

ԱՐՄԷՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՎԼՏՈՆՆ.

34(2)
12-49

Մ Ի Զ Ա Զ Գ Ա Յ Ի Ն

Ի Ր Ա Ի Ո Ի Ն Ք

(Հ ա մ ա ո ո

ճ ճ Ե Ք)

Նիտոֆունե ցրապու,
պր. Շակոֆ Պապայանցի,
1904

ՄԱՐԿԱԿԱՆ Ե 1961 թ.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԻՈՒՆՔ

7107

Ц 2 в 1 1 р 5 б р

1) Международное Право. Лекцій Проф. Моск. Имп. Универс. Гр. *Л. А. Комаровскаго*. Москва.

2) Международное право. Курсъ Лекцій Прив.-доцента. *Уляницкаго*. Москва.

3) Вѣстникъ Европы. 1899 г. №№ 6 и 9. 1900 г.

4) Рѣчь проф. *Мартенса*. 1900 г.

A $\frac{\text{II}}{11454}$

Մ Ի Ք Ա Ն Ի Խ Օ Ս Ք

Յաւակնութիւններով չէ որ հրատարակում ենք մեր ներկայ փոքրիկ աշխատութիւնը Միջազգային Իրաւունքի մասին:

Մեր աղբիւրներն եղել են Ռուս երկու պրօֆեսորների դասախօսութիւնները և այն, ինչ որ մեր յիշողութեան մէջ մնացել է Միջազգային Իրաւունքի դասախօսութիւններից՝ Մոսկվայի Համալսարանում:

Գրքոյկիս նպատակն է մօտաւոր դադափար կազմել տալ հայ ընթերցող միջակ հասարակութեանը, միջազգային յարաբերութիւնների, իրաւունքների, պարտաւորութիւնների և նրանցից ծագած բազմաթիւ խնդիրների մասին:

Աշխատէլ ենք շարադրելիս հնարաւոր եղածին չափ պարզ կերպով արտայայտել գիտական տեսութիւնները և ոչ այն խիստ, չափած ձևով, ինչ որ նրանց է յատուկ: Հոյ պարզ է, որ մեր գրածները գիտական տրակտատներ չեն՝ այլ ժողովրդականացրած տեսութիւններ՝ ուստի և զիջողութեան արժանի:

Արսէն վարդ. Ալղնեան.

1904 թ. Մայիս 15.

Ելէքսանդրապօլ.

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԽՈՒՆՔ

I

Գլուխ առաջին.—Միջազգային իրաւունքի առարկան. Տէրութիւն.—Նրա իրաւունքներն իր բռնած տարածութեան վրա. սահմաններ. Ե՞րբ կարող է մի տէրութիւն միջազգային միութեան անդամ լինել. Նոր տէրութիւն.—Նրա կազմելը. Միջազգային միութեան վերաբերմունքը գէպի նա. նոր տէրութեան ճանաչելու հղանակը.

Միջազգային իրաւունքը ծագում է այն բազմատեսակ և բարդ իրաւական յարաբերութիւնից, որի մէջ գտնուում են անընդհատաբար տէրութիւններն, իբրև մարդկութեան մեծ ընտանիքի անդամներ. որից և հետևում է այն, որ միջազգային իրաւունքի զբաղման առարկան տէրութիւններն են, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ քաղաքացիական իրաւունքի առարկան մար-

դիկ ու նրանց փոխադարձ իրաւական յարաբերութիւններն են. եկեղեցական իրաւունքի առարկան հաւատացեալների և իր փոխադարձ յարաբերութիւններն են և պետական իրաւունքի առարկան՝ պետութիւնը՝ իր օրէնսդրական, վարչական, դատաստանական և այլ բոլոր հիմնարկութիւններով: Այդ տեսակէտից, ինչպէս մի տէրութեան մէջ իր բաղկացնող անդամները կազմում են մի միութիւն մի կառավարող իշխանութեան գլխաւորութեամբ, ուր տէրութիւնը զբաղւում է այդ միութեան իրաւական յարաբերութիւններով, այնպէս էլ միջազգային իրաւունքն զբաղւում է տէրութիւնների իրաւական, դրա վրա աւելացրած և քաղաքական յարաբերութիւններով, նայելով նրանց վրա իբրև մի միութեան, մի դաշնակցութեան վրա, և ոչ առանձին անհատների վրա: Աւելի պարզ ասած, միջազգային իրաւունքը մի տէրութեան ներքին գործերով չի զբաղւում, նրա հպատակների փոխադարձ իրաւունքներն ու պարտաւորութիւնները չի որոշում, այլ զբաղւում է տէրութիւնների միջազգային յարաբերութիւնների, փոխադարձ պարտաւորութիւնների և իրաւունքների բարդ խնդրով:

Տէրութիւն ասելով հասկանում ենք երկրի որոշ տարածութիւն, որ իր բնակչութեամբ կազմում է քաղաքական մի միութիւն, մի իշ-

խանութիւն՝ իր օրէնքներով, իր վարչական կազմակերպութեամբ, իր կառավարութեան եզանակով:

Տէրութիւն իր բռնած տարածութեան վրա ունի բարձրագոյն պաշտպանի, հովանաւորոյի և կառավարոյի գերը, իսկ այդ տարածութեան այն մասը, որի վրա նա իշխում է իրր մասնաւոր սեփականատէր, գտնւում է լիովին նրա իշխանութեան տակ՝ կարգադրելու այնպէս, ինչպէս ինքր կը ցանկանայ: Այն հոգաբաժինը, որի մասնաւոր սեփականատէրն է տէրութիւնը, կոչւում է պետական կալւածք:

Ամեն տէրութիւն ունի իր աշխարհադրական սահմանները. այդ սահմանները լինում են կամ բնական և կամ պայմանական, դաշնադրերով որոշւած: Պետութեան համար սահմանները մեծ նշանակութիւն ունին, ուստի և որ և է ընդհարումի, թիւրիմացութեան և սահմանների անորոշութեան առթիւ ծագած վէճերի առաջն առնելու համար, պէտք է նա որոշ հաստատուն վիճակի մէջ լինի. պէտք է մի յայտնի գիծ բաժանէ մի երկրի սահմանը միւսից: Ամենալաւ սահմանն այդ տեսակէտից, մի սահման՝ որ ակնհերև ցոյց տար մշտապէս և երկու կամ աւելի տէրութիւնների հոգերը բաժանէր միմիանցից, դա բնական սահմանն է, որին և ձգտում է հասնել ամեն տէրութիւն: Բնական

սահմաններին հասնելը վերջ կտար որ և է վէճի, որ և է թիւրիմացութեան՝ երկու հարեանների մէջ: Բնական սահմաններ կարող են կազմել դետերը, լճերը, լեռնաշղթաները, ծովերը և այլն: Երբ գեան է սահմանը երկու տէրութեան մէջ, սահմանագիծը հաշոււմ է գետի մէջ տեղը: Գետի ընթացքի փոխելու դէպքում նրա նախկին հունն է սահմանը որոշողը: Սահման կազմող գետից հաւասարապէս օգտուում են երկու սահմանակից տէրութիւններն էլ: Եթէ ծովն է սահմանը, այն դէպքում ծովի վրա տէրութեան իշխանութիւնը տարածոււմ է 3—5 անգլիական ծովային մղոն, որից այն կողմ այլ ևս չի տարածոււմ նրա իրաւունքը, որովհետև բաց ծովից ազատ կերպով իրաւունք ունին օգտուելու բոլոր տէրութիւններն առանց արգելքների:

Այն դէպքում, երբ երկու տէրութեան մէջ բնական սահմանը լեռներն են կազմում, սահմանագիծ հաշոււմ են լեռնաշղթայի վերին ծայրերը:

Բնական կոչւած սահմանների մէջ մեծ նշանակութիւն ունի և վէճերի ու բարդութիւնների առիթ է տալիս սահման կազմող գետը, դրա համար էլ տէրութիւններին յատուկ դաշնագրեր են կազմում, համաձայնութեան են գալիս, որ իրենց մէջ սահման կազմող գետի

վրա նախ, ազատ կերպով նաւային երթեկութիւն լինի, երկրորդ, որ ոչ մէկը նրանցից արհեստական կերպով չփոխի ընթացքը, զետի մէջ բանդեր չկապի. երրորդ շկառուցի որ և է այնպիսի շէնք, որ ազատ առևտրի արգելք լինի և այլն. Ահա թէ զգուշութեան համար երկու տէրութիւն, երբ իրանց սահմանը որ և է զետ է, ինչպիսի միջոցներ են ձեռք առնում.

Երբ տէրութիւնների մէջ բնական սահմաններ չկան, նոքա գալիս են համաձայնութեան իրենց սահմանագիծը որոշելու համար. այդ գիծը ցոյց է տրում սիւներով, փոսերով, եթէ լիճ, կամ փոքր ծով է՝ լողացող տակաւններով և այլն:

Մի տէրութիւն՝ միջազգային միութեան անգամ լինելու համար ուրեմն, պիտի նախ բռնէ հոյի սրոշ տարածութիւն, երկրի բնակչութիւնը պիտի կազմէ մի միութիւն, որ իր ձեռքում ունենայ երկրի վարչական, օրէնսդրական և գատաստանական ոյժը, որ նա որոշ քաղաքացիական կազմակերպութիւն, գոյն ունենայ. Երբ մի տէրութիւն այդ բոլորը կունենայ, հետևաբար և կը կարողանայ միջազգային միութեան մի անգամ լինել: Այդ հիման վրա միջազգային միութեան անգամ շեն կարող լինել 1) վայրենիները. 2) մի երկրի քաղաքական կուսակցութիւնները. 3) առևտրա-

ընկերութիւնները. 4) եկեղեցին. 5) ազգայնութիւնները. 6) մասնաւոր մարդիկ. և այլն:

Մարդկային պատմութիւնը նոր պետութիւններ կազմելու հետեւեալ ձևերն է տալիս. —

1) Երբ մի տէրութեան որոշ մաս բաժանուում է իր ամբողջութիւնից և կազմում է մի նոր տէրութիւն: Ինչպէս օրինակ Միջին Ամերիկայում նորերս կազմեց Պանամայի փոքրիկ հասարակապետութիւնը: Կամ Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների բաժանուելն Անգլիայից տասնութերորդ դարի վերջերին: Հարաւային Ամերիկայի բազմաթիւ տէրութիւնների անջատուելն Իսպանիայից և ինքնուրոյն տէրութիւններ կազմելը: Տասնիններորդ դարի 30 թւականին Բելգիական թագաւորութեան բաժանուելն Հոլանդիայից: Յունաստանի (1827 թ.), Բումինիայի, Սերբիայի և այլն բաժանուելը Տաճկաստանից և անկախ տէրութիւններ կազմելը: Եւ այլն և այլն: 2) Երբ երկու կամ շատ տէրութիւններ միացած կազմում են մի մութիւն, մի տէրութիւն: Եյսպէս օրինակ. Գերմանական մանր տէրութիւններից Գերմանական կայսրութեան կազմուելը՝ Պրուսական թագաւորութեան գլխաւորութեամբ: Իտալական տէրութիւններից Իտալական ներկայ թագաւորութեան առաջ գալը: Եւ այլն:

Միջազգային իրաւունքով, մի տէրութիւն

ինչ եղանակով էլ կազմելու, առաջ դալու
լինի, մի երկրի կառավարութեան ձևի մէջ ինչ
փոփոխութիւններ էլ տեղի ունենան, և նա ինչ ձևի
վարչական և քաղաքական կազմակերպութիւն
էլ ներկայացնէ՝ պէտք է ընդունելի միջազգային
միութեան միւս անդամների կողմից, որովհետև
բաւական է որ, այդ տէրութիւնը կազմել է,
հաստատուն, երկրի կառավարութեան գեղն իր
ձեռում բռնած իշխանութիւն ունի և առհա-
սարակ տէրութիւն կոչւելու բոլոր պայման-
ները կրում է իր մէջ: Միւս տէրութիւնները
զործ շունին խառնելու որ և է պետութեան
նրբքին գործերին, նորա մի այլ տէրութեան,
այսպէս ասած, ընտանեական գործերին միջա-
մտելու իրաւունքը չունին: Այսպէս օրինակ.
երբ 1903 թ. մայիսի 29-ին Սերբիայում դա-
ւադիրները սպանեցին թագաւորին և թագու-
հուն ու Սերբիական դահը բարձրացրին հա-
կառակ տոհմի անդամին, ներկայ Պետար թա-
գաւորին, Միջազգային միութեան միւս ան-
դամները լուռ վկաներ եղան կատարուող դէպ-
քերին և որ և է կերպ շմիջամտեցին Սերբի-
այի ներքին գործերին: Տէրութիւնները չէին
միջամտի և այն ժամանակ, եթէ Սերբիական
ազգը դրա հետ միասին և փոխէր իր երկրի
կառավարութեան վարչական ձևը և Սեր-
բիային այլ քաղաքական կազմակերպութիւն

տար: Այսպէս ուրեմն, եթէ նոր կազմեաժ մի տէրութիւն ընդունակ է մի անկախ տէրութիւն կազմելու և կարող է տանել այն բոլոր պարտաւորութիւններն ու իրաւունքները, որ նրա վրա գրուած է իբր միջազգային միութեան մի անդամի վրա, նա կարիք չունի և կարող է շատ էլ շտապել, որ միութեան միւս անդամները պաշտօնապէս ճանաչեն իր գոյութիւնն անպատճառ: Նոր տէրութիւնը ճանաչելու կամ ընդունելու համար բաւական է և այն, որ նա իբր տէրութիւն գոյութիւն ունի, ուրեմն ընդունեաժ է անգամ միջազգային միութեան: Նոր տէրութիւն ճանաչելու այդ սկզբունքը պաշտօնապէս ընդունեց 1881 թ. Լօնդոնում կայացած տէրութիւնների ներկայացուցիչների ժողովում:

Միջազգային միութեան անդամները որ և է նոր կազմեաժ տէրութիւն ճանաչելու գործում կանգնած են երկու ծանր խնդրի առաջ: Եթէ որ և է տէրութիւն շտապի ճանաչել մայր երկրից անջատեաժ նոր տէրութիւնը, գրանավ գծգոհութեան պատճառ տեաժ կլինի այն տէրութեանը, որից այդ նոր կազմեաժ տէրութիւնն անջատուում է. այդ գծգոհութիւնը կարող է այնպիսի շափեր ընդունել, որ պատերազմի առիթ գաննայ: Միւս կողմից էլ, եթէ ուշ ճանաչի նոր առաջ եկող տէրութեան գոյութիւ-

նր, դա կարող է այդ նոր տէրութեան կողմից իրր թշնամական մի գործողութիւն կամ վերաբերմունք նկատուի, որ ցանկալի չէ և ոչ մի դէպքում, և որը կարող է երկու տէրութիւնների փոխադարձ շահերին աննպաստ լինել: Այդ բանն 'ի նկատ առած, միջազգային սովորութիւնըն որ տէրութեան զոյութիւնն ընդունելու համար երկու զլիսաւոր պայման է 'ի նկատ ունենում, 1) երբ նոր տէրութիւնն ունի քաղաքական անկախ կազմակերպութիւն և երկիրը կառավարող հաստատուն իշխանութիւն. և 2) երբ նա կը յայտնի թէ ընդունում է միջազգային իրաւունքի մշակած կարգերը և նրանց հիմամբ իր վրա դրած պարտաւորութիւններն ու իրաւունքները:

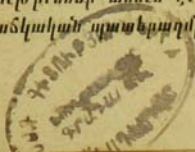
Բերլինի 1878 թ. Վեհաժողովը միջազգային յարաբերութիւնների մէջ նոր տէրութեան զոյութիւնը ընդունելու գործում նոր սովորութեան համարեան թէ սկիզբը գրեց: Այդ ժողովը նոր տէրութիւններ կազմելու և նրանց զոյութիւնը ընդունելու միջազգային առաջի ժողովն է: Ռուս-թուրքական պատերազմից յետոյ Բերլինի Վեհաժողովի դաշնագրով անկախ և նոր տէրութիւններ ճանաչւեցին Տանկաստանից անջատւած Սերբիան, Ռումինեան և Սև-Լեռան իշխանութիւնը: 1884—85 թ. Բերլինեան միայլ միջազգային ժողով Աֆրիկայի «Պոնզո» կոչ-

ւած անկախ տէրութիւնը ճանաչեց: Այսպիսի համաժողովները սակայն, միջազգային իրաւունքի կողմից նոր առաջ եկող տէրութեան գոյութիւնը ճանաչող իբր մի հիմնարկութեան, մի մարմին չի ճանաչում, որ լիազօրութիւն ունենար ամեն գէպքում հաստատել նոր կազմւած տէրութեան գոյութիւնը ու նրա այդ գործողութիւնը պարտադիր ճանաչելը միջազգային միութիւն բոլոր անդամների համար: Առաջ բերած սօրինակները՝ գէպքեր են միայն, ու յատուկ նշանակութիւն ունին:

Նոր առաջ եկած տէրութեան ընդունելու գործում իւրաքանչիւր պետութիւն վարում է ըստ իր հայեցողութեան և իր շահերի: Այսպէս, Իտալական միութեան պատերազմի ժամանակ, 1860 թ. երբ դեռ Նիապօլսեան թագաւորը չէր հրաժարել իր իրաւունքներից, ու իբր թագաւոր դեռ գտնուում էր իր երկրում, Անգլիան շտապեց ընդունել Իտալական անկախ միութիւնն իբր արդէն կազմակերպւած տէրութիւն՝ Սափոյեան տան գահի՝ Սարդինեայի թագաւորի գլխաւորութեամբ: Կամ երբ 1827 թ. Ռուսաստանը, Փրանսիան և Անգլիան ընդունեցին Յունաստանի անկախութիւնը, Հնայելով այն հանգամանքին, որ Թուրքիան չէր էլ դեռ մտածում հրաժարուել իր ծայրագոյն իրաւունքներից յունական իր այդ նահանգի վրա:

Այստեղ հարկաւոր ենք համարում ասել,
որ միջազգային միութեան կողմից որ և է նոր
տէրութեան գոյութիւնը ճանաչելը չի տայիս և
ուշ մի երաշխատութիւն, որ այդ նոր կազ-
մւած տէրութեան անկախութիւնն անձեռնմխե-
լի է, որ նա երկար կեանք կարող է ունենալ,
դա նրա զորքը չէ: Տէրութիւններն ինչպէս
այսօր ճանաչել են նոր կազմւած որ և է տէ-
րութեան գոյութիւնը նոյնպէս էլ վաղը կըն-
դունեն նրա կուլ գնալը մի այլ տէրութեան,
կամ նրա միանալը մի այլ տէրութեան հետ՝
մի գաշնակցութիւն կազմելու համար: Այսպէս,
Հարաւային Աֆրիկայում գոյութիւն ունէին
իրենց խաղաղ կեանքով անկախ երկու նոր
տէրութիւններ—Տրանսվաալի և Օրանի հասա-
րակապետութիւնները: Ամբողջ քաղաքակիրթ
աշխարհն ընդունում էր նրանց ինքնիշխան
գոյութիւնը: Մի օր Անգլիական առիւծը ցան-
կացաւ կուլ տալ դրանց, և կուլ տւեց: Նախ-
կին այդ երկու հասարակապետութիւններն
այսօր կազմում են մի այլ անկախ տէրութեան—
Անգլիայի մի մասը: Նոյա անկախութիւնն ըն-
դունող տէրութիւններն, այսօր ընդունում են
նրանց միանալն Անգլիային:

Միջազգային միութիւնն այդ ընդհանուր
օրէնքից բացառութիւններ անում է. օրինակ.
1856 թ. Ռուս-Տաճկահան պատերազմից յետոյ,

Փարիզեան վեհաժողովին մասնակցող եւրոպական տէրութիւնները երաշխաւորեցի Տաճկաստանի անձեռնմխելիութիւնը: Նոյն վիճակի մէջ է համարեա այժմ Չինաստանը, որի ամբողջութիւնը սահպանելու երաշխաւորութեան համար այնքան ջանքեր են անոււմ միջազգային կոնցերտի անդամները:

II

Գլուխ երկրորդ, — Տէրութեան հիմնական իրաւունքները. — Անկախութեան կամ ինքիշխանութեան իրաւունք. Զանազան ձևի քաղաքական կազմակերպութիւնների. Ինքնիշխանութեան դերը պետութեան ներքին կեանքում. ներկայացուցիչներ նշանակելը, պատերազմ յայտարարել և հաշտութիւն կապել:

Ամեն մի հիմնարկութիւն ամեն մի անհատ ունին իրաւունքներ, որոնցով պայմանաւորոււմ է նրանց կեանքը, գոյութիւնը և փոխազարձ յարաբերութիւնները շրջապատող հիմնարկու-

թիւների և անհատներին հետ: Նոյնն է և տէրութիւնը. նա էլ իբր միջազգային միութեան մի անդամ ունի հիմնական իրաւունքներ և պարտաւորութիւններ: Նրա հիմնական իրաւունքներն երկուս են, մէկը նրա գոյութեան իրաւունքն է, իսկ միւսը պայմանադրերով կամ դաշնադրերով ձեռք բերած իրաւունքներն են: Քառօջիմ գէպքում իրաւունքը ծագում է տէրութեան էութիւնից. նա մի միջազգային օրէնքով չի սահմանուում: Այդ իրաւունքը էական է, կարիք չունի կողմնակի տէրութիւնների պաշտօնապէս ճանաչելուն և շճանաչելուն: Նա կազմում է տէրութեան հիմք, առանց այդ իրաւունքի տէրութիւն գոյութիւն չի կարող ունենալ: Նա առանց այդ իրաւունքի միջազգային միութեան անդամ լինել չի կարող: Այդ հիմնական իրաւունքը տէրութեան անկախութիւնը, ինքնիշխանութիւնն է, որ ընդհանուր է բոլոր տէրութիւնների համար, որը տալիս է նրանց ազատութիւն իրենց ներքին կեանքի խնդիրները կարգաւորելու գործում և ազատութիւն իրենց արտաքին յարաբերութիւնների մէջ:

Մի մարդ որքան էլ ազատ լինի, որքան էլ ինքնիշխան լինի, այնուամենայնիւ նա մշտական յարաբերութեան մէջ է շրջապատող միջնափայրի հետ. նա ամեն օր անընդհատ ընդհարման մէջ է իր շահերով, իր պահանջներով

և իր իրաւունքներով ու պարտաւորութիւններով: Ինչ որ մարդն է հասարակութեան մէջ, նոյնն է տէրութիւնը մարդկութեան ընտանիքը կազմող տէրութիւնների մէջ, այսպէս ասած, միջազգային միութեան մէջ: Եթէ մի տէրութիւն չի ուզում փակուել իր մէջ, եթէ նա չի ցանկանում իր սահմաններից դուրս բան ճանաչել, մի խօսքով եթէ նա չի ուզում Չինաստանի նման հազարաւոր տարիների քնել ու քարանալ, նա իր գոյութեան շահերի, իր առաջադիմութեան համար պարտաւոր է և պէտք է մտնէ միւս տէրութիւնների հետ յարաբերութեան մէջ: Ահա այս յարաբերութիւնների հիման վրա կազմուում է տէրութեան երկրորդ հիմնական իրաւունքը՝ հազորակցութեան կամ յարաբերութեան իրաւունքը:

ա. Ինքնիշխանութիւն. — Տեսնենք թէ տէրութեան ինքնիշխանութիւնից ինչ իրաւունքներ են բխում: Մենք արդէն ասել ենք, որ միջազգային իրաւունքը տէրութեան ներքին կեանքով չի զրազուում, դա պետական և քաղաքացիական իրաւունքների գործն է, այլ զրազուում է նրա արտաքին յարաբերութիւններից ծագած խնդիրներով: Բայց նախքան դրանց անցնելը, կարևոր ենք հաշուում պետութեան անկախութիւնից բխած հիմնական իրաւունքները լրիւ կերպով պատկերացրած լինելու հա-

մար, համառօտ կերպով անցնել այն բոլոր բնորոշիչ զձերը, որոնցով արտայայտոււմ է նրա նշանակութիւնն իր ներքին կեանքի համար իր ամեն տեսակի ասպարէզներում:

Ասել ենք արդէն, որ եթէ պետութիւն է, ուրեմն նա անկախ մի միջազգային միութիւն է. սակայն իրականութեան մէջ գոյութիւն ունին պետութիւններ, որոնք անկախ են որոշ աստիճանի: Այդ շարք տէրութիւնները բաժանուած լինելով մի այլ պետութիւնից, դեռ իրենց լրացը չեն կտրել նրանից, վաստալի իրաւունքներով և պարտաւորութիւններով: Այսպէս օրինակ, 1878 թ. կազմուելով բոլղարական անկախ իշխանութիւնը, նա բոլորովին չգատեց թուրքիայից. լինելով անկախ իր ներքին քաղաքական կազմակերպութեան ամենատեսակ խնդիրներում, միևնոյն ժամանակ նա գտնոււմ է Օսմանեան կայսրութիւնից որոշ կախման մէջ: Այսպէս, բոլղարական իշխանի հաստատութիւնը Թուրքիային է վերապահուած Բերլինի դաշնագրով մեծ տէրութիւնների համաձայնութեամբ:

Նոյն հիմունքներով գոյութիւն ունին Եգիպտոսի Խեդիվութիւնը և անցեալ դարի վերջին Օսմանեան կայսրութիւնից անջատուած Կրէտէ կղզին: Այս և սրանց նման բոլոր գէպքերում, այդպիսի կախման մէջ գտնուելը ներկայացնում

է, միջազգային իրաւունքի տեսակէտից, ոչ
քնական, կանոնաւոր դրութիւն։ Այդ տեսակ
կախումն ունենալը մի անցողական շրջան է,
զիպի կատարեալ անկախութեան անցնելու,
որովհետեւ այդպիսի տէրութիւններն ուշ թէ
շուտ լիովին կը բաժանուին զերիշխող տէրու-
թիւնից ու կը կազմեն անկախ — ինքնորոյն տէ-
րութիւններ։

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ պե-
տութեան ինքնիշխանութեան հիմնական իրա-
ւունքից ծագում են. —

1. Իւրաքանչիւր տէրութիւն իրաւունք
ունի քնտրել իր համար կառավարութեան որ
և է ձև, որ համապատասխան լինի իր պատ-
մական կեանքին, իր ամբողջութիւնը կազմող
ազգի կամ ժողովուրդների քաղաքական և ազ-
գային ձգտումներին, քնաւորութեանը, քաղա-
քակրթութեան ատիճաններին և նրանցից
բզխած պահանջներին։

Ներկայ քաղաքակիրթ ազգերի կեանքն և
կառավարութեան եղանակները ջոյց են տալիս,
թէ որքան բազմատեսակ կերպով կարող են
արտայայտուել ժողովուրդների և պետութիւն-
ների ինքնիշխանութեան կամ անկախութեան
ոկղբունքները։ Այսպէս, ներկայումս մենք ալա-
նատես ենք քաղաքական կազմակերպութեան
հետեւալ ձևերին. 1) Միահեծան կայսրութիւն.

2) Սահմանադրական միապետութիւն. 3) Հասարակապետութիւն. 4) Գաշնակցական հանրապետութիւն և 5) Բռնապետութիւն: Ռուսաստանում ենքնիշխան կայսրութիւն է, ուր երկրի կառավարչական, օրէնսդրական իշխանութիւնը կենդրոնացած է Միապետի անձի մէջ, որ այդ իր իշխանութիւնն իրագործում է ստորագիր, իր կողմից սահմանւած մարմինների միջոցով: Գերմանիայում, Գերմանական բոլոր տէրութիւններից կազմւած գաշնակցական սահմանադրական կայսրութիւն է, ուր երկրի օրէնսդրական ուժն և իրաւունքը կենդրոնացած է գաշնակից տէրութիւնների ներկայացուցիչներից կազմւած պարլամենտի մէջ: Բելգեան, Ըվիդ-Նորվեգեան, Աւստրիական կայսրութիւնը, Գանհան, Իտալեան, Իսպանեան, Պորտուգալեան և այլ մանր միապետական կազմ ունեցող տէրութիւնները՝ սահմանադրական միապետութիւններ են: Սահմանադրական միապետութիւնների մէջ Անգլիական թագաւորութիւնը, ազատ հիմնարկութիւնների այդ պատմական երկիրը, մի առանձին և ինքնուրոյն տեղ է բռնում, ուր երկրի օրէնսդրական և վարչական ամբողջ կազմը յենւում է ազգի ներկայացուցիչների կամրի արտայայտութեան վրա, ուր երկիրը կառավարող մի նախարարութիւն չի կարող գոյութիւն ունենալ, եթէ նա ազգի ներ-

կայացուցիչների ժողովում-պարլամենտում ձայ-
ների բազմութիւն չունի իր կողմը:

Փրանսիայում հասարակապետութիւն է,
ուր երկրի օրէնքներով տէրութեան անկախու-
թեան կամ ինքնիշխանութեան իրաւունքը ներ-
կայացնում են պատգամաւորների ժողովը, սե-
նատը և հանրապետութեան նախագահը, ուր
երկրի կառավարութիւնը գրեած է ընդարձակ
ընտրական սկզբունքների վրա. ուր, այլ կերպ
ասած, տէրութիւնը ներկայացնում է ինքը --
ժողովուրդը՝ տէրութիւնը բազկաչնոց անհաա-
ների միութիւնը: Այդպէս է առհասարակ բոլոր
հանրապետական երկրներում:

Գաշնակցական հասարակապետութիւն են
Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները,
Չուիցերեան, որ ներկայացնում են մամբ, իրենց
ներքին կեանքի մէջ իրարից համարեալ թէ ան-
կախ ժողովրդապետութիւնների մի գաշնակ-
ցութիւն, իր գաշնակցական բարձր ժողովով
և նախագահով:

Այստեղ հարկաւոր ենք համարում աւելո-
ցնել, որ մենք խօսում ենք ընդհանուր ձևերի
մասին և ոչ մանրամասնութիւնների, որոնցում
մի ընդհանուր քաղաքական կադմ ունեցող տէ-
րութիւնների օրէնքները տարբերւում են իրա-

րից: Մեր նպատակից դուրս է այդպիսի մանրամասնութիւնների մէջ մտնելը:

Բռնապետութեան կամ անտահման միապետութեան ամենայայտնի օրինակ կարող է ծառայել Յոսմանեան կայսրութիւնը: Վառափարութեան այդ ձեւերը միանգամից չեն ծագել, այլ լաջորդաբար, ասանց մեծ թոխչքների: Ամեն մի կառավարութեան կազարական կազմակերպութիւնը պիտի համապատասխանէ իր ամբողջութիւնը կազմող ժողովուրդների պատրաստութեանը, նրանց քաղաքական հասունութեանը: Ահա այդ է զլիսաւոր պատճառներից մէկը տէրութիւնների տարբեր քաղաքական կազմակերպութիւններ ունենալու, տարբերութիւն, որ ներկայացնում է երկու իրար վերին աստիճանի աչքի ընկնող հակադիր ծայրեր: Մի կողմից անտահման բռնապետութիւն, միւս կողմից ամենաչնդարձակ իրաւունքներով ժողովրդապետութիւն: Միջազգային տեսակէտից, շատ առաւելութիւններ է ներկայացնում, ու թերեւ ամենից ցանկալին լինի, որ մարդկութիւնը քաղկացնող բոլոր տէրութիւնները աւել կամ պակաս իրար նման քաղաքական կազմակերպութիւն ունենային:

Անկախութեան կամ ինքնիշխանութեան իրաւունքի ֆունկցիան, ինչպէս տեսանք, մի տէրութեան մէջ, երբեմն բաժանուում է տէ-

տութիւնը կազմող բազկացուցիչ մասերի և պետական բարձր իշխանութեան մէջ, այդ երկրի օրէնքների գորութեամբ: Այդ տեսակ տէրութեան ինքնիշխանութիւնը ներկայացնում է մի բարդ քաղաքական կազմութիւն, որ ազգերի քաղաքական կեանքի բարձր զարգացման հասած լինելու ապացոյցն է:

2. Ինքնիշխանութեան էութիւնից ծագում է պետութեան այն իրաւունքը, որով նա կարգաւորում է իր երկիրը և իր ներքին կեանքի բազմատեսակ խնդիրները, որով նա իր ներքին կեանքի պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար, պետութիւնը կազմող անհատների և հիմնարկութիւնների կանոնաւոր զարգացման, և փոխադարձ յարաբերութիւնների կանոնաւոր ընթացքի համար օրէնքներ է հրատարակում և պարտադիր անում բոլորի համար: Ամեն մի տէրութեան մէջ պետութիւնը սեփականատէր է իր հողի և իր բռնած տարածութեան վրա, ուստի և նրա հրատարակած օրէնքները պարտադիր են ոչ միայն այդ երկրի համար, այլ և այդ երկրի վրա գտնուած իրեզէնների վրա, առանց նայելու, թէ արդ՞՞՞ք նա պատկանում է իր ժողովրդին, թէ օտար տէրութիւնների հպատակների: Այս տեսակէտից իւրաքանչիւր տէրութեան բռնած երկրամասը անձեռնմխելի է: Միջազգային իրաւունքով ոչ

մի այլ տէրութիւն իրաւունք չունի խախտել սրիէ տէրութեան ինքնիշխանութեան իրաւունքները իրեն պատկանած երկրի — տարածութեան նկատմամբ: Ոչ մի այլ տէրութիւն իրաւունք չունի սրիէ գործողութիւն կատարել մի այլ տէրութեան երկրում, առանց այդ մասին առանձին թոյլատուութեան: Օտար տէրութեան գորքն իրաւունք չունի մտնել հարկան երկրի սահմաններից ներս: Իւրաքանչիւր այդպիսի գործողութիւն այդ երկու տէրութիւնների մէջ խաղաղութիւն տիրած ժամանակ, կնկատուի իբր բռնի մի գործողութիւն, թըշնամական մի քայլ, որ կարող է առաջ բերել ծանր հետեանքներ: Ամեն մի այդպիսի դէպքի համար, երբ օրինակ հարկաւոր է երկրի սահմաններից դուրս գտնուած յանցաւորին ձերբակալել մի այլ տէրութեան հոգի վրա, այդ առթիւ տէրութիւնները նախընթաց համաձայնութիւններ պիտի կայացնեն, գաշնադրեր պիտ կնքեն, սրոյ հիման վրա անարգել կերպով կարողանան յանցադործերին ձերբակալել և յանձնել իրար: Այդպիսի գաշնադրեր շատ տէրութիւններ ունին կապած փոխադարձաբար:

Այդ օրէնքից իբր բացառութիւն, սրիէ տէրութեան մէջ գտնուող օտար տէրութեան պետերը, ներկայացուցիչները դեռպանները,

հիւսպատոսներն և այլն այդ տէրութեան օրէնքնե-
րին շին ենթարկուում, այդ օրէնքների ազդեցու-
թեան շրջանից դուրս են: Օտար տէրութեան
օրէնքները շին գործադրուում նաև իր հոգի վրա
գանւած այլ տէրութիւնների ներկայացուցիչ-
ների տների նկատմամբ, ուր նորա են բնակ-
ւում, որովհետև միջազգային օրէնքով այն
տեղն ուր բնակւում է որևէ տէրութեան ներ-
կայացուցիչ կազմում է այդ տէրութեան սե-
փականութիւնը, կամ այլ կերպ ասած ներկայ-
ացնում է նրան փոքր շափով: Բայցի դրանից կան
նաև այլ մի շարք միջազգային պարտաւարու-
թիւններ, որոնք գարձեալ շին ենթարկուում
որևէ տէրութեան ինքնիշխանութեանը՝ միջազ-
գային սովորութիւնների և դաշնադիրների դո-
րութեամբ:

3. Ուրիշ տէրութիւնների հետ յարաբե-
րութեան մէջ մտնելու համար ամեն մի տե-
րութիւն նշանակուում է իր կազմից ներկայա-
ցուցիչներ, որոնք իրենց նշանակուող տէրութեան
կամքի և ցանկութիւնների արտայայտիչը պիտ
լինին օտար պետութեան կառավարութեան
առաջ: Օտար տէրութիւնների մօտ տէրութիւն-
ների ներկայացուցչութիւնը լինում է զանա-
զան կարգի և իրաւասութեան: Մի երկրի
բուն պլխաւոր ներկայացուցիչը, որին ենթարկ-
ւում են մնացած բոլոր ներկայացուցիչները,

կոչուում է զեռազան: Իւրաքանչիւր զեռազան կամ զեռազանատուն ունի իւր խորհրդականները, քարտուղարները, նրանց օգնականները, լծարդմանները, զինւորական կցորդները և այլ ստորին զիւանատան ծառայողների մի շարք: Բացի դրանից օտար տէրութիւնների նշանաւոր քաղաքներում, բայց նամանաւանդ նաւահանգիստ ունեցող քաղաքներում տէրութիւններն ունենում են իրենց զլխաւոր հիւպատոսը, փոխ հիւպատոսները և քաղաքական գործակալները: Գեռազանների և առհասարակ օտար տէրութիւնների քաղաքական ներկայացուցիչների զիրը շատ ծանր է և պատասխանատուութիւնը շատ մեծ, ուստի և այլ պաշտօնի համար պիտի նշանակելին այնպիսի պատրաստութիւն ունեցող մարդիկ, որոնք կարողանան արդարացեալ պաշտօնի ծանրութեամբ նրանց վրա դրած յոյսերը:

Գեռազան նշանակելուց առաջ, նախապէս բանակցութեան մէջ են մտնում այն կառավարութեան հետ, որի մօտ որ մտադրում են որ և է անձի զեռազան նշանակել: Էյս գէպրում իւրաքանչիւր կառավարութիւն, միջադրային յարաբերութիւնների մէջ ընդունւած սովորութեան համաձայն կարող է համաձայնութիւն շտալ առաջարկւած անձը առաջարկող պետութեան ներկայացուցիչ ճանաչել: Նշանակւած

անձնաւորութիւնը գետական շքնագունելու գէպ-
րիւր շատ են պատահել: Երբ նիկիւլայ 1 Կայ-
սեր օրոյ Անգլիան գետական ուղեցաւ նշանա-
կել Պետերբուրգում լօրդ Պալմերստօնին, որ
յայտնի էր իր հակահրանքոյ գէպի Ռուսաս-
տանը և թշնամական վերաբերմունքոյ գէպի
նրա Կայսրը, նիկիւլայ 1-ը շքնագունեց նրան
գետական նշանակելը Ռուսաստանում: Այդպէս
էլ այդ նշանակումը շկայացաւ: Բայցի դրանից
չի կարելի գետական նշանակել 1) այն տէրու-
թեան հպատակին, որի մօտ ուզում են գե-
տական նշանակել նրան, 2) գատատանոյ արա-
տաւորածներին:

Իւրաքանչիւր նոր նշանակած գետական
մտնում է իր պաշտօնի մէջ պաշտօնապէս այն
ժամանակ, երբ ներկայացնում է իր տէրու-
թեան հաւատարմագրերը այն տէրութեան
պետին կամ կառավարութեանը, որի մօտ
ինքն է նշանակել գետական: Նոյն ձեով էլ
կատարում է գետականի հեռանալը, նա ետ է
պահանջում իր հաւատարմագրերը, որից յետոյ
նա այլևս գետական չէ, այլ մի մասնաւոր մարդ:
Առաջինը որ գետականներն ու առհասարակ քա-
ղաքական ներկայացուցիչներն անձեռնմխելի
են. բայց այն գէպրում եթէ որեւէ մէկը նրան-
ցից կը վորձէ այնպիսի յանցանք, որ նրա
մնալն այլևս այդ տէրութեան մօտ անհնար է,

նայելով դէպքին, կամ պահանջում են որ նա
ետ կանչւի և կամ ինքը — այդ տէրութիւ-
նը նրան իր սահմաններից հեռացնում է: Այս-
պէս ուրեմն ինչ տեսակ էլ լինի գետպանի
յանցանքը (քաղաքական, քրէական թէ քա-
ղաքացիական) նա մնում է միշտ անձեռն-
մխելի:

Քաղաքական ներկայացուցիչներին համար
մնում է ասել, որ գետպաններն ու արտա-
դարձ գետպանութիւնները նշանակում են
երկրի պետից կամ բարձր կառավարութիւնից.
Իսկ հիւպատոսներն ու փոխհիւպատոսները,
ինչպէս և կցորդներն և այլն նշանակում են
նախարարները կամ երկրի պետի (Ռուսաստա-
նում) հաստատութեամբ և կամ ուղղակի իրենց
իշխանութեամբ:

4. Պետութեան ինքնիշխանութիւնից բըլ-
խոյ իրաւունքներից մէկն էլ պատերազմ
յոյտարարելու և հաշտութիւն կապելու իրա-
ւունքն է:

Ահա համառօտ կերպով առաջ բերւած
անկախութեան կամ ինքնիշխանութեան իրա-
ւունքից բլխոյ այն իրաւունքների շարքը,
որ մի տէրութեան համար կազմւում են հիմ-
նական սկզբունքներ և որոնց հիման վրա
հիււում է որևէ տէրութեան քաղաքական
կազմը իր ներքին կեանքի մէջ: Ինչպէս այդ

իրաւունքն իր գոյութեան ընթացքում անընդհատ
 յարարերութեան մէջ է գտնուում միւս տէրու-
 թիւնների հետ: Այդ արտաքին յարարերու-
 թիւնների մէջ նա հիմնական երեք իրաւունք
 ունի. այժմ անցնենք այդ իրաւունքների տե-
 սութեանը, որոնք միջազգային իրաւունքի
 էական մասերն են կազմում:

Գլուխ երրորդ. — Ինքնապաշտպանու-
 թիւն. — Իրա համար ձեռք առնւած միջոցներ,
 պահպանողական և յարձակողական դաշնադրեր:
 Յաստաշաղկիւնյու կամ ազատ զարգանալու
 իրաւունք. — Տնտեսական և արդիւնաբերական
 խնդիրներ, գաղութներ ձեռք բերելու և եր-
 կրներ գրտելու եղանակները: Հաստատու-
 թեան իրաւունք. — Միջազգային յարարերու-
 թիւնների մէջ հաստատութեան հիմնական
 սկզբունքը, տէրութիւնների տարբերութիւնը:
 ա. Ինքնապաշտպանութիւն. Ըմնն անհատ
 իրաւունք ունի ինքնապաշտպանութեան և տնար-
 դել գոյութեան, գա անհատի անբռնարարելի
 իրաւունքն է: Միջազգային յարարերութիւն-
 ների մէջ և նրա իրաւունքի տեսակէտից նոյն
 պայմանների մէջն է գտնուում և գոյութեան
 նոյն իրաւունքներն ունի տէրութիւնը: Նրա
 համար ինքնապաշտպանութիւն նշանակում է
 պահպանել իր երկրի ամբողջութիւնը և ան-
 ձեռնմխելիութիւնը՝ իր բոլոր մասերով, իր

քաղաքական կազմակերպութեամբ, վարչական ձևով, ազգաբնակչութեամբ. և այն գէպբում եթէ վտանգ է սպառնում գրանցից մէկին կամ տէրութեան ամբողջութիւնը, հանգէս դուրս գալ պաշտպանելու իր շահերը, իր իրաւունքները, և շթոյլտալ, որ գրանցից և ոչ մէկը ոտնատակ գնան աւելի զօրեղի կողմից. շթոյլ տալ, որ թշնամի մի տէրութիւն ձգտի խախտել իր անկախութիւնը, իր բռնած երկրի ամբողջութիւնը և այլն և այլն: Այս տեսակէտից, իւրաքանչիւր տէրութիւն, եթէ շի ցանկանում վտանգի ժամանակ անպատրաստ լինել, պարտաւոր է բոլոր հարկաւոր միջոցներն ունենալ՝ նրան դիմաւորելու համար: Ինքնապաշտպանութեան համար իւրաքանչիւր տէրութիւն պիտի աշխատի կազմակերպել երկրի զինւորական ուժը, պիտի ձգտի զարգացնել իր ցամաքային և ծովային ինքնապաշտպանութեան բոլոր միջոցները ժամանակի դիտութեան և տեխնիքայի ցուցումներով: Նա պիտի զինւորական կրթութեան աստիճանը բարձրացնէ, զօրանոցներ, պատերազմական մթերանոցներ և նոցա պատրաստելու գործարաններ ունենայ, զէնքի պահեստներ, զինագործարաններ և այլն: Պիտի շինէ ամրոցներ, նաւահանգիստներ, պատերազմական նաւատորմ, մի խօսքով պիտի հոգ տանի ձեռք բերել և զարգացնել այն ա-

մենատեսակ միջոցները, որ անհրաժեշտ են երկրի ինքնապաշտպանութեան համար՝ որևէ վտանգի ժամանակ նրա պաշտպանողական դրութիւնը անթերի և պատրաստ գտնելու համար:

Միայն զէնքը չէ որ միջազգային յարաբերութեան բարդելու ժամանակ գործ են գնում իրենց դատը պաշտպանելու համար: Ըստ ցաւալի կլինէր, եթէ տարածայնութիւնները լուծելու համար միայն այդ բիրտ, կոպիտ ու բռնի միջոցը գոյութիւն ունենար: Բարեբախտաբար միջազգային յարաբերութիւնների մէջ ծագած վէճերը, թիւրեմացութիւնները կարգաւորելու գործում այդ բիրտ ուժի միջոցը այժմ բռնում է ամենափերջին տեղը: Երկրի ինքնապաշտպանութեան համար, ինչպէս մենք այժմ տեսնում ենք, և այն ոչ առանց աջոյութեան գործ են դնում, բացի վերոյիշեալ բոլոր միջոցներից, նաև դաշնագրեր, որով երկու կամ աւելի պետութիւններ իրար հետ պրաւոր պայման են կնքում, օգնել իրար որևէ սպառնացող վտանգի ժամանակ: Այդ դաշնագրերը լինում են պաշտպանողական, յարձակողական և յարձակողական-պաշտպանողական (մի դաշնագիր՝ որով 'ի նկատ է առնում երկու դէպքն էլ 'ի միասին): Միջազգային յարաբերութիւնների բարդելու երկխօսից առաջ

եկած պաշտպանողական միայն նպատակ ունեցող դաշնագիրը օրինաւոր, և խաղաղութիւնը ապահովելու և պատերազմների առաջն առնելու մի ոչ անհամակրելի միջոց է, եթէ իրօք բուն նպատակը ինքնապաշտպանութիւնն է: Գրա հակառակ յարձակողական նպատակ ունեցող դաշնագրերը անհամակրելի, անմարդասէր և ետկական նպատակներ առաջ տանելու միջոցներ են:

Ներկայումս կապւած դաշնագրերից յայտնի են 1) Երկպետեան դաշնակցութիւնը՝ Ռուսաստանի և Ֆրանսեայի մէջ, 2) Եռապետեան դաշնակցութիւնը՝ Գերմանեայի, Աւստրեայի և Իտալիայի մէջ և 3) Ընդլիայի և ճապօնեայի դաշնակցութիւնը:

Չատ դժւար է որոշ դիժ կամ սահման քաշել, թէ առհասարակ մի որևէ կապւած դաշնագիր պաշտպանողական է, թէ յարձակողական: Գրա ամենից լաւ որոշողը կեանքն է, իրականութեան մէջ դաշնագրերի գործադրութիւնն է, Իրականութեան մէջ շատ անգամ նա չէ յարձակողը կամ յարձակողական դաշնագիր կապողը, որ բարդութիւններ առաջ եկած դէպքում ամենից առաջ է սկսել պատերազմական գործողութիւնները, այլ նա, որ վերջնիս ստիպել, հարկադրել է գէնքի դիմել՝ պաշտպանելու իր ոտնատալ գնացող իրա-

ւունքները: Սրանից պարզ է, որ եթէ դիցուք մի գոյգ տէրութիւն պաշտպանողական գաշնադիր են կնքել, իսկ մի սւրիշ գոյգը յարձակողական, ու շնայելով նախկին գոյգի պաշտպանողական անուն կրող գաշնադրին, նորակամ նրանցից մէկը գոյութիւն ունեցող ոչ մի հնար ձեռքից բաց չեն թողնում համբերութիւնից հանելու յարձակողական գաշնադիր կնքող տէրութիւններին կան նրանցից մէկին: Եթէ վերջիններս ստիպւած լինին դիմել պատերազմական գործողութիւններէ՝ իրենց ինքնապաշտպանութեան համար, ահա այս գէպքում, սորա չեն, որ յարձակուում են, կամ պատերազմի պատճառ են գառնում, այլ այն գոյգ տէրութիւնը, որ պաշտպանողական գաշնադիր էր կնքել: Ահիերե է, որ այդպիսի գէպքերում պատերազմական գործողութիւններն առաջ սկսողի արարմունքը կամովի չէ, ստիպմամբ է. իսկ գաշնադրերի այդպիսի գործադրութեամբ երևան կուգայ որ իրապէս հակառակն են եղել կապւած գաշնադրերի նպատակները:

Այժմ տեսնինք թէ, հարևան տէրութիւնը ինչպիսի գործողութիւններ կարող է ձեռնարկել, որ միւս տէրութիւնն ստիպւած լինի ծայրահեղ գէպքում դէնքի դիմել: Այսպէս օրինակ պատերազմ չկայ, խաղաղութիւն է, և յան-

կարծ առանց որևէ յայտնի պատճառի, ինչ ինչ հանգամանքներից զրդւած, հարևան տէրութիւն իր զօրքերը կենդրոնացնում է սահմանի վրա: Գուցէ այդ տէրութիւնը իրօք և ոչ մի նպատակ էլ չունի թշնամական գործողութիւնների դիմելու, սակայն այն քայլը, որ նա խաղաղ ժամանակ իր պատերազմական ուժերը կենդրոնացնում է սահմանի վրա, բաւական է արդէն, որ նկատւի իբր թշնամական մի ցոյց, աւելին կասենք, թշնամական մի գործողութիւն: Այդպիսի դէպքերում սահմանը զօրքեր կենդրոնացնող տէրութիւնը պարտաւոր է անկեղծ կերպով բաւարարութիւն և զբոսորդ երաշխաւորութիւն առ իր այդ քայլի մասին. հակառակ դէպքում հարևան տէրութիւնն էլ իր կողմից իրաւունք ունի նոյն միջոցները գործ դնել նրա դէմ՝ կենդրոնացնելով իր զօրքերը հարևան նայն քայլն անսղ տէրութեան սահմանի վրա:

Համանման հանգամանքներից առաջացած միջազգային թիւրիմացութիւնների խաղաղ կերպով վերջանալու դէպքում, առաջ այն տէրութիւնը պարտաւոր է հտ քաշել իր զօրքերը սահմանի վրայից, որ տէրութիւնը որ առաջ է կենդրոնացրել իր այդ ուժերը հարևանի սահմանի վրա: Այդպիսի դէպքերում զօրքերն ևս են քաշում նաև մաս առ մաս և

փոխնէփոխ, այդ առթիւ կապած առանձին համաձայնութեան տրամադրութեամբ:

Ինքնազատականութեան համար առաջ եկած, կամ առհասարակ որեւէ պատերազմի դէպքում, պատերազմողներից և ոչ մէկն իրաւունք չունի, միջազգային համաձայնութեամբ շեղօք ճանաչւած տէրութեան շեղօքութիւնը խախտել ու մտնել նրա երկիրը, լինի այդ բանը նոյն այդ շեղօք տէրութեան թէկուզ կամքի համաձայն: Այսպէս օրինակ, Եւրոպական որեւէ պատերազմի ժամանակ Զուիցերիայի կամ Բելգիայի հողի վրա մուտք գործելը կլինէր մի մեծ շարագործութիւն և միջազգային իրաւունքի խախտումն:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ պակաս չեն դէպքեր, նամանաւանդ 19-րդ դարի քաղաքական կեանքից, երբ որեւէ տէրութեան ինքնազատականութեան և անկախութեան իրաւունքների հակառակ, գաշնազրերով պարտաւորեցրել են քանդել ամրոցներ, շպահել որոշ տեղերում նաւատորմ, նոր ամրոցներ շկառուցանել և այլն և այլն: Անկասկած է, ձեռք առնւած այդ միջոցները դէմ են ազգային ինքնաճանաչութեանը ու պատւին, սակայն իրրե գաշնազրերով յանձն առած պարտաւորութիւններ՝ պարտաւորական են: Այսպէս Խրիմի պատերազմից յետոյ 1856 թ. Փա-

բիզի վեհաժողովով արգելեց Ռուսաստանին նաւատորմ պահել Սև ծովում և Սևաստապոլում ամրոցներ կառուցանել: 1878 թ. Բերլինի վեհաժողովով արգելեց Բուլղարեային նոր ամրոցներ կառուցանել, նոյնը և Սև Լեռան իշխանութեանը: Նոյն Բերլինեան դաշնադրով Ռուսաստանին պարտաւորեցրել էին Բաթումն անել ազատ նաւահանգիստ (Պորտօ-Ֆրանկօ) ու ծովային ամրութիւններ չկառուցանել այնտեղ: Ռուսաստանն այս պարտաւորութիւնից հրաժարեց 1886 թւին:

Սրտ հակառակ պատահում են դէպքեր, երբ որեւէ ազգի ինքնապաշտպանութեան իրաւունքի գէմ ձեռք առած միջազգային համաձայնութեամբ մասնաւոր միջոցները չի նկատում և չի կարող նկատուել ընդգէմ և վիրաւորական ազգային պատին, այլ մի միջոց, որով վերացում է պատերազմի մշտական առիթ ներկայացնող մի պատճառ: Այսպէս, 1867 թ. Լոնդոնի վեհաժողովով որոշեց քանդել Լիւկսեմբուրգի ամրութիւնները, որ թիչ էր մնացել Փրանսեայի և Պրուսեայի մէջ արիւնահեղ պատերազմի առիթ լինէր:

ը. *Յառաջադիմելու*— ազատ զարգանալու իրաւունք. — Այդ իրաւունքից բնութեան մէջ չէ դրկւած և ոչ մի անհատ: Ծառ ու ծաղիկ, մարդ ու անասուն ազատ են իրենց ան-

հատական կեանքի մէջ աճելու, զարգանալու, մի իրաւունք, որ բնութիւնը դրել է նրանց էութեան մէջ՝ անբաժան և անբռնաբարելի կերպով: Ինչ որ է մարդը հասարակութեան մէջ, նոյնն է և տէրութիւնը միջազգային միութիւնը կազմող տէրութիւնների մէջ, մի խօսքով առած՝ մարդկութեան մէջ: Տէրութիւնն էլ իրր անդամ այդ ընտանիքի, օգտուում է քաղաքականապէս և տնտեսապէս զարգանալու և առաջադիմելու իրաւունքներով:

Որևէ տէրութիւն, կամ տէրութիւններ իրենց քաղաքական զարգացման ասպարիզում իրաւունք ունին ընտրելու նոր, կամ փոխելու հին այն քաղաքական կազմը կամ կառավարութեան եզանակը, որ իրեն այսպէս կամ այնպէս անհամապատասխան և անբաւարար է: Նա լիազօր է միանալ այլ պետութիւնների հետ, բաժանուել իր մայր տէրութիւնից և այլն և այլն: Ինչպիսի ազատութիւն որ փայելում են տէրութիւններն իրենց քաղաքական իրաւունքի զարգացման ասպարիզում, նոյնպիսի ազատութիւնով էլ օգտուում են իրենց տնտեսական խնդիրներն ու միջազգային յարաբերութիւններ այդ խնդրի առթիւ կարգաւորելիս, ուրիշ տէրութիւնների հետ համաձայնութիւններ կնքելիս, դաշնապրեր քանդելիս, մարտեր նրշանակելիս, քշաղնելիս կամ աւելացնելիս ու

խոյառ վերցնելիս և այլն և այլն: Տէրութեան
ինքնիշխանութեան այդ իրաւունքը պարտա-
ւորում է հոգ տանել երկրի տնտեսական վի-
ճակը բարձրացնելու, առևտուրը, արդիւնա-
բերութիւնը ծաղկեցնելու միջոցներ ձեռք առ-
նելու: Եթէ հարկաւորութիւն կայ՝ պահպանու-
ղական կամ հովանաւորող մարտերով օժանդա-
կելու, զաղթականութիւններ ստրքելու, զաղ-
թավայրեր ձեռք բերելու, իր արդիւնագոր-
ծութեան համար կամ շուկաների մասին հոգ
տանելու, առևտրական նաւատորմ ստեղծելու,
ճանապարհների հաղորդակցութիւնը հեշտա-
ցնելու՝ երկաթուղու դժիւր և ջրանցքների անց-
կացնելով, գետերը նաւազնացութեան յարմա-
րեցնելու և այլն և այլն: Ահա համարեա՞ այն
բոլորն ինչ որ անելու է մի տէրութիւն իր
արդիւնաբերութիւնը ծաղկեցնելու և տնտեսա-
պէս առաջադիմելու համար առհասարակ:

Տէրութիւններն իրենց երկրի արդիւնա-
բերութիւններն ու առևտուրը զարգացնելու և
իր գործարանական և այլ արտադրութիւնները
տարածելու համար երկու հիմնական սկզբուն-
քի են հետևում 1) ազատ առևտրի սկզբուն-
քին, որի միակ համարեա ներկայացուցիչն
Անգլիան է և 2) մարտային պահպանողական
կամ հովանաւորող սկզբունքին: Ազատ առև-
տուրն արտահանելու և ներմուծելու համար

ոչ մի մարտ չի ճանաչում. այդտեղ գլխաւոր
 ուժը ազատ մրցումն է: Իսկ մարտային սխա-
 տեմի մէջ, սր ձգտում է հովանաւորող միջոց-
 ներով երկրի արդիւնագործութիւնը զարգա-
 ցնել, աչքի է ընկնում երկու հակադիր շահեր:
 Միացեալ նահանգներում, ուր խիստ հովանա-
 ւորող մարտային քաղաքականութեան են հե-
 տեում, երկրի գործարանական արդիւնագոր-
 ծութիւնը բարձրացնելու համար և սեփական
 շուկաներում օտար երկրների գործարանական
 և այլ արդիւնաբերութիւնների՝ իր երկրի ապ-
 րանքների հետ մրցման շղիմանալու գիտաւո-
 րութեամբ, դիմել և դիմում են հովանաւո-
 րող ուղղութեան՝ բարձրացնելով ներմուծող
 ապրանքերի մարտերը: Միւս կողմից երկրի
 արդիւնաբերութեան մի ուրիշ հարուստ ճիւղ—
 երկրագործային արդիւնաբերութիւնը, հացա-
 հատիկների ահագին պաշար ունի, սրի սպա-
 ւելու գլխաւոր շուկան Եւրոպան է. իսկ սա
 մի արդիւնաբերութիւն է, սր հովանաւորող
 մարտային քաղաքականութեան կարիք չունե-
 նալուց ջոկ, նաև իր շահերով հակառակ է
 դրան: Ահա մի երկրի արդիւնաբերութիւն,
 ուր նրա երկու գլխաւոր մասերի շահերն իրար
 հակադիր են: Նոյն հակադիր շահերն են ներ-
 կայացնում գործարանական արդիւնաբերու-
 թեամբ հարուստ Աւստրիան և հացահատիկ-

ների արդիւնաբերութեամբ հարուստ Հունգարեան: Այս և համանման գէպքերում հովանաւորող մաքսային քաղաքականութեան հետևող տէրութեան մէջ իրար հակառակ շահեր են ներկայացնում երկրի արդիւնաբերութեան զանազան ճիւղերը. մինչ մէկը պահանջում է իր զարգացման համար պաշտպանողական միջոցներ, միւսն ընդհակառակը, իր արդիւնաբերութեան համար ազատ մրցման կողմնակից է:

Այս բոլորից պարզ է, որ հովանաւորող մաքսային քաղաքականութեան նպատակը բուն երկրի արդիւնագործութեան մրցմանը օտար ապրանքների շղիմանալն է: Այստեղ պիտի ասել, որ մի երկրի արդէն կազմակերպւած արդիւնաբերութիւնը շղիտի վախճնայ որևէ մրրցումից. իսկ այն գէպքում, երբ մրցման համար նա դեռ խիստ թույլ է, ճշմարիտ է, հայրենի արդիւնագործութիւնը հովանաւորող քաղաքականութեամբ պահպանուում է, ձեռնարկողներն օգտուում են, սակայն նախ, նորա աւելի վատ յատկութեան ապրանք են հասցնում սպառողներին և երկրորդ աւելի թանգ: Բացի դրանից հովանաւորող մաքսային սխտեմը ձրգտումն ունի աւելի ու աւելի բարձրանալու:

Մաքսայի հովանաւորող քաղաքականութիւնը երբեմն միջազգային յարաբերութիւնների մէջ այնպիսի լուրջ բարդութիւններ է

առաջ բերում: Այդ բարդութիւններն առաջա-
ցնուող՝ երկու հարկան տէրութիւնների իրար
դէմ դարձ դրած մաքսային միջոցներն են: Ինչ-
պէս մի տէրութիւն իր ինքնիշխանութեան
իրաւունքը պաշտպանելու ժամանակ, երբ հա-
րկան տէրութիւնն իր սահմանի վրա զօրքեր
է կենդրոնացնում, որից ստիպւած նա էլ իր
զօրքերն է սահմանն ուղարկում, այդպէս էլ,
եթէ մի հարկան տէրութիւն իր մաքսերն ա-
ւելացնում է հարկան երկրից ներս մուծւած
ապրանքների վրա, միւս տէրութիւնը ստիպւած
է լինում պատասխանել նոյն միջոցներով: Այս-
պիսի փոխադարձ ձեռք առած միջոցները ա-
ռաջ են բերում մաքսային պատերազմ երկու
հարկան տէրութիւնների մէջ: Այնպիսի է,
արիւն շի թափում, մարդիկ շեն զոհւում,
սակայն երբեմն նա կարող է այնպիսի սուր
կերպարանք ստանալ, որ իսկական պատե-
րազմի պատճառ դառնայ: 1890-ական թւա-
կանների սկզբներին եւրոպական միջանի տէ-
րութիւններ գտնուում էին իրար մէջ մաքսա-
յին վտանգուոր պատերազմի մէջ: Այդ մաք-
սային պատերազմներից մէկը Ռուսաստանի և
Գերմանիայի մէջ էր (1892 թ.) միւսը Իտա-
լիայի և Ֆրանսիայի մէջ, որոնք սակայն խա-
ղակ վախճան ունեցան: Ասածներս ցոյց են
տալիս, որ մաքսերն աւելացնելու և աւհաստ-

րակ մարս նշանակելու գործում կայ մի եր-
րորդ անձնաւորութիւն, որի շահերը շոշափ-
ւում են գրանով. հետեարար որևէ տէրութիւն
չի կարող առանց պատերազմի երկիւղի ան-
վերջ կիրպով բարձրացնել մարտերը, գրա հա-
մար կայ մի սահման, որից այն կողմն անց-
նելն անհնար է:

Հովանաւորող մարտային քաղաքականու-
թեան պատճառով առաջացած շարիքներից
մէկը մարտանենդութիւնն է, որ մեծ շափերով
կատարւում է սահմանադրութիւններում և որի
պատճառով, երկու հարեան տէրութիւններ
յաճախ ստիպւած են լինում մտնել անախորժ
գրազրութիւնների և վէճերի մէջ:

Նպատակիցս դուրս է այս համառօտ ակ-
նարկներիս մէջ գրադւել մանրամասն կերպով
մարտային քաղաքականութեան խնդրով,
որի համար մենք, խոստովանում ենք, հար-
կաւոր մասնագիտական պատրաստութիւնը չու-
նինք: Ուստի և անցնենք այս գլխի վերջին
խնդրին, որ վերաբերում է մի տէրութեան
ձգտմանը՝ լայնացնել, ընդարձակել իր հողային
սեփականութիւնները:

Մենք արդէն ասել ենք, որ եթէ մի տէ-
րութիւն իր բնական սահմաններից չէ հասել,
աշխատում է իր հողային տիրապետութիւն-
ները հասցնել մինչի իր բնական ցանկալի

սահմանին, Բացի դրանից ամեն տէրութիւն, ինչպէս տեսանք, իր առևտրի ինչպէս և իր բուն երկրի բնակչութեան աւելացած մասերը տեղաւորելու համար գաղթաւայրեր պիտի ձեռք բերէ և այլն:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ մեծ նշանակութիւն ունի այն խնդիրը, թէ ինչ ձևով կարող է որևէ տէրութիւն իր սահմաններն ընդարձակել, իր տիրապետութիւնը տարածել երկրազնտի դանազան մասերի վրա, և առհասարակ սո՛ւմ հաշիւն կարող են լինել այդ գրաւումները: Միջազգային միութեան անդամները շնն կարող թոյլ տալ, որ որևէ մի տէրութիւն, ի հաշիւ իրենց կամ մի տէրութեան միայն, ընդարձակէ իր տիրապետութիւնները. դա գէ՛մ կլինէր տէրութեան ինքնիշխանութեան և ամբողջութիւնը սպահանկու հիմնական իրաւունքներին: Այդ հիման վրա էլ, իր երկրամասերի կրճատման ենթակայ տէրութիւնը իրաւունք ունի ինքնապաշտպանութեան բոլոր հնարները գործ դնել, սահման քաշելու իր գօրեղ հարևանի ապօրինի տխորժակին: Բայց երբ խնդիրը գալիս է գրաւելու դեռ քաղաքակիրթ տէրութիւններից շը գրաււած հողերը, երկրները, այդ բանում արգելքներ և անկախութեան խախտումն տեղի ունենալ չի կարող, ուստի և տէրութիւններն ազատ են

եղել և են՝ գրաւել շտիրապետւած երկրներ:

Միջազգային համաձայնութեամբ, 1885 թ. Բերլինեան համաժողովը երկրներ ձեռք բերելու համար ընդունել է հետեւեալ հիմունքները:

1. Գրաւման ենթակայ կարող են լինել այն երկրները որ չեն գրաււած ուրիշ տէրութիւններից ու կամ բնակւած են վայրենի ցեղերով և կամ անմարդաբնակ են: Գրաւումն երբեմն տեղի է ունենում որոշ վարձատրութեամբ, օր. միացեալ նահանգների կառավարութիւնը ձեռք է բերում հեղիկների հողամասերը պնման միջոցով: Գրաւումն ըստ այդմ տեղի չի կարող ունենալ ոչ Եւրոպայում ոչ Ամերիկայում կամ Աւստրալիայում և ոչ էլ Ասիական այն երկրներում, ուր քաղաքական կազմակերպութեան հասած տէրութիւններ կան:

2. Գրաւումը իրական է այն ժամանակ, երբ գրաւած երկիրը տիրապետելու յայտարարութիւն արել է կամ սլաշտօնական անձն և կամ զինուորական արշաւախումբ: Եյն գէպքում եթէ գրաւումը կատարել է մասնաւոր մարդ որիէ տէրութեան անունով, այն ժամանակ այդ տէրութիւնն իր կողմից սպարտաւոր է յայանել իր համաձայնութիւնը:

3. Գրաւման յայտարարութիւնը օրինական-իրաւարանական գործողութիւն կլինի այն ժամանակ, երբ գրաւող տէրութիւնը կմտցնի

այդ երկրի մէջ իր իրական կառավարող վարչութիւնը, կամ երկրի գրօշակը կը բարձրացնի տիրած երկրի վրա, սրտնք այդ երկրի իրական տիրապետութեան նշաններ են:

4. Եյն տէրութիւնը, որ յայտնի մի երկիր է տիրել կամ գրաւել, կամ վերցրել է գրաւելու նպատակով, պարտաւոր է այդ մասին դիպլօմատիական հղանակով յայտարարել միւս տէրութիւններին, գրա հետ միասին գրաւող տէրութիւնը պիտի յիշէ տիրած երկրի մօտաւոր սահմանները:

Բացի այս պայմաններով երկրի սահմաններն ու տիրապետութիւններն ընդարձակելը, միջազգային յարաբերութիւնների մէջ յայտնի են և այլ հղանակներ, ինչպէս՝ փոխել, գնել և այլն: 1866 թ. Ռուսաստանը ծախեց Հիւսիս-Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին Ալիասկա թերակղզին մօտ 14,000,000 ռուբլու, որ իրեն համար անպէտք էր նկատւած: Երբեմն սահմանների կանոնաւորման համար հարեան տէրութիւններ որոշ հողամասեր փոխոււմ են իրար հետ: 1860 թ. Տուրինեան պայմանագրով Ֆրանսիային զիջեցին Նեյցան և Սափոյեան. 1863 թ. Յունական կղզիները Յունաստանին: Սակայն այս վերջին ասածս ձեւրով մի տէրութեան սահմաններն ընդարձա-

կելու միջոցները պատահական և սակաւ կրթկնուող երեսյթներ են:

Ազգերի քաղաքական պատմութեան մէջ գրաւումների տենդի առաջին գլխաւոր շրջանից յետոյ, այսինքն Ըմերիկայի գիւտից և այնտեղ մեծ գաղթաւայրեր ձեռք բերելու համար տէրութիւնների տենդային գործունէութիւնից յետոյ, վերջին մօտ 50 տարուայ ընթացքում այդ տենդային աշխատանքները վերակտուեցին մեծ եռանդով, որի շնորհիւ Ըսիայում և Աֆրիկայում համարեաւ թէ շտիրապետած երկիրներ այլևս չկան: Այդ գրաւումները տեղի ունեցան աւելի խաղաղ միջոցներով և զինուորական փոքր արշաւախումբերով առհասարակ, եթէ շահուելու լինենք Սուզանի տիրապետութեան համար տեղի ունեցած արիւնահեղ պատերազմները: Գրաւումների մէջ առանձին գործունեայ գեր, ինչպէս միշտ, ցոյց է տուել և տալիս Անգլիական ազգը:

Երդէն ասել ենք, որ տէրութիւններն իրենց տիրապետութիւններն իրաւունք չունին ՚ի հաշիւ միւս տէրութիւնների անել: Եթէ որեւէ տէրութիւն ձգտումներ ցոյց տայ ու միջոցներ ձեռք առնի համաշխարային տիրապետութիւն սահմանելու միւս բոլոր տէրութիւնների, կամ նրանց մի խմբի վրա, ու այդպիսով հարւած տայ այդ տէրութիւնների ինք-

նիշխանութեան և ինքնապաշտպանութեան իրաւունքներին, անկախութիւնը կորցնելու վտանգին ենթակայ այդ տէրութիւններն իրաւունք ունին ինքնապաշտպանութեան համար զէնքի դիմել և պատերազմ յայտարարել վտանգ ըստպանող տէրութեան դէմ, եթէ այլ միջոցներ ապարդիւն անցնեն: Իսկ եթէ որեւէ տէրութիւն անարդար և ասօրինի միջոցներով ձրգտում է ընդարձակել իր տէրութեան սահմաններն, այդպիսի իւրաքանչիւր ասօրինի գործուղութիւն պիտի միջազգային միութեան միւս անդամների կողմից բուռն բողոքի առարկայ լինի:

Ահա այն բոլորն, ինչ որ կարելի էր համառօտակի ասել տէրութեան անկախ զարգանալու և առաջագիմելու իրաւունքի մասին:

գ. Հաւասարութեան իրաւունք. — Եթէ նայենք ժամանակակից տէրութիւնների վրա, կլ տեսնինք, որ նրանք խիստ կերպով տարբերում են իրարից՝ իրենց բնած երկրի տարածութեամբ, բնակիչների թւով, ազգութեամբ առանձնայատկութիւններով, օրէնքներով, քաղաքացիական կազմակերպութեամբ զինուորական ուժով, արդիւնաբերութիւններով, առևտրի զարգացումով, գաղթալայրերի մեծութեամբ և այլն և այլն: Եյստեղից հարց է ծագում, արդեօր այդպիսի տարբեր մեծութիւն կազմող

տէրութիւնները կարող են միջազգային յարաբերութիւնների ժամանակ իրար հաւասար նրկատելի և միջազգային միութեան մէջ հաւասար իրաւունքներով օգտել՝ իբր մարդկութեան մեծ ընտանիքի հաւասար անդամ։ Եւ արդեօք անարդարութիւն չէր լինի հաւասար իրաւունքներ տալ անհաւասար մեծութիւնների, ինչպէս են մեծ և փոքր տէրութիւնները։ Այդ հարցերի լուծումը տալիս է այն խնդիրը, թէ ո՞րն է տէրութիւններին միջազգային միութեան անդամ դարձնող իրաւունքը։ Այդ ասութիւն նախընթացում մենք տեսանք, որ միջազգային միութեան անդամ կարող է լինել մի տէրութիւն, եթէ նա ներկայացնում է իրենից մի սրոշ, հաստատուն քաղաքական կազմակերպութիւն՝ երկիրը կառավարող իր կենդրոնական իշխանութեամբ, որի վրա և յենում է այն հիմնական սկզբունքը, թէ միջազգային միութեան մէջ բոլոր տէրութիւնները հաւասար են։ Աւելի սրոշ ասած, միջազգային յարաբերութիւնների ժամանակ տէրութիւնների հաւասարութեան սկզբունքը բոլորում է նրանց անկախութեան կամ ինքնիշխանութեան իրաւունքից։ Միջազգային միութեան իւրաքանչիւր անդամ այդ հաւասարութեան իրաւունքը ստանում է նայն հիմունքների վրա, ինչ որ իւրաքանչիւր անհատին տալիս են պետու-

Թիւնն ու քաղաքական օրէնքները, լինի այդ անհատը մեծ, թէ փոքր, հարուստ թէ աղքատ, կրթւած թէ անկիրթ և այլն և այլն: Հաւասարութիւն պետական օրէնքների առաջ բոլոր հպատակների համար, և հաւասարութիւն միջազգային իրաւունքի առաջ՝ միջազգային ընտանիք կազմող բոլոր տէրութիւնների համար: Սոքա իրաւարանական երկու արդար և ճանաչւած սկզբունքներ են, թէ պետութեան համար և թէ միջազգային յարաբերութիւնների մէջ:

Հաւասարութեան այդ իրաւունքը տալիս է իւրաքանչիւր տէրութեան մի հաւասար ձայնի իրաւունք, այն բոլոր խորհրդածութիւնների ժամանակ, երբ միջազգային յարաբերութիւնների մէջ ծագած որևէ խնդրի լուծման համար տէրութիւնները համաժողովներ են գումարում ժամանակ առ ժամանակ:

Երբ սկզբունքով բոլոր տէրութիւններն իրար հաւասար իրաւունքներ ունին միջազգային յարաբերութիւնների մէջ, այն ժամանակ ոչ մի տէրութիւն իրաւունք չունի պահանջել միւսից աւելի մեծ յարգանք, քան ինքն է տալի փոխադարձաբար այն տէրութեանը, որից ինքն է նոյնը պահանջում:

Թէև միջազգային իրաւունքով հաւասարութեան սկզբունքը պահանջում է հաւասար

բութիւն բոլոր տէրութիւնների համար, սակայն գործնականի մէջ բոլոր տէրութիւններն էլ հաւասար կերպով գործնական կտրուկ դեր չեն կատարում միջազգային քաղաքականութեան մէջ և միջազգային խնդիրները կարգադրելու գործում: Նոյն բանը կատարում է և իւրաքանչիւր ընտանիքի մէջ, իւրաքանչիւր հասարակութեան մէջ և իւրաքանչիւր տէրութեան մէջ: Թէև բոլոր այդ հիմնարկութիւնների մէջ անդամները հաւասար իրաւունքներ են վայելում օրէնքի առաջ, սակայն ընտանիքի մէջ զլուխ է կանգնում նա, որ խելօք է, որ բնաւորութեամբ զօրեղ է: Հասարակութեան մէջ գործունեայ և ազդեցիկ դեր է կատարում նա, որ ամենից լաւ է կարողանում օգտել հասարակութեան վրա ազդելու և հասարակական գործերն առաջ տանելու իր ընդունակութիւններով և պատրաստութիւնով: Նոյնն է հիմնարկութիւնների մէջ, ուր մի կամ միքանի գործունեայ անդամներ ոգի և շունչ են մտցնում գործի մէջ և իրենց ետևից քարշ տալիս միւս բոլոր անդամներին ու ամբողջ հիմնարկութիւնը: Չատերն են եւրոպական պարլամենտների և երկիրը կառավարող բարձր վարչութեան անդամներ, սակայն բրչերն են, որ ղեկավարում են մի երկրի գործերը և պարլամենտների մէջ իրենց ետևից

քարշ տալիս ձայների ահագին բազմութիւն:

Այն, ինչ որ կատարուում է ընտանիքի, հասարակութեան և տէրութեան մէջ, նոյնը կրրկնուում է միջազգային միութեան մէջ, մարդկութեան մեծ ընտանիքի քաղաքական կեանքի ընթացքում: Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ ով աւելի զօրեղ է, նա էլ աւելի ազդեցութիւն է ձեռք բերել և բերում տէրութիւնների մէջ ծագած միջազգային խնդիրները կարգադրելու և լուծելու գործում: Այդ ազդեցութիւնը, գերակշիռ, կտրուկ դեր կատարելու այդ իրաւունքը միջազգային համաձայնութեամբ չի տրուում մէկին և ոչ էլ փակուում է միւսի առաջ. ուստի և ամեն տէրութիւն ազատ է այդպիսի դիրք ձեռք բերել միջազգային յարաբերութեան մէջ. որից պարզ է, որ սկզբունքով դարձեալ հաւասարութիւնը մնում է անխախտ բոլոր տէրութիւնների համար:

Այսպէս ուրեմն, գործնականի մէջ ազդեցիկ դիրք ձեռք են բերել և բերում զօրեղ տէրութիւնները, ուստի և միջազգային գործերի ընդհանուր գեկավարութիւնը բնականաբար այդ խումբ տէրութիւնների ձեռքում պիտի լինի և իրօք էլ է: Ազգերի պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ այն ժամանակուում էլ, երբ միջազգային իրաւունքի մասին խօսք իսկ չէր կարող լինել, այս ու այն տէրութիւններ ժա-

մանակ առ ժամանակ, յաջորդաբար եղել են ազգերի բազմը որոշողը: Առաջաւոր Ասիայում, Հիւսիսային Աֆրիկայում և Եւրոպայում փոխնէփոխ տիրապետողի դեր են կատարել և ազգերի բախտն են որոշել Եգիպտացիք, Փիւնիկեցիկ Բաբելացիք, Պարսիկները, Հռոմայեցիք, Յունա-Բռնդանդական կայսրութիւնը, Երարացիք, Օսմանացիք: Միջին դարերում Եւրոպայում Գերմանական կայսրութիւնը, երբեմն Անգլիան, Իտալեան, Փրանսեան և այլն և այլն: Այդ տէրութիւններից իւրաքանչիւրը սահմաններ և օրէնքներ չէ ճանաչել՝ մի ուրիշ երկիր և տէրութիւն նւաճելու, հիմնայաւտակ անելու նրա քաղաքական կեանքը: Նրանց մեծամասնութեան համար այդ առթիւ ոչ մի արգելք չկար: Այդպիսի պայմաններում ինչ խօսք, որ հուսատրութեան և իրաւունքի մասին և ոչ մի առարկութիւն չէր կարող լինել, իրաւունքը ուժի մէջն էր:

19-րդ դարում միջազգային խնդիրների կարգաւորելու գործում հանդէս եկան Եւրոպական հինգ մեծ տէրութիւններ Ռուսաստան, Անգլիան, Փրանսեան, Աւստրեան, և Պրուսեան, որից յետոյ փոխարինեց Գերմանական միացեալ կայսրութիւնը՝ Պրուսեայի զբլխաւորութիւն: Այդ հինգ մեծ տէրութեան շարքը մտաւ, Իտալական միութիւնը կայանա-

լուց յետոյ, նաև Իտալիան, որ եղաւ վեցերորդ մեծ պետութիւնը: Այս վեց մեծ տէրութիւններն են ահա, որ միջազգային քաղաքական խնդիրների կարգաւորողն են հանդիսանում: Նոցա միութիւնը կոչւում է Եւրոպական կոնցերտ:

Հիւսիսային Ամերիկայի և Իսպանիայի վերջին պատերազմից յետոյ, հանդէս եկաւ մի մեծ պետութիւն էլ՝ Միացեալ Նահանգները, որ մինչև այդ միջազգային քաղաքականութեան մէջ աւելի լուռ դիտողի դեր էր կատարում:

Բացի այս եօթը մեծ պետութիւններից, կարծես կամաց կամաց հանդէս է գալիս մի նոր զօրեղ երիտասարդ տէրութիւն, Ասիային վերաբերեալ զործերում իր ձայնը լսել տալու համար — դա Ճապոնեան է, Ծագող Արեգակի կայսրութիւնը, Միկադօների երկիրը, որ Անգլիայի հետ դաշն կապելուց յետոյ աւելի բացորոշ կերպով միջամտում է Արևելքին վերաբերեալ միջազգային քաղաքականութեան մէջ, իբրև Արևելքի մի մեծ պետութիւն՝ մեծ յաւակնութիւններով: Ահա Ամերիկան և Ճապոնեան են, որ իբրև զօրեղ, մեծ պետութիւններ, միւս վեց պետութիւնների կոնցերտի մէջ են մտել: Այդ երկուսի դերն յատկապէս շոշափելի է Ասիայի վերաբերեալ խնդիրներում:

Ինչ և իցէ, որքան էլ միջազգային խընդիրների նկատմամբ այդ տէրութիւնները գործի վննին, այնուամենայնիւ նրանք իրաւունք չունին իրենց քմքի համաձայն կարգադրել իրենցից աւելի թոյլ տէրութիւնների բազդը: Իբր բացառութիւն մեծ տէրութիւնները կարող են միջամտել մանր տէրութիւնների գործերին 1) երբ այդ րանը նոցա ցանկութեամբ է, այսինքն մանր տէրութիւնների կամ նոցանից մէկի. և 2) երբ այդպիսի մի գործողութիւն 'ի նկատ է առնուած միջազգային համաձայնութեան նախընթաց որոշմամբ, առանձին դաշնադրով, Բերենք օրինակներ. 1856 թ. Փարիզեան և 1878 թ. Բերլինեան վեհաժողովներիով Տաճկաստանը գտնուում է մեծ տէրութիւնների խնամքի տակ՝ միջազգային համաձայնութեամբ, Ահա այդ համաձայնութեան, միջազգային իրաւունքի այդ մասնական որոշման հիման վրա, Եւրոպական տէրութիւնները պահանջում են Տաճկաստանից բարենորոգութիւն մտցնել իր կայսրութեան թէ Ասիական և թէ Եւրոպական վիլայեթներում, Երբ բռնկեց Մակեդոնեան ապստամբութիւնը, Եւրոպական տէրութիւնների համաձայնութեամբ, բալկանեան թերակղզում աւելի շահեր ունեցող երկու մեծ տէրութիւն—Ռուսաստանն ու Աստրեան միջամտեցին և մշակելով նոյն իսկ

բարենորոգումների որոշ ծրագիր ներկայացրին Օսմանեան տէրութեանը: Այդ գեռ բաւական չէ, գանկով որ այդ բարենորոգումների մըտձնելու յապալումը կարող է մնասակար հետևանքներ ունենայ, նոյն երկու մեծ տէրութիւնը հարկադրեցին Տաճկաստանին զործադրել աւաջարկեաժ բարենորոգումների ծրագիրը:

Եւրոպական կոնցերտն այս գէպրում այդպէս է վարում, որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, այդ միջամտութեան իրաւունքը նրանց տւել է Միջազգային համաձայնութիւնը: Նորա նոյն միջամտելու իրաւունքը չունին, եթէ այդպիսի հսկողութեան տակ չգտնեաժ մի տէրութիւն, իր երկրի մէջ ունենայ վարչական մի եղանակ, որ անհրաժեշտ բարենորոգումների կարօտ լինի: Որքան էլ վատ, անժամանակակից լինի Եւրոպական մի անկախ տէրութեան կազմը, զիցում մի Խոզանխայում, մի Սերբիայում, մի Յունաստանում, այնուամենայնիւ միջազգային ոչ մի օրէնքի հիման վրա ոչ փոքր և ոչ էլ մեծ պետութիւններն իրաւունք չունին միջամտել այդ երկրների ներքին կեանքին վերաբերեալ խնդիրներում, եթէ միայն այդ միջամտութիւնը միջազգային համաձայնութեամբ չէ պայմանուորեաժ:

Մենք ասել ենք, որ տէրութիւններն իրարից տարբերում են նաև կառավարութեան

ձևով, մի տեղ միատուրութիւն է, միւս տեղ
հանրապետութիւն: Մի տեղ երկրի իշխանու-
թեան գլուխը կայսր կամ թագաւոր է մի այլ
տեղ պարզ քաղաքացի, կամ իշխան: Մի տեղ
ժառանգութեամբ է անցնում զահը հօրից
որդուն, միւս տեղ պետութեան գլուխն ընտ-
րութեամբ է ձևըն առնում տէրութեան
բարձր ներկայացուցչութեան պաշտօնը: Եյդ
հիման վրա էլ նրանց ներկայացուցչութիւնն
Օտար տէրութիւնների մօտ և տէրութիւնների
ժողովի մէջ տարբեր է: Երդ, այդ ներկայա-
ցուցիչները իրենցից ներկայացնելով իրենց
կառավարութիւնը, արդեօք հաւասար պիտի
նկատին իրար, թէ նախապահութեան և յաջ-
գանքի աւելի կամ պակաս առաւելութիւններ
պիտի ունենան իրարից: Եյդ առթիւ միջազ-
գային իրաւունքը ոչ մի աջակցութիւն չի
տալիս որեւէ մի մեծ տէրութեան, կամ չի սրո-
շում թէ, մանր, թոյլ տէրութիւնները պակաս
յարգանքի են արժանի: Միջազգային իրաւունքի
համար ընդհանուր սկզբունքը հաւասարութիւնն
է. սակայն իրականութեան մէջ, առանց միջ-
ազգային փոխադարձ համաձայնութեան, քա-
ղաքական և այլ հանգամանքների շնորհիւ, ա-
ռաջնակարգ տեղ, դիրք և յարգանք են վայե-
լում մեծ պետութիւններն ու իրենց ներկայա-
ցուցիչները, անկախ նրանից, թէ արդեօք

դրանք կայսրութեան, թէ հանրապետութեան ներկայացուցիչներ են:

Մինչի այժմ հնարաւոր եղածին շափ հանգամանօրէն խօսեցինք միջազգային յարաբերութիւնների մէջ տէրութեան հիմնական իրաւունքներից միայն ինքնիշխանութիւն և նրանից բոլորած այլ իրաւունքների մասին: Այդ համառօտ ակնարկների մէջ ցոյց տւինք ինքնիշխանութիւնից կամ անկախութիւնից ծագած գերը պետութեան ներքին կեանքում, և դրա հիման վրա յենած սրտշ իրաւունքներն ու գերը միջազգային յարաբերութիւնների մէջ: Այժմ անցնենք տէրութեան հիմնական իրաւունքներից երկրորդին՝ հազորակցութեան կամ յարաբերութեան մէջ մտնելու իրաւունքին:

Գլուխ շորորդ. — Հաղորդակցութեան
կամ յարաբերութեան իրաւունք. — Ազգերի
հաղորդակցութեան միջոցները. կարո՞յ է մի
տէրութիւն կզգիանալ իր մէջ, փակել իր սահ-
մաններն օտարների առաջ, [թոյ] շտալ օգտը-
ւելու ճանապարհների հաղորդակցութեամբ և
այլն:

Իրար հետ հաղորդակցելու դերը պետու-
թիւնների կեանքում ահագին՝ [թէ] հասարակա-
կան, [թէ] քաղաքական - կուլտուրական նշանա-
կութիւն ունի. Արդէն իր տեղում ասել ենք,
որ տէրութիւնն իրր մի հիմնարկութիւն զը-
տնուում է անընդհատ յարաբերութիւնների մէջ
միւս շրջապատող տէրութիւնների հետ. Ժողո-
վուրդների քաղաքական և տնտեսական կեան-
քի մէջ և առհասարակ ամեն ասպարէզներում,
այդ յարաբերութիւնները պատահական, մաս-
նաւոր դիպւածներ չեն, այլ ժամանակակից քա-
ղաքակրթութիւնից և այլ բազմաթիւ պայման-
ներից առաջ եկած անհրաժեշտութիւն:

Ազգերի փոխադարձ յարաբերութիւնների
կամ հաղորդակցութիւնների հետեւալ աստի-
ճաններն են տեսնուում, նրանց քաղաքական-
կուլտուրական կեանքի պատմական զարգաց-
ման ընթացքում:

Ժողովուրդները քաղաքակրթութեան ա-

ւելի ստորին աստիճաններում իրար հետ կապող, իրար հետ յարաբերութեան և հազորդակցութեան մէջ պահող շատ քիչ հիմնարկութիւններ, գաղափարներ և հասկացողութիւններ ունէին: Ազգայնական ձգտումները նոր ժամանակի գաղափարներ են, քաղաքակրթութեան բարձր աստիճանի վրա դռնուած ազգերի կեանքում և նրանց հասկացողութիւնների մէջ պարզացած և գունաւորւած: Ազգերին իրար հետ հազորդակցող, իրար մի սրտ խընդրով մօտեցնող ամենաառաջնակարգ հիմնարկութիւնը կրօնն է, կրօնական հասկացողութիւններն են, որ մօտեցրել են միմեանց, իրարից բնաւորութեամբ, ծագմամբ և ձգտումներով ու շահերով բւշտովին տարբեր ազգեր: Այսպէս, քրիստոնէութիւնը մօտեցրեց իրար հետ և հազորդակցութեան մէջ դրեց երկրպագնդի գանազան ծայրերում իրարից տարբեր ազգութիւնների: Մահմետականութիւնը մինչիօրս էլ այդ գաւառութեան հետևող ծագմամբ իրարից տարբեր հաւատացողների համար միակ ամենաէական կապն է, որ մոռացնել է աւել և տալիս նոյն իսկ ազգայնութեան գաղափարը և ազգայնական ձգտումները:

Քրիստոնէութեան սկզբի դարերից սկսած մինչի համարեա միջին դարերի վերջը և նոր ժամանակների սկիզբը, նա իբր մի ընդհա-

նուր սկզբունք, իբր մի հիմնարկութիւն, իր մասնաւոր-տեղական ժողովներով, ուր ներկայ էին լինում քրիստոնեայ աշխարհի ամեն ծայրերի ներկայացուցիչներ, ընդհանուր հասկացողութիւններով, ընդհանուր որոշումներով որոշ շափով միացնում, հաղորդակցութեան մէջ էր դնում ու պահպանում ծագմամբ իրարից տարբեր և տարածութեամբ իրարից հեռու դտնւած զանազան ազգեր: Քրիստոնէութիւնը իբր ալիպիսի մի հիմնարկութիւն միշտ կմնայ քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ ազգերի իրար հետ հաղորդակցելու, իրար մօտենալու և իրար հետ մի ընդհանուր պայտարով կապելու նշանաւոր և առաջնակարգ պարծօն:

Բաւոր ժամանակների և ժողովուրդների համար այդպիսի մի դեր կատարել է և առևտուրը-վաճառականութիւնը: Նրա միջոցով էլ հաղորդակցութեան մէջ են մտել և մտնում զանազան ազգեր և երկրներ: Միջին պալերում, երբ պետական, ներկայ մտքով, կազմակերպութիւն պոյութիւն շունէր, որ ապահովէր առևտրի պոյութիւնը և առհասարակ մի երկրի անտեսական ու արդիւնաբերական կեանքը, քաղաքներում առաջ եկան առևտրական միութիւններ, որոնք մի տեսակ կազմակերպւած, որոշ տեղերում մի տեսակ նոյն իսկ քա-

դարական-առևտրական ընկերութիւններ էին ներկայացնում, նախատակ ունենալով ապահովելու առևտրի և արդիւնաբերութեան գոյութիւնը ու զարգացումը; արտահանութիւնն ու ներմուծութիւնը: Այդպիսի միութիւններից յայտնի են պատմութեան մէջ Հիւսիսային Գերմանեայի երեք ազատ քաղաքների-Համբուրգի, Բրեմենի և Լիւբեքէկի կազմած դաշնակցութիւնը: Այս և նման ուրիշ միութիւններն անկախ գաշնադրեր էին կապում, համաձայնութիւն էին կայացնում, պատերազմներ էին վարում, և այլն և այլն, ու միաժամանակ հանդիսանում էին միջազգային յարաբերութիւններ տարածող մի գործօն:

Երրորդ գործօնն ազգերի հաղորդակցութեան խնդրում քաղաքական կապն է, որով միջին դարերում յայտնի խումբ տէրութիւնների միացած, գլխաւորապէս ինքնապաշտպանութեան նախատակով, ժողովներ, խորհրդածութիւններ էին կայացնում իրենց համար ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող խնդիրների և գործերի առիթով:

Ազգերի հաղորդակցութեան զարգացման հետևեալ աստիճանը նոր ժամանակների ծնունդ է, դա իրաւունքի գաղափարն է, որ չէր և չէ ոչնչացնում յարաբերութիւնների նախկին կապերը: Նա ընդհակառակը ծնունդ առաւ հովա-

նաւորելու և զարգայնելու ազգերի փոխապարձ յարաբերութիւնների համար հին ու նոր այն բոլոր պայմանները, որ անհրաժեշտ էին և են՝ բոլոր ժողովուրդներից, ինչ ազգութեան էլ նորա պատկանին, մի ընդհանուր միութիւն և եզրայրութիւն կազմելու համար:

Ազգերի հազորդակցութեան մէջ միջազգային օրէնքների հիմամբ արդէն այնպիսի միութիւններ - դաշնակցութիւնների գոյութիւն ունին, որոնք կապել են իրեր հետ նոյն իսկ իրար ոչ բարեկամ ազգեր, աւելին կասենք ազգեր, որոնց շահերը տրամագծօրէն իրար հակառակ են: Այդպէս է հազորդակցութեան զարգացումը. նա իրար մօտեցնում, նոյն իսկ շահերով իրարից տարբեր տարբեր՝ մի ընդհանուր գործի համար: Այդպիսի միութիւններից յիշենք փոստային և հեռագրական միութիւնները, որին մասնակցում են երկրագնդի համարեա բոլոր քաղաքակիրթ տէրութիւնները: Ճշմարիտ է, այժմ իրար հետ միացնող այդպիսի դաշնակցութիւնները քիչ են, սակայն նրանց գոյութիւնը մի մեծ գրաւական է այն ձգտման, որ ազգերն ունին այդ ասպարիզում:

Յիշենք նաև «Պարսիք Խաչի», միջազգային նշանակութիւն ունեցող ընկերութիւնը, որի խնամքի առարկան պատերազմի ժամանակ անխտիր օգնութիւն հասցնելն է պատերազմի

արհաւիրքի գոհերին: Կարմիր Խաչի ընկերու-
թեան գաղափարը միացրել, իրար հետ հաղոր-
դակցութեան մէջ է դրել ոչ միայն ցեղով այլ
և կրօններով հիմնաւորապէս տարբեր ազգու-
թիւններ: Պարագոկս չէ, արդեօք այդ ընկե-
րութեան գոյութիւնը հեթանոս ձապանեայում.
խաչի նշան և քրիստոնէութիւնից հիմնաւորա-
պէս տարբեր գաւանդութեան ժողովուրդ: Ազ-
գերն իրար հետ միացնող համամարդկային
զաղափարները հրաշքներ են դորժում:

Ներկայ ազգերի քաղաքական և կուլտու-
րական կեանքն այնպէս արագ է զարգանում,
և այնպիսի սլայմաններ է առաջ բերել և բե-
րում, որոնց մասին հին սերունդները նոյն իսկ
երեակայել չէին կարող: Ըմեն ժողովուրդ,
ամեն տէրութիւն իր տնտեսական, ինքնա-
պաշտպանութեան, կրթական և այլ ու այլ
բաղմաթիւ շահերի համար, հանգամանքների
չնորհիւ հարկադրարար պարտաւոր է հաղոր-
դակցութեան մէջ մանկէ միւս ժողովուրդների
և տէրութիւնների հետ: Մրցումն առևտրի
արդիւնաբերութեան, քաղաքականութեան մէջ
այնպիսի շափերի է հասել, որ հոտ մնացողը,
ինքն իր մէջ կենդանացողը քարանալու կը
գատապարտուի: Եթէ մի ազգ, մի տէրութիւն
չաշխատի ձեռք բերել այն քաղաքակրթական
միջոցները, որով մրցում են առաջաւոր ժո-

գովութեանները, նա շի կարող ապահով լինել իր գոյութեան համար, մրցումը նրան կուլ կտայ: Տէրութիւնների կեանքի մէջ հազարակցութեան, յարաբերութիւնների օգուտներն անհերքելի և շատ ակներև են: Օրինակ, եթէ համատարած տարափոխիկ հիւանդութիւններ կան, թէ որ այդ շարիքի դէմ կուելու լինի միայն մի տէրութիւն, նրա ձեռք առած միջոցները շատ քիչ կլինին այդ համատարած ազնտի առաջն առնելու համար: Իսկ եթէ նոյն շարիքի դէմ միանան գործել բոլոր տէրութիւնները, անկասկած է, որ ձեռք առած միջոցներն անհամեմատ աւելի գործնական հետեանքների կհասցնէ: Այլ և այլ շարք միջազգային խնդիրների համար կազմել և կազմում են Յանձնաժողովներ, որոնք գործում են միջազգային համաձայնութեամբ որոշւած կանոնների համաձայն: Այգպիսի յանձնաժողովներից յիշէնք Փարիզեան մեարական (շափի) յանձնաժողովը. Կ. Պօլսի սանիտարական խորհուրդը. Գետային յանձնաժողովը:

Մինչի այստեղ մենք համառօտ կերպով գծադրեցինք, թէ ժողովուրդներն ինչ աստարէզներում են իրար հազարակցութեան մէջ գտնւում: Միջազգային այդ յարաբերութիւններն, ինչպէս տեսանք, մի անհրաժեշտութիւն են, մի անխուսափելի պահանջ: Տէրութիւնների

հաղորդակցութեան մէջ առաջ են դալիս այն-
պիսի հանդամանքներ, որ մի տէրութեան
օրէնքներ բաւարարութիւն չեն տալիս ծաղած
դիցուք սրեւ խնդիր կամ վէճ կարգաւորելու
համար՝ երկու անձի կամ հիմնարկութիւնների
մէջ, որոնցից մէկն իր հպատակն է, իսկ միւսը
ոչ. և այլն և այլն:

Ներկայումս տէրութիւնները միջազգային
յարաբերութիւնների և կեանքի մէջ ծաղած
չառ խնդիրների համար ևս առանձին, մաս-
նաւոր համաձայնութիւններ են կայացնում,
սրանց հիման վրա երկու տէրութեան գառա-
բաններ հարկաւոր դէպքերում կարող են դիմել
իրար կամ վկաների ցուցմունքներ առնելու,
կամ գանազան տեղեկութիւնների հաղորդելու
և այլն: Այդպիսի մասնաւոր համաձայնութիւն-
ների շարքին է պատկանում երկրի սահման-
ներից փախած և օտար երկրներում ապաստա-
նած յանցաւորներին ձերբակալելու և փոխա-
դարձաբար իրար յանձնելու պարտաւորու-
թիւնը:

Մի երկրի մէջ օրինական կարգով գոյու-
թիւն ունեցող առևտրական ընկերութեան, ար-
դիւնաբերական մի ձեռնարկութեան և այլն
անարգել, առանց օրինական սահմաններից
դուրս գալու գործունէութիւն սկսելը օտար
տէրութիւնների մէջ, և յուսալ նրանց պաշտպա-

նութեան և ձեռնառութեան վրա և իբր իրա-
ւական մարմիններ օտար հողի վրա էլ ձեռք
բերել սեփականութիւն, վարել վէճեր, ունե-
նալ իր ներկայացուցիչները և այլն ճանաչ-
ւած են քաղաքակիրթ տէրութիւնների կողմից:

Այս բոլորը ցոյց է տալիս, թէ յարաբե-
րութիւնների զարգացման գործում, ազգերի
պատմական կեանքը որքան առաջ է զնացել,
որքան հակւած է միութեան, հաղորդակցու-
թեան նոր ու նոր ասպարէզներ գտնել, ու իր
յարաբերութիւնների մէջ ուշադրութեան առ-
նել հարեանի օրէնքներն ու պետական կազ-
մակերպութիւնը: Պետութիւնների փոխադարձ
յարաբերութիւնների կամ հաղորդակցելու ա-
ռաջ բերած հանդամանքներից ծագում են հե-
տեակալ գործնական եղբակացութիւնները: —

1. Որ ոչ մի տէրութիւն իրաւունք չունի
բոլորովին փակել-կենդանանալ իր մէջ ու յա-
րաբերութեան մէջ շմտնել ուրիշների հետ,
կամ նոյն վիճակի մէջ ձգել մի ուրիշ տէրու-
թեան: Աւելնորդ է ասելը, որ այդպիսի կա-
մովի կղզիանալը անբնական վիճակ է, և հէնց
իր այդ կղզիանալ ձգտող տէրութեան շահերի
տեսակէտից՝ անթոյլատրելի: Այդպիսի մի կըղ-
զիացած տէրութիւն, դրանով իրեն միջազգային
իրաւունքից դուրս վիճակի մէջ դրած կլինէր:
Պատմութեան մէջ պատահել են և պատահում

ենց գէպքեր, երբ մի տէրութիւն կարում է իր յարաբերութիւնը մի այլ տէրութեան հետ ժանակաւորապէս, կամ պատերազմի գէպքում իր հակառակորդին շրջապատում է այնպէս, որ գրկում է արտաքին հազորդակցութիւնից, բայց այս գէպքերը ժամանակաւոր հանդամանքներ են՝ ժամանակաւոր պատճառներից առաջ եկած:

Կամաւոր կերպով իրեն կզգիացնելու օրինակ կարող է ծառայել 2ինական կայսրութիւնը:

2. Հազորդակցութեան սկզբունքի հիմունքով, ոչ մի տէրութիւն չպիտի փակի իր սահմանները օտարահպատակների առաջ: Միջադպային իրաւունքի տեսակէտից աւելի արդար կլինէր, որ մի տէրութեան մէջ ամեն ազգութեան և դաւանութեան պատկանող օտարահպատակները հաւասար քաղաքացիական իրաւունքներով օգտւէին այն տէրութեան հպատակների հետ, որի երկրում որ գտնւում են իրենք: Օտարահպատակների քաղաքական իրաւունքներ տալը իր երկրի մէջ թոյլատրելի չպիտի լինի: Իր մէջ օտարահպատակ ընդունող տէրութիւնը պարտաւոր է հսկել, որ իր երկրում ապրող կամ ապաստան գտնող օտարահպատակը չսպաննայ հարեան տէրութեան

Տանդուտութեանը, որ նա շահագործի իր ազգարնակութիւնը և այլն:

3. Ոչ մի տէրութիւն չսլիտի գրկէ մի այլ տէրութեան՝ օգտուել իր ճանապարհների հարցակցութեամբ և այն յարմարութիւններով, որ հետևում են իր աշխարհադրական գիրքից: Ինչպէս առաջ տեսանք, խաղաղ ժամանակ հարցակցութիւնը կտրել, ճանապարհները փակել ոչ մի տէրութիւն ոչ ինքն իր համար և ոչ ուրիշի համար իրաւունք չունի: Ուստի և այն տէրութիւնը, որ իր աշխարհադրական գիրքի շնորհիւ չունի գէպի բաց ծովը ելք, նա իրաւունք ունի հարեան տէրութիւնից պահանջելու, որ իրեն գէպի բաց ծովը ճանապարհ տայ:

4. Որ տէրութիւնները փոխադարձաբար արգելքներ չսլիտի յարուցանեն առևտրի դէմ, խօսքը մարտեր չնշանակելու մասին չէ, այլ ապրանքներ իր երկիրը առհասարակ ներս թողնելու մասին: Իւրաքանչիւր տէրութիւն շահագրգռած է այն բանում, որ իր երկրի արդիւնաբերութիւնը դարգանայ, սակայն հովանաւորելով իր երկրի առևտուրը, միաժամանակ այնպիսի ծայրահեղ սրայմաններ չսլիտի ստեղծի, որի գօրութեամբ օտար ապրանքների ներս մտնելն իր երկիրը անհնար լինի:

5. Առևտրի մի քանի ձևերն ու ապրանք-

ները ոչ միայն արդեւեւ ախտի լինին ամեն կերպ, այլ և բոլոր տէրութիւնները միասին պիտի աշխատին բոլորովին վերջ տալ նրանց, ու այդ յանձանքի մէջ բռնեւած տնձերին հնթարկել պատասխանատուութեան, ինչ ազգի էլ նա պատկանելիս լինի: Այդպիսի առևտրներէց է գերինների-նեգրերի առևտուրը, սրի համար քաղաքակիրթ տէրութիւնները քանիցս վեհաժողովներ և համաձայնութիւններ են կայացրել:

6. Հաղորդակցութիւնը իբր իրաւական սկզբունք՝ չի կարող լինել բացարձակ հասկացողութիւն. ուստի և հնթակայ է սահմանափակումների: Այսպէս, չի կարող մի տէրութիւն մտնել մի ուրիշի հետ այնպիսի հաղորդակցութեան կամ միութեան մէջ, որի հիման վրա այդ միութիւնից բղխած բոլոր օգուտները գաշնակցին լինի, իսկ ծանրութիւնը իր վրա: Ինչպէս և մի տէրութիւն, առանց վտանգելու իր անկախութիւնը, չի կարող և չի մտնի մի այլ տէրութեան հետ այն տեսակի յարաբերութեան մէջ, որով ինքը գտնուի նրանից կախումն ունենալու վիճակի մէջ: Հաղորդակցութեան իրաւունքի մէջ այս երկու սահմանափակումներն անհրաժեշտ պայմաններ են:

III

Գլուխ հինգերորդ. — Պետութիւնների կրած փոփոխութիւններից առաջ եկած հետեւանքները. — Փոփոխութիւնների կերպը. դրանից ծագած պարտաւորութիւններ. պետութեան գոյութեան վերջանալը, դրա հետեւանքները. ժառանգութեան խնդիր:

Մինչի այժմ մենք խօսել ենք տէրութեան մասին, երբ միջազգային կեանքի առարկայի նրա հիմնական իրաւունքի մասին, այժմ անցնինք այն բանին, թէ արդեօք, երբ հանգամանքների շնորհիւ որեւէ տէրութիւն փոփոխութեան է ենթարկուում է կամ ենթարկուի, է որ իր երկրի կառավարութեան եզանակի նկատմամբ, է որ իշխող տան փոփոխելու առթիւ, է որ երկրի ծաւալի փոքրանալիս և այլն միջազգային իրաւունքն ինչպէ՞ս է վերաբերում տեղի ունեցած այդ դէպքերին, միջազգային միութեան միւս անդամների յարաբերութիւնը դէպի այդ փոփոխութիւն կրած տէրութիւնը որեւէ փոփոխութիւն ընդունում է թէ ոչ: Երգէն տէրութեան ինքնիշխանութեան մասին խօսելիս ասել ենք, որ տէրութեան կազմի, կառավարութեան եզանակի և այլ ձևի փոփոխութիւնների ժամանակ, միւս տէրութիւնները դործ շունին խառնելու որեւէ անկախ տէրու-

Թեան գործերի մէջ, որի հիման վրա մի երկիր են ներքին կեանքի մէջ ինչ փոփոխութիւնների էլ ենթարկւի, միջազգային իրաւունքով դարձեալ նա մի անկախ տէրութիւն է կազմում:

Այդ սկզբունքը միջազգային օրէնքով ճանաչուց 1830 թ. Լոնդոնի Վեհաժողովի որոշումներով Բելգիական թագաւորութեան չալանգիայից բաժանելու առթիւ:

Փոփոխութիւն կրած տէրութեան պարտաւորութիւններն են միջազգային յարաբերութիւնների ժամանակ:

ա. Մի տէրութիւն ինչ փոփոխութիւն էլ կրած լինի իր քաղաքական կազմակերպութեան մեջ, նա պարտաւոր է կատարել այն բոլոր պարտաւորութիւններն ու հետեւել դաշնագրերի ճիշտ գործադրութեան, որ կապել է իր կառավարութեան այլ ձևի ժամանակ որևէ տէրութիւն կամ տէրութիւնների հետ: Միջազգային իրաւունքով ոչ մի կառավարութիւն իրաւունք չունի հրաժարել այն պարտաւորութիւններից, որ ծագումնն իրենից առաջ եղած թէկուզ կառավարութեան զեկը յափշտակողների հետ կապած դաշնագրերից: Միջազգային իրաւունքի տեսակէտից մի երկրի կառավարութիւն ներկայացնում է այն իշխանութիւնը, որի ձեռքին գտնուում է իրապէս

երկրի կառաւարութեան զեկը, թէկուզ այդ իշխանութիւնը ժամանակատար, ոչ օրինական իշխանութիւն լինի: Ազգերի պատմութիւնը այդպիսի շատ օրինակներ է ցոյց տալիս. այսպէս Կրոմվէլը, Օրանեան իշխանը (XVIII դարում Ենգլիայում) ընդունեցին Կարլոս V-ի կապած պայմանագրերը: Նոյն իսկ Փրանսիական յեղափոխութիւնից յետոյ առաջի Հանրապետութեան կառավարութիւնն ընդունեց այն բոլոր պայմանագրերն ու պարտաւորութիւնները, որ կապած էին եղել Լուդովիկոս XVI-ի և նրա նախորդների օրով:

Միջազգային իրաւունքը չի ընդունում միայն այնպիսի պայմանագիր, որ վերացած կառավարութեան ներկայացուցիչներն անձամբ կապել են մտնաւոր բնութիւն ունեցող խընդիրների առթիւ մի այլ կառավարութեան զլխի հետ: Բերկնք մի օրինակ. Նապօլէօն III կայսրը պայմանագրով խոստացել էր Մարսիմիլիան կայսեր (Մեքսիկայի) գահի ապահովութիւնը, որ իհարկէ պարտադիր չեղաւ երբորդ Հանրապետութեան համար՝ Փրանսիայում կայսերութիւնը վերանալուց յետոյ:

բ. Այն զէպրում, եթէ որեւէ տէրութեան երկիր փոփոխութիւն է կրել կամ ընդարձակել է և կամ փոքրացել, միջազգային իրաւունքի տեսակէտից, այդպիսի փոփոխութիւն կրած

տէրութիւնը մնումէ, նոյն տէրութեան իր փոփոխութիւն կրելուց առաջ ունեցած միջազգային իրաւունքներով և պարտաւորութիւններով: Այս կանոնն ընդունւած է իբրև միջազգային օրէնք, և գործադրւած XIX դարում շատ անգամ: Վերջին խոշոր դէպքը Իսպանո-Ամերիկեան պատերազմից առաջ եկած փոփոխութիւնն էր Իսպանիայի համար, որ կորցրեց Ասիայում և Ամերիկայում ունեցած իր բոլոր գաղթավայրերը: Չնայելով կրած այդ ահապին փոփոխութեան, Իսպանեան դարձեալ մնաց միջազգային միութեան մեջ իբրև անկախ մի տէրութիւն իր նախկին իրաւունքներով:

Տէրութիւններն իրենց երկրամասերից զրկւում են երկու կերպ կամ նրանցից մի մասը կտրւում կազմումէ մի անկախ նոր տէրութիւն և կամ պատերազմի դէպքում կտրւած մասն անցնում է յաղթողին: Առաջ քերածս այդ երկու դեպքում էլ հարց է ծագում, արդեօք այն տէրութիւնը, որ կազմել է անջատւած երկրամասի վրա, կամ այն տէրութիւնը, որին անցել է այդ հողարածիւրը պարտաւոր են իրենց վրա վերցնել այն պարտաւորութիւնները, որ կապւած են այդ երկրամասի հետ, թէ ոչ: Միջազգային իրաւունքով այդ հողամասի հետ պարտաւորութիւններն անցնում են նրան տիրապետող կառավարութիւններին: Այդպիսի

պարտաւորութիւններ կարող են լինել, օրինակ, այն պարտքերը, որ եղել են յատկապէս այդ հոգամասի վրա: Երբ Էլզաս-Լոթարինգեան անցաւ Քերմանեային, նա վերցրեց իր վրա նաև այդ հոգամասի պարտքերը:

Արդեօք անջատւած հոգամասերից կազմւած տէրութիւնները կամ այն տէրութիւնը, որ վերցրել է այդ հոգաբաժինը, պէտք է մասնակցեն այն ընդհանուր պետական պարտքերին, որ մայր տէրութիւնն ունի: Միջազգային իրաւունքն այդ առթիւ առանձին որոշումներ չունի, սւստի պիտի դիմել միջազգային յարաբերութիւնների մէջ տեղի ունեցած դէպքերից առաջացած սովորութիւններին: Եյդ սովորութիւնն ասում է, որ մայր երկրի պետական պարտքերի մի մասն անցնում է իրենից անջատւած երկրի մասի վրա: Սակայն նր մասն անցնի, որ արդար լինի. այդ դէպքում միջազգային իրաւագէտների կարծիքով պէտք է ՚ի նկատ առնել անջատուող երկրամասի մեծութիւնը, նրա տնտեսական վիճակը, բնակիչների թիւը և այլն, որոց վրա պրօֆ. Գր. Կոմարովսկին աւելացնում է նաև անջատւած մասի պետական պարտքերից տարած օգուտի զնահատումը, այսինքն արւած պետական պարտքերից ինչ մասն է զնացել անջատւած հոգաբաժնի բարւորումի, տնտեսական

վիճակի բարձրացման, հազարդակցութեան
ճանապարհների, երկաթուղիների, ջրանցքների
վրա և այլն:

Միջազգային սովորութեամբ պետական
պարտքի բաժանելու համար միշտ համաձայ-
նութիւն են գալիս ու բնդհանրապէս այն յա-
րաբերութեամբ են բաժանում, ինչ յարաբե-
րութեան մէջ որ գտնուում է անշառւած հո-
գարածինի մեծութիւնը, մայր տէրութեան
բնդհանուր տարածութեան վերաբերմամբ: Բե-
րկնք պետական պարտքին մասնակցելու օրի-
նակներ. — Յիւրիխեան դաշնագրով Սարգլինեան,
յետոյ արդէն միացեալ Իտալիան, պարտաւոր-
ւեց վճարել Աւստրիային նրա պետական պարտ-
քի այն մասը, որ Լոմբարդիայի համար էր
արւել և որն անցել էր Իտալիային: 1878 թ.
Բերլինեան դաշնագրով Թուրքիայի պետական
պարտքի համապատասխան մասերն անցան Բուլ-
ղարիային, Սերբիային և Սև Լեռան իշխա-
նութեանը:

Երբեմն մի տէրութեան հոգամասերն անց-
նում են, պատմական որոշ հանգամանքների
շնորհիւ, մի այլ տէրութեան՝ որոշ պայման-
ներով և պարտաւորութիւններով կամ «առ
միշտ» և կամ ժամանակաւոր՝ կապալազրով:
Այսպէս Նիշտատեան դաշնագրով Ռուսաց Կայ-
սրութեան հետ միացաւ որոշ պայմաններով

Օստղէեան երկրամասը. լինչպէս և 1709 թ. համաձայնութեամբ Փինլանդեան անցաւ նոյն Ռուսաստանին: Այստեղ միջազգային իրաւունքի տեսակէտից հարց է ծագում. տէրութիւններն արդեօք մշտապէս պիտի այդ պարտաւորութիւնները պահեն, թէ ժամանակի և կեանքի պահանջի հետ պիտի փոխուին նաև այդ պարտաւորութիւնները: Պրօֆ Մարտէնոն այն կարծիքի է, որ իւրաքանչիւր նոր ժամանակ նոր պահանջներ, նոր հասկացողութիւններ է բերում ազգերի կեանքում և զրա հետ էլ այդ պահանջներին և հասկացողութիւններին բարարութիւն տալու հարկ:

Կապալապրով որևէ տէրութեան հոգամասի այլ տէրութեան անցնելու իրողութեան ապացոյցներ տալիս է մեզ տէրութիւնների միջազգային կեանքի վերջին տանամեակը: Այսպէս. Չին-Ճապոնեական պատերազմից յետոյ մէկը միւսի հտեից այդ կայսրութեան զանազան հոյակաւորներ անցան Եւրոպական երկր մեծ պետութեան. — Վէյ-հայ-վէյ նաւահանդիստն իր շրջապատով Ընդլիային. Կիսօ-ձօուն՝ Գերմանեային և Պօրտ-Երտուրը Կլանթունեան թերակղզու հետ Ռուսաստանին: Այս ձևով բողարկւած հոգարածիւններ ձևւր բերելու սովորութիւնը միջազգային յարաբերութիւնները մէջ մի նորութիւն է:

Պետութեան գոյութեան դադարելը. —
Քնութեան մէջ ամեն բան սկիզբն ունի և վախ-
ճան. անվախճան միայն նիւթն է որ հազար ու
մի ձեւափոխութիւններ է ընդունում: Տէրու-
թիւնն էլ սկզբին ունի և վախճան, ուստի և
զարմանալի չէ, եթէ որեւէ տէրութիւն երկար
ժամանակ գոյութիւն ունենալուց յետոյ զանա-
զան հանգամանքների շնորհիւ, իբր տէրու-
թիւն՝ գողարի գոյութիւն ունենալուց: Պատ-
մութիւնը պետութիւններ ոչնչանալու, ան-
յայտանալու ապացոյցներ շատ է աւել և տա-
լիս: Իւրաքանչիւր այգալիսի գէպքում մի ան-
հետացող տէրութեան տեղը բռնել է և բռն-
ում է մի նոր-ուրիշ տէրութիւն, որը կամ
առաջ է եկել նախկին անհետացած տէրու-
թեան հողի վրա, և կամ հարեան որ և է մի
տէրութիւն իր հողերին միացրել է ան-
հետացող կառավարութեան տիրապետութիւն-
ները: Երկու գէպքումն էլ այդ տէրութիւնները
մի տեսակ ժառանգներ են հանդիսանում ոչն-
չացած տէրութեան: Քաղաքացիական օրէնք-
ների մէջ ամեն մի ժառանգ իրաւունք ունի
և կարող է հրաժարել ժառանգութեան իրա-
ւունքնիրից այն գէպքում, երբ տեսնի, որ
իրեն մնացած ժառանգութեան պարտքն ու
կարողութիւնը իրարից տարբեր են այն մտքով,
որ պարքն աւելի շատ է, քան կարողութիւնը:

Նոյն օրէնքով, եթէ մէկն ընդունում է իրեն մնացած ժառանգութիւնը, կամ արդէն մտել է ժառանգական իրաւունքներէ մէջ, նա պարտաւորապէս պիտի ընդունէ և ժառանգութեան կայքի հետ նաև պարտքը, որից նա հրաժարւելու իրաւունքից զրկում է այդ դէպքում: Քաղաքական կեանքում, միջազգային յարաբերութիւններէ մէջ այլ կարգ է տիրում: Նախընթաց տողերէ մէջ մենք տեսանք, որ մայր երկրից անջատուած մասը վերցնում է պետական պարտքի համապատասխան մի մասը: Բընական է, եթէ մասի հետ անցնում է նրա համապատասխան պարտքը, նոյնպէս և եթէ ամբողջ երկիրն է անցնում, դրա հետ էլ զուգընթացաբար անցնում է նաև ամբողջութեան հետ կապուած պարտքերը: Սակայն ամբողջ տէրութիւնը վերջանալու դէպքում հանգամանքներն աւելի բարդ են: Վերջացող տէրութիւնն իբր մի իրաւական մարմին, կարող է ունենալ իր մասնաւոր սեփականութիւնը. օրինակ, պետական կալուածքներ, դրամադրութիւններ: Կարող է ունենալ պետական պարտքեր՝ երկաթուղիներէ և այլ ձեռնարկութիւններէ վրա արւած: Կարող է միջազգային պարտաւորութիւններ իր վրա վերցրած լինի, դաշնագրեր կնքած լինի այլ տէրութիւններէ հետ և այլն և այլն: Արդ, այդ տէրութեան վերջանալուց

յիտոյ, այդ երկրի հետ կապ ունեցող պարտաւորութիւններն ում պիտի անցնեն իրենց ամբողջութեամբ: Միջադրային սովորութիւնն ու փորձը ցոյց է տալիս, որ այդ բոլոր պարտաւորութիւններն անցնելու են և անցնում են այն տէրութեանը, որ ժառանգ է հանդիսանում մեռած տէրութեան երկրներէ, նրա բընական հարստութիւններին. մի խօսքով պետական ամբողջ կարողութեանը, առանց հաշի առնելու թէ, պարտքն է շատ, թէ կարողութիւնը: Ինչպէս էլ լինի մուտքի և ելքի յարաբերութիւնը, նա անցնում է ժառանգին իր ամբողջութեամբ:

Ռուս պրօֆ. Մարտէնս ամբողջ այդ ժառանգութիւնը բաժանում է հետևեալ երկու խմբի 1) պարտաւորութիւններ և դաշնագրեր և 2) հասարակական կայք, ինչպէս են հազարդակցութեան ճանապարհներ, հասարակական հիմնարկութիւններ և այլն և պետական ստացւածք, ինչպիսի են դրամազուխներ, պետական կալւածքներ և այլն: Դրանցից առաջին խումբը — պարտաւորութիւններն (պարտքերը) և դաշնագրերը անխախտ կերպով պարտաւորական են ժառանգողի համար: Հասարակական կայքից նա պիտի օգտուի և նրա հետ վարուի հին տիրապետութեան ոգու և ուղղութեան համաձայն. իսկ ինչ վերաբերում է պետական

ստացւածքներին — դրամագլուխներին ու կալւածքներին, դրանք անցնում են ժառանգող տէրութեանը լիակատար մասնաւոր սեփականութեան իրաւունքով, որոնց հետ նա, իբր մասնաւոր սեփականատէր կարող է վարել այնպէս, ինչպէս ինքն է ցանկանում:

Այս աւթիւ միջազգային յարաբերութիւններից բերենք մի օրինակ: 1869 թ. երբ Իտալական միացեալ թագաւորութիւնը վերացրեց Հռոմի Պապի աշխարհական իշխանութիւնը պապական նահանգից, նա իր վրա ընդունեց այն բոլոր պարտաւորութիւնները, որ Պապն իբր աշխարհական պետ կապել էր ուրիշներին հետ:

Պետութիւնների պատմական կեանքը մի այլ ձև էլ է տւել մի երկիր ժառանգելու: Դա վերացող տէրութեան հողերի մի քանի ժառանգների մէջ բաժանելն է: 1797 թ. Լեհաստանը բաժանեց երեք մասի — Պրուսեայի, Աւստրեայի և Ռուսաստանի մէջ: Դրանից յետոյ 1815 թ. Ռուսաց կայսրութեան հետ միացեաց նաև Վարչաւեան Դքսութիւնը: Այն դէպքում, երբ ժառանգները շատ են և ժառանգութիւն ներկայացնող երկիրը պիտի բաժանւի միքանի մասերի, նախ համաձայնութիւն են կայացնում բաժանել ժառանգութեան ամենաէական մասը, երկիրը, յետոյ արդէն աւելի երկրորդական մասերը: Իսկ պարտա-

ւորութիւնները բաժանելիս 'ի նկատ են առնում, թէ ո՞ր ժառանգին ինչ մաս է անցել և այդ մասն իր բնակիչների թւով, տնտեսական պայմաններով բնական հարստութիւնով ինչպիսի արժէք է ներկայացնում:

Մի անգամ արդէն ասել ենք, որ որևէ տէրութեան բարձր կառավարութեան կայացրած համաձայնութիւնը՝ մասնաւոր բնաւորութիւն ունեցող խնդիրների նկատմամբ, պարտաւորական չէ, կառավարութեան եղանակը փոխելուց առաջ եկած նոր կառավարութեան համար: Ելդպիսի համաձայնութիւնները ևս առաւել պարտաւորական չեն կարող լինել ժառանգող տէրութիւնների համար, ու չեն:

Գլուխ վեցերորդ.—Միջազգային պարտաւորութիւններ.— Միջազգային գետեր, լրճեր, նեղուցներ, ջրանցքներ, ծովեր և ծովափեայ մասեր. դրանց դերը միջազգային յարաբերութիւնների մէջ: Սուէզի և Պանամայի ջրանցքներ. Գարդաննիկի նեղուցը:

ա. Միջազգային գետեր.— Միջազգային են կոչուում այն նաւագնաց գետերը, որ անց-

նում են միքանի տէրութիւնների միջով, Ազգերի քաղաքակրթութեան և փոխադարձ յարաբերութիւնների մէջ գետերն իրր հազար-գակցութեան միջոց, միշտ յայտնի դեր են կատարել և կատարում, ուստի և նրանց վրա նաւադնացութիւնը կանոնաւորելու համար միջազգային կեանքի մէջ շատ անգամ գաշնա-գրեր են կապել և պարտադիր կանոններ են սահմանել: Առաջին այդպիսի գաշնագիր կապ-ւել է Րէյն գետի վրա նաւազնացութեան ա-գտութեան մասին 1815 թ. Վեննայի հա-մաժողովում: Նախքան այդ գաշնագիր կնքելը, առհասարակ բոլոր այն երկրներում, որոնց միջով միջազգային գետեր էին անցնում, նրանց վրա նաւոյ նաւելի և ապրանքների վրա կամայական հարկեր և մաքսէր էին գրը-ւում, արգելքներ էին յարուցանւում, որոնցով միանգամայն խանգարում էր ապրանքների և նաւերի երթևեկութեան կանոնաւոր ընթացքը:

Միջազգային իրաւունքի ենթակայ գե-տերն են Րէյն, Փօ, Էլբա, Մօզէլ, Մաաս, Ըելգաս, Գանուր և այլն:

Միջազգային պարտաւորութիւններով այժմ միջազգային գետի վրա գտնւող տէրութիւնն իրաւունք ունի վերցնել այնքան հարկ, որքան անհրաժեշտ է գետի մաքրութիւնը նաւազնաց տէրութեան մէջ պահպանելու և այդ առթիւ

վարչական ծախքերը ծածկելու համար:

Վեննական համաժողովով կազմեց Քէյնի համար մի կենդրոնական յանձնաժողով գետափնեայ տէրութիւնների ներկայացուցիչներից, որ պիտի կառավարէր և հսկողութիւն ունենար գետի համար նշանակած ստորին վարչութիւնների վրա: Աւելնորդ հաշուելով մանրամասն խօսել այդ խնդրի առթիւ, ասենք որ միւս գետերի միջոցով առևտրական յարաբերութիւնները պահպանելու համար կազմած համաձայնութիւնների հիմք ծառայել է Քէյնի (Հռենոս) համար կազմած դաշնագիրը և յատկապէս նրա այն կէտը թէ միջազգային գետերի վրա առևտուրն ազատ է սրիէ արգելքներից: Պատերազմի ժամանակ, սակայն, որքան էլ միջազգային գետերն ազատ լինին, այնուամենայնիւ գետափնեայ տէրութիւններն իրաւունք ունին արգելել պատերազմի համար նշանակւած մթերեղէնների և զէնքերի մաքսանենդութիւնը:

Միջազգային գետերի մասին կապած դաշնագրերից յայտնի է նաև Գանուրեան դաշնագիրը, որ 1856 թ. Փարիզեան Վեհաժողովով անցել է ժողովին ներկայ գտնուող պետութիւնների հսկողութեանը: 1840 թ. Գանուրի վրա հազորդակցութեան իրաւունքը դաշնազրով, Աւստրեան և Ռուսեան էին միայն իրաւատէր՝

կարգաւորելու Գանուբի միջոցով առևտրական յարաբերութիւնների խնդիրը. սակայն ինչպէս տեսանք Փարիզեան համաձայնութեամբ այդ իրաւունքն անցել է Եւրոպական տէրութիւններին: Գանուբի նաւազնացութեան կանոնաւորութեան և այլ մի շարք խնդիրների համար կազմել է և այժմ գոյութիւն ունի Գանուբեան Եւրոպական Յանձնաժողով, որին մասնակցում են Անգլիան, Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Գերմանեան, Աւստրեան, Իտալիան, Տաճկաստանը, Բումինեան, Սերբիան և Բուլղարեան, այսինքն բացի Եւրոպական բոլոր մեծ տէրութիւններից, այդ Յանձնաժողովին մասնակցում են նաև Գանուբի գետափնեայ բոլոր շահագրգռած տէրութիւնները: Վ վերջ տակնը սր 1885 թ. Բերլինի համաժողովում ընդունեց Կօնզօ (Աֆրիկայում) գետի և նրա ամբողջ ջրաբաշխի նաւազնացութեան ազատութիւնը միջազգային միութեան բոլոր անդամների համար:

բ. Միջազգային ջրանցքներ. — Սուէզի և Պանամայի ջրանցքների պատմութիւնը ամենքին յայտնի է: Առաջինը միացնում է Կարմիր ծովը Միջերկրականի հետ ու գրանով արևմուտքի հազարդակցութիւնը արագացնում և հեշտացնում է Արևելքի՝ Հնդկաստանի, Չինաստանի, Ճապոնեայի և Եւրոպական տէրութիւն-

ների Ասիական բաղամթիւ կալւածքների հետ. իսկ երկրորդը—Պանամայի ջրանցքը միացնելու է Ատլանտեան և Խաղաղական Ովկեանոսները իրար հետ: Երկուսն էլ մարդկային խելքի հանձարեղ ձեռնարկութիւններ են ու քաղաքակրթութիւն տարածող առաջնակարգ միջոցներ:

1888 թ. Կոստանդնուպօլում կայացրած համաձայնութեամբ պարտաւորութիւններ սահմանեց Սուէզի ջրանքով օգտելու նկատմամբ. այդ դաշնագրով ջրանցքն ազատ է միջազգային ամենատեսակ հաղորդակցութեան համար: Պատերազմի դէպքում նա չի կարող որևէ թշնամական գործողութեան ենթարկել, ու նրա ջրերում ընդհարումը պատերազմող կողմերի մէջ անթոյլատրելի է: Պատերազմական նաւերը չեն կարող ջրանցքում կանգ առնել Պօրտ-Սախաի և Սուէզի նաւահանգստներում պատերազմի ժամանակ, իսկ խաղաղ ժամանակ պատերազմական միայն երկու նաւ կարող են միաժամանակ կանգ առնել այդ նաւահանգստներում: Ջրանցքի վրա հսկողութիւնը թողնւած է Եգիպտոսում գտնուող տէրութիւնների ներկայացուցիչներին:

Պանամայի ջրանցքը դժբախտաբար ցարդ անկատար է մնացել: Միացեալ Նահանգների կառավարութիւնը երկար բանակցութիւններից յետոյ, վերջապէս նոր կազմւած Պանամայի

փորրիկ հասարակապետութեան հետ համա-
ձայնութիւն կնքեց, որով այն ջրանցքը անց-
կացնելու պարտաւարութիւններն ու սեփակա-
նութիւնը որոշ պայմաններով փոզով գնեց ու
յուսալի է, որ մօտիկ ապագայում քաղաքո-
կիրթ աշխարհը կտեսնի երկու մեծ ովկեա-
նոսների միանալը՝ այդ հսկայական ձեռնար-
կութեամբ:

գ. ծովեր. ծովափնեայ մասեր. — Ծո-
վերի և Ովկեանոսների մասին ընդհանուր սկզբ-
բունքն այն է, որ նաւագնացութիւնը ոչ մի
արգելքի չի կարող պատահել բաց ծովում,
որովհետեւ բաց ծովը ոչ ոքի սեփականութիւն
չի կարող լինել և չէ, նա պատկանում է ամ-
բողջ մարդկութեանը: Բաց ծովերի վրա նա-
ւագնացութեան համար ոչ սք իրաւունք չունի
նշանակել ոչ մարս, ոչ հարկ և ոչ սրիէ տե-
սակի տուրք, և որովհետեւ ինչպէս մի անգամ
ասել ենք ամեն նաւ ներկայացնում է իր տէ-
րութիւնը, ուստի և բաց ծովի վրա նա այն
տէրութեան մասն է կազմում, որ տէրութեան
գրոշակի տակ որ նաւում է:

Ծովերի վրա ազատ նաւագնացութիւնը
սահմանափակում է միայն Միջազգային համա-
ձայնութեամբ արգելւած ապրանքների առևտրի
համար: Այդ առևտուրը գերիների-նեղքերի առ-
ևտուրն է գլխաւորապէս: Գերիների առևտրի

համար վերջին ընդհանուր համաձայնութիւնը կայացաւ 1885 թ. Բերլինում, որի հիմամբ ըստ ծովի վրա ինչ ազդի նաւ էլ լինի, պիտի ձերբակալւի և պատասխանատուութեան ենթարկւի:

Երկրորդ արդեւրը ծովային աւազակութեան դէմ է, որ այժմ արդէն համարեա բոլորովին վերացւած է միջազգային համաձայնութեամբ ձեռք առած մի շարք միջոցներով:

Ծովափնեայ տէրութիւնները լիազօր տէր են ծովի այն մասին, որ միջազգային համաձայնութեամբ հաշոււմ է սեփականութիւն ծովափնեայ տէրութեան. այդ տարածութիւնը 3—5 Անգլիական մղոն է, որից այն կողմ բաց ծովը միջազգային սեփականութիւն է, ուստի և ծովափնեայ տէրութեան սահմաններից դուրս: Այն ծովախորշերը, ծոցերը նեղուցները և այլն, որոնք մի տէրութեան սահմանի մէջ գտնւած ծովի մասերն են կազմում, միջազգային օրէնքներով դռքա գտնւում են այդ տէրութիւնների լիակատար կարգադրութեան տակ՝ իբր սեփականութիւն:

դ. Միջազգային նշանակութիւն ունեցող նեղուցներ. — Այդպիսի նեղուցներ են Գարգաննիկ նեղուցը, որի բանալին գտնւում է Թուրքիայի ձեռքում, և Ջիրբալտարի նեղուցը,

որի բանալին զտնուում է Անգլիայի ձեռքում, այն տարրերու թեամբ որ Անգլիան ոչ մի պարտաւորութիւն չի յանձն առած իր Ջիբրալտարի առաջ բռնած ռազմական դիրքի նկատմամբ, մինչ դեռ Թուրքեան, որոչ դաշնագրերով Գարգանելի մուտքը պահելու նկատմամբ, պարտաւորութիւններ ունի, որոնք միջազգային հսկողութեան տակ են զտնուում: Գարգանելի մուտքը բոլոր ազգերի առևտրական նաւերի համար ազատ է, բայց ոչ առանց հսկողութեան. իսկ պատերազմական նաւեր ոչ կարող են նեղուցը ներս մտնել և ոչ էլ դուրս գալ, բացի դեսպանատների համար նշանակւած պատերազմական փոքր նաւերից, որոնց մուտքը դէպի Պօլիս և Միջերկրական ծով կամ Սև ծով՝ ազատ է: Ջիբրալտարը ազատ է և առևտրական և պատերազմական նաւերի համար ամեն ժամանակ: Անգլիայի դերը նրա նկատմամբ կարտայայտուի միայն պատերազմի ժամանակ՝ իր և մի այլ թշնամի տէրութեան մէջ:

Գարգանելի նկատմամբ իբր նորութիւն — դա ութսունական թւականներից սկսած Ռուսաց «Պամաւոր նաւատորմի» ազատ անց ու դարձ անելն է այդ նեղուցով: Պամաւոր նաւատորմի նպատակը ճշմարիտ է, խաղաղ և կուլտուրական են, սակայն նա որոչ շափով նաև պատերազմի ժամանակ, օժանդակ նա-

ւատորմի բնաւորութիւն ունի: Ինչ էլ որ լինի,
«Վամաւոր նաւատորմի» ազատ անցքը Գար-
գանեկի նեղուցով ուրախալի երկոյթ է Ռուս-
աստանի լայնածաւալ շահերի տեսակէտից:

IV

Գլուխ եօթերորդ. — Միջազգային վէճեր
և թիւրիմացութիւններ վերացնելու միջոց-
ները. — Կոյ արդեօք միջազգային կազմակեր-
պութիւն՝ յուժելու այդ բարդութիւնները. —
Բռնի միջոցներ: Պատերազմ. — Նրա իրաւունքը,
պատերազմ վարելու ձեռք, գերիներ, զրաւոյի
իրաւունքը, ծովային պատերազմ: Չեզոքու-
թիւն, Պարտաւորութիւններ և իրաւունքներ
պատերազմի ժամանակ՝ առևտրի մասին:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ
եթէ հնարաւոր լինէր այնպիսի զրութիւն, որ
ոչ մի վէճի, բնդհարման առիթ չլինէր և որ
տէրութիւնների փոխադարձ պարտաւորութիւն-
ներն ու իրաւունքներն այնպիսի որոշ պայ-

մանների մէջ լինէին, որ ամեն վէճ և թիւրի-
մացութիւն վերջանաւ խաղար ճանապարհնե-
րով, եթէ հնար լինէր, որ նորա խկի առաջ
չգային, իհարկէ շատ լաւ կլինէր: Սակայն իրա-
կանութիւնը մեզ ցոյց է տալիս, որ այդ թիւ-
րիմացութիւններն ամեն օր կան, որ վէճերն
ամեն օր ծագում են, և որ տէրութիւնների
չահերի ընդհարումներն ու դրանից բարդու-
թիւններ առաջ գալու երկիւզն անընդհատ կայ:
Քանի կան հակադիր շահեր և ձգտումներ,
բանի կան ընդհարման բազմատեսակ պատճառ-
ներ, միշտ էլ կլինին վէճեր և իրաւունքի խըն-
դիրներ: Այն տէրութիւնը, որի շահերը մնաս-
ւել են, որի միջազգային իրաւունքները խախ-
տուել են, բնականաբար պիտի պահանջէ, որ այդ
խախտում իրաւունքներն ու շահերը վերա-
կանդնին: Այդ բանը թելադրում են իր ինք-
նիշխանութեան իրաւունքը և միջազգային իրա-
ւունքը, որովհետև ամեն մի տէրութիւն իբր
միջազգային միութեան անդամ, միջազգային
յարարերութիւնների մէջ իրաւունք ունի պըն-
դելու իր այն իրաւունքների վրա, որ միջազ-
գային համաձայնութիւններով և կեանքով են
սահմանւած: Իրա հիման վրա էլ իրաքանչիւր տէ-
րութիւն իրաւունք ունի պաշտպանել իրեն
պատկանած իրաւունքներն ու շահերը բոլոր
օրինական միջոցներով:

Միջազգային իրաւունքի առարկան այս խնդրում տէրութիւնների իրաւունքներն ու շահերն են. իսկ մասնաւոր անհատների կամ ընկերութիւնների իրաւունքով և շահերով զբաղուած է այն շափով, ինչ շափով որ նա վերաբերում է այն տէրութեանը, որի հպատակն են նորա.

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ յարուցւած վերջին տեսակի խնդիրներից յիշէնք Վենեցուէլլայի խնդիրը և Թուրքեայի հետ Կ. Պօլսի ծովափերի խնդիրը: Ընաջին դէպքում իրենց հպատակների շահերը պաշտպանելու գուրս հկան Փերմանեան, Իտալիան և Լնդլիան. իսկ երկրորդ դէպքում Փրանսիան, Վենեցուէլլայի վէճի ժամանակ դաշնակից այդ տէրութիւնները խնդրի լուծման համար զէնքի դիմեցին՝ ահարկու զբահակիրներով. իսկ երկրորդ դէպքում Փրանսիան քաղաքական ճշմունքով և իրաւունքով զործ դրեց ու խաղաղ միջոցներով պաշտպանեց իր հպատակների շահերն ու իրաւունքները:

Խախտւած իրաւունքների վերականգնելու նշանակները. — Ինչպէս տէրութեան ներքին կեանքում, քաղաքացիական յարաբերութիւնների ժամանակ իւրաքանչիւր խախտւած իրաւունք առաջ է բերում տուժողի կոչումից ընդդիմադրութիւն և իրաւունքների պաշտպանութիւն, այնպէս էլ միջազգային յա-

րաբերութիւնների ժամանակ տէրութիւնների մէջ ծաղած ընդհարումների ժամանակ, առաջ է դալիս խախտւած իրաւունքների պաշտպանութիւն՝ հնարաւոր եղած օրինական միջոցներով: Միջազգային յարաբերութիւնների ժամանակ տէրութիւնների մէջ ծաղած թիւրիմացութիւնների և վէճերի լուծման երկր խումբ միջոցներ են թուում միջազգային իրաւագէտները:

ա. Գործնական եղանակներ, երբ ուժ է գործ դրում որևէ ծաղած վէճ վերջացնելու համար.

բ. Բռնի միջոցներ. բռնի միջոցներ են կոչւում այն գործողութիւնները երբ մի տէրութիւն իր խախտւած իրաւունքների վերականգնելու նպատակով գործ է դնում մի ուրիշ տէրութեան դէմ: Այդ միջոցները տարրեր գործադրութիւն ունին խաղաղ ժամանակում և այլ գործադրութիւն պտտերագմի ժամանակ: Բռնի միջոցներ գործադրելու ձեռնարկելու համար, պէտք է նախ ապացուցւած լինի, այդ միջոցները գործադրել ուղղող տէրութեան իրաւունքների իրապէս խախտելը. և երկրորդ իրաւունք խախտող պետութեանը դիմելիս նա բաւարարութիւն չէ տւել: Բռնի միջոցների գործողութիւնը կարող է ուղղւած լինել դէպի իրաւունքները խախտող տէրութեան կաշքը և իրաւունքները և երկրորդ մասնաւոր

անհատների ստացւածքն ու իրաւունքները։ Ըստ այդմ բռնի միջոցներ գործադրող տէրութիւնը իրաւունք ունի զրաւել իր իրաւունքը խախտող տէրութեան հպատակների կայքը և ստացւածքը, որոնք մնում են զրաւողի մօտ մինչի նրա բաւարարութիւն ստանալը։ Երբեմն ծայրահեղ գէպքերում այդպիսի զրաւման կնթարկւած կայքերն ու ստացւածքները չեն վերադարձնւում, այլ հաշւում են հասցրւած վրնասները քաւարարելու դէմ։ Բացի զրանից կարող է այդ տէրութիւնը իր սահմանները փակել զրկանք հասցնող տէրութեան հպատակների առաջ, այդ տէրութեան հպատակների իրաւունքները կրճատել, սահմանափակել, ծայրահեղ գէպքերում, եթէ կարիք կայ, նոյն իսկ բանդարկել։ Բռնի միջոցներին կնթակայ չեն զրկանք հասցնող տէրութեան ներկայացուցիչներն ու առհասարակ քաղաքական գործակալները։

Բռնի միջոցների նկատմամբ այն հայկառքն է տիրապետում միջազգային շարաքերութիւնների մէջ, որ մասնաւոր անհատների ստացւածքին չպէտք է վերաքերեն այդ միջոցները, սրովհետեւ մասնաւոր մարդիկ պատասխանատու չեն իրանց կառավարութեան գործսղութիւնների փոխարէն։ Բերենք բռնի միջոցներ գործադրելու մի օրինակ։ 1850 թ. Աթէքում

ամբոխը յարձակեց հրէայ Պաշիֆիկոյի խա-
նութի վրա և թալանեց. նա պահանջ յայտնեց
յունաց կառավարութեանը 22,000 ֆ. ստեր-
լինգի շափ 'ի դիմաց իր կրած վնասների.
Այդ պահանջը կառավարութիւնը թողեց առանց
հետևանքի: Պաշիֆիկոն դիմեց Անգլիական
կառավարութեանը և խնդրեց նրա պաշտպա-
նութիւնը, թէև ինքը նոյն իսկ անգլիահապա-
տակ չէր: Անգլիական կառավարութիւնը 24
ժամ ժանանակ տւեց Յունաց կառավարութեանը
բաւարարութիւն տալ Պաշիֆիկոյի պահանջին,
սպառնալով հակառակ գէպքում դիմել բռնի
միջոցների երբ այդ ժամանակն անցնելուց
յետոյ Յունաց առավարութիւնը անհետևանք
թողեց այդ պահանջը, Անգլիական կա-
ռավարութիւնը հրամայեց իր նաւատորմին
գրաւել Յունաց թէ պատերազմական և թէ առ-
ևտրական նաւերը, սակայն նախքան զործա-
դրելը, Փրանսիայի և Ռուսաստանի միջամտու-
թեամբ խնդիրը վերջացաւ 15,000 ֆ. ստեր-
լինգի վճարումով Պաշիֆիկոյի վնասների փո-
խարէն:

Պատերազմի ժամանակ զործադրուող բրո-
նի միջոցներն աւելի խիտ են և իրապէս պա-
տասխան են այն խոտութիւնների, որ ցոյց է
տալիս պատերազմույ հակառակ կողմը: Այս-
պէս, երբ 1877 թ. Ռուս-թուրքական պատե-

բազմի ժամանակ ապացուցեց որ թուրք բաշխրոզուկները ուրտ գերիների հետ վայրենաբար են վարում. ՚ի պատասխան այդ միջոցների թուրք գերիների հետ սկսեցին նոյն ձևով վարել: Բայց առհասարակ Ռուսաստանը այդ պատերազում մարդասիրաբար էր վարուում գերիների հետ:

է. Բռնի միջոցներն մեղմ ձև, որ ուղղւած է ոչ թէ սրեւ տէրութեան կայքի կամ իրաւունքների գէմ և դրա գործադրութեան սրեւ տէրութիւն զլմում է, ոչ թէ նրա համար որ մի այլ տէրութիւն իր իրաւունքները խախտել է, ոչ, այլ մեղմ ձևի բռնի միջոցը գործ է գնում մի տէրութիւն իր երկրի օրէնքների հիման վրա, իր ցանկութեան համեմատ, առանց ՚ի նկատ առնելու թէ դրանով շոշափուում են մի այլ տէրութեան շահեր:

Այդպիսի բռնի միջոցը կարող է լինել մարտերի աւելացնելը, որ բնականաբար կարող է նոյն միջոցն առաջ բերել և հակառակ կողմից. կամ մէկն իր սահմանի վրա բերդեր է կանգնեցնում, միւրը նոյն միջոցն է գործ դրնում իր սահմաններում: Այսինքն միջոցներ, որ իբօք իրար գէմ են ուղղւած, սակայն երկու կողմից էլ իրաւունքների խախտումն չէ:

3. Բռնի միջոցների շարքին է պատկանակ մի միջոց — Էմբարգո, Տէրութիւններն

այդ միջոցով բանդարկում են նաւերը, նրա վրայի ապրանքն ու նաւի վրայի ծառայողներին: Այսպիսի բանդարկութիւնը կարող է տեղի ունենալ սանիտարական-ոստիկանական հսկողութեան համար: Նաւերն այդպիսի բանդարկութեան ենթարկում են խաղաղութեան ժամանակ մինչի բանդարկողի պահանջներին բարարութիւն տրեւը, ասել է դա մի ժամանակաւոր դործողութիւն է: Բանդարկութեան ենթարկում են նաւերը նաև պատերազմական դործողութիւններ սկսելուց առաջ: Պատերազմի ժամանակ բռնւած կամ բանդարկւած նաւերի կանոնաւոր բռնւած լինելու և չլինելու համար ամեն տէրութիւն նշանակում է դատարաններ, որոնք քննում են այն խնդիրը, թէ պատերազմական նաւերն իրաւունք ունէին այդ նաւը բռնելու թէ ոչ: Գրական որոշման դէպքում նաւն իր ապրանքներով գրաւում են, իսկ նաւատիրերն ու այլ պաշտօնեաներն արձակում են: Եթէ նաւը պատերազմական է, նրա վրայի գտնւած ծառայողները հաշուում են պատերազմական գերիներ: Նա, ով դժգոհ է դատարանի յայտնած վճուից, կարող է վճառջինջ բողոք ներկայայցնել որոշ ժամանակի միջոցում, հակառակ դէպքում վճիւն անարդել գործադրում է:

4. *բռնի միջոցներն մէջ առանձին տեղ է*

բռնում այն միջոցը, որ մի տէրութիւն առանց պատերազմ յայտնելու, իր խախտում շահերը պաշտպանելու և կրած վնասները փոխարինելու համար իր նաւատորմով կտրում է այդ երկրի հագորդակցութիւնը դրսի աշխարհի հետ՝ ջրով: Ճանապարհի փակումը սրպէս գի օրինաւոր և ընդունելի լինի, պէտք է իրապէս խզած լինի մուտքը դէպի այդ տէրութիւնը:

Պատմութիւնը այդ օրինակ բռնի գործողութիւնների օրինակների շատ է տեւել և ապիս. բերենք մի քանիսը:

Տասն և իններորդ դարում առաջին անգամ բռնի ճնշման այդ միջոցին դիմեցին Ռուսաստանը, Անգլիան և Փրանսիան թուրքիայի դէմ, Թուրք-յունական պատերազմներին վերջ տալու համար: 1827 թ. այդ տէրութիւնները Թուրքիայի յարաբերութիւնները Յունաստանի ծովափների հետ կարելու համար, իրենց նաւատորմով փակեցին Թուրքաց նաւերի ճանապարհը: Առանց պաշտօնապէս պատերազմ յայտնելու և պատերազմական գործողութիւններին ձեռնարկելու, միացեալ տէրութիւնների նաւատորմը ոչնչացրեց Թուրքիայի նաւատորմը նաւարինեան ծովածոցում: 1838 թ. շնայելով այն հանգամանքին, որ Փրանսիայի նաւատորմը փակել էլ ծովով դէպի Մերսիքա մուտքը, այնուամենայնիւ Փրանսիական

դիպլոմատիան յայտարարում էր թէ ինքը չի պատերազմում, այլ միայն մուտքը փակում զէպի Մեքսիքա. իսկ այդ բռնի գործողութիւնը տեկց երկու տարի: 1839 թ. Անգլիան և Փրանսեան միացած նոյն միջոցը գործ գրին Արգենտինեան հասարակապետութեան դէմ իննը տարի շարունակ:

1863 — 65 թ. Միացեալ Նահանգների պատերազմի ժամանակ նոյն միջոցները են գործադրել շիւսիսային Նահանգները Հարաւայինների ծովային հազորակցութեան վերաբերմամբ: Մեր օրերում արդէն Գերմանեան, Անգլիան և Իտալիան իրենց նաւատորմով կըտրել էին Վենեցուէլլական խնդրի ժամանակ նրա ծովային հազորակցութիւնը:

Գիտութեան մէջ երկու հայեացք կայ բռնի այդ միջոցի գործադրելու մասին: Մի հայեացքով այդ գործողութիւնը հաշուում է անմարդասէր վնասակար, ու իր հետեանքներով աւելի օտար, չհոսք տէրութիւնների շահերին է դիպչում, քան բուն այդ կտրւած տէրութեան, իսկ ընդհանրապէս վնասուում են մասնաւոր շահեր:

Այդ միջոցի մասին միւս հայեացքը ասում է, թէ պատերազմը և թէ դա, երկուսն էլ շարիք են, մէկը մեծ, միւսը փոքր. եթէ մեծ շարիքն օրինակուն է, փոքրն աւելի ևս, եթէ

մեծ շարիքը գործադրելի է, այն ժամանակ
աւելի լաւ է որ փոքր շարիքը գործադրւի:
Մինչ մեծ շարիքը առաջ է բերում մարկային
սարսափելի գոհեր, փոքր շարիքը միայն բռնի
ճնշողութիւն է, առանց այդ գոհերի: Յետոյ
մի այսպիսի համեմատութիւն է անուում, — եթէ
որեւէ փոքր տէրութեան դէմ միջոցներ պիտի
ձեռք առնուի, համեմատաբար սրն է աւելի
մարդասէր, պատերազմը, [թէ ծովային հա-
ղորդակցութեան խաղաղ միջոցով ընդհատուի:
Մինչ պատերազմը կարող էր սպառնալ նրա
դոյութեանը, այդ միջոցը միայն ծովով դէպի
այդ երկիրը մուտքն է փակում, և եթէ առ-
հասարակ կարելի է փոքր մի տէրութեան դէմ
պատերազմ յայտնել, ինչո՞ւ չի կարելի, նրա
դէմ միայն մի փոքր գործողութիւն ձեռք առնել:

Այժմ անցնենք բռնի միջոցներից ամենա-
ծայրահեղին՝ պատերազմին:

5. *Պատերազմ:* Միջազգային յարաբե-
րութիւնների մէջ, եթէ վերայիշեալ բռնի մի-
ջոցներով հնար չէ եղել լուծել վիճելի խըն-
դիրները, կամ վերականգնել խախտւած իրա-
ւունքները, ազգերը դիմել են պատերազմին,
իրրև բռնի միջոցներից ամենից վերջին ծայրին:
Պատերազմը ազգերի կեանքի մէջ մեշտ ամե-
նաընդարձակ գործադրութիւն է ունեցել ու

բունի միջոցների մէջ ամենամեծ անարդարութիւնն ու անարդարն է:

Պատերազմի էութեան մասին զտնազան հայեացքներ կան: Եսուածարանները դրա մէջ Եսուածային պատիժն են տեսնում, մարդոց մեղքերի հատուցման համար: Փիլիսոփաները նայում են դրա վրա իբր անհրաժեշտ շարիքի, որ հարկաւոր է մարդկային կեանքի կանոնաւոր ընթացքի համար: Հիպեյն ասում է, «պատերազմը բացարձակ շարիք չէ. այլ ընդհակառակը ազգերի առողջութիւնն է ամրապնդում»: Երրորդ հայեացքով պատերազմը գոյութեան կռիւ է, ուտի և շի կարելի ոչ լաւ և ոչ վատ անւանել. այդ հայեացքով նա մի ճակատագրական անհրաժեշտութիւն է, որի դէմ մարդկային կամքն անզօր է: (Եյդ հայացքն են յայտնում նաև առհասարակ պատերազմական գրողները. Մօլտէ և այլք): Պատերազմի մասին շորրորդ հայեացքը իրաւարանների է, որի վրա նրանք նայում են իրաւունքի տեսակէտից: Նոցա հայեացքով դա մի անխուսափելի հետևանք է մարդկային քաղաքակրթութեան և պետական կեանքի անկատարելութեան ու մի ճակատագրական անխուսափելի անհրաժեշտութիւն չէ, որի դէմ մարդու կամքն անզօր լինի: Եյլ ընդհակառակը մարդկութիւնը քանի աւելի է քաղաքակրթւում, պիտական կազմա-

կերպութեան մէջ քանի աւելի է հեռացնում է այն պատճառները որ առիթ են տալիս պատերազմների, այնքան աւելի հնարաւոր է լինում խուսափել պատերազմի վտանգից և ընդհարման հաւանականութիւնից:

Պատերազմի իրաւունքը: Նախընթաց Երեսներում մենք տեսանք որ միջազգային բարդութիւններն առաջ են գալիս որնէ տէրութեան իրաւունքների խախտումից, և իւրաքանչիւր այն դէպքում, երբ խախտել է մէկի իրաւունքը, նա ստիպողական միջոցներ է ձեռք առնում վերականգնելու իր իրաւունքները, կամ պաշտպանելու իր այն իրաւունքները, որ մի այլ պետութեան կողմից խախտելու վրտանգի մէջ են: Ասել է իրաւարանական այն հիմունքները (նորմ) և դրանց հիման վրա մի տէրութեան կողմից ստիպողական միջոցներ գործադրելն իր շահերի պաշտպանութեան համար, կազմում են ստիպողական միջոցների իրաւունքը (право принужденія): Այդ իրաւունքը միջազգային յարաբերութիւնների մէջ պատկանում է տէրութեանը, իբր մի իրաւական անձի և կարող է գործադրել միայն տէրութեան կամ տէրութիւնների դէմ. և որովհետև միջազգային յարաբերութիւնների մէջ մասնաւոր անհատները կարող են ՚ի նկատ առնել այն շափով, ինչ շափով որ կազմում

են պիտու թիւնը կազմող միութեան մի անդամ, ուստի և ստիպողական միջոցներ նրանց դէմ պիտի ուղղւած լինին՝ իբր իրաւունք խախտող անկախ մեծութիւնների դէմ:

Միջազգային իրաւունքների խախտմանը կարող են ենթարկւել 1) տէրութիւնը. 2) մասնաւոր անհատների իրաւունքները և 3) ամբողջ միջազգային միութեան շահերը:

1. Կարող են խախտւել տէրութեան, ինչպէս վերնում արդէն տեսանք, հիմնական իրաւունքը, օրինակ ինքնապաշտպանութեան, անկախութեան, երկրի ամբողջութեան և այլն. երկրորդ այն իրաւունքները որ գաշնազրկիւմ են ձեռք բերւած և երրորդ այն իրաւունքները, որ իրաւարանական հիմունքների վրա են յինւած:

2. Մասնաւոր մարդու իրաւունքների խախտելու մասին արդէն ասել ենք, ուստի և այդ հիման վրա, այդ դէպքում պահանջատէր կարող է լինել այն տէրութիւնը, որի հպատակն է իրաւունքները խախտւած այդ մարդը: Այսպէս, Թուրքիան Պօլսի ծովափների համար պայմաններ էր կապել մի Փրանսիահարկաւոր հետ. երբ նա դէպի այդ մասնաւոր մարդը իր պարտաւարութիւնները չկատարեց, Փրանսիան իբր պահանջատէր հանդէս դուրս եկաւ պաշտպանելու իր հպատակին և պահանջել իրաւունքով նրան հասանելի դուռարի:

3. Միջազգային կեանքի մէջ կան բազմաթիւ հակադիր շահեր և իրաւունքներ, որոնք միջազգային միութիւնը կազմող բոլոր տէրութիւնների համար միևնոյնն են: ա) Այդպիսի ընդհանուր շահեր ներկայացնում են դաշնագրերը: Միջազգային դաշնագրերը թէև կապւում են մշտական տեսութիւն ունենալու համար, սակայն իրաքանչիւր նոր ժամանակի պահանջի համար կարող է հնազաժ լինել նախկին դաշնագրի սրտումները, հետևաբար և պիտի փոփոխութեան ենթարկւին նոր ժամանակի պահանջի և սպու համաձայն: Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ այդ փոփոխութիւնը չի կարող անել մի տէրութիւն, որ դէպքում խախտւած կլինէին ընդհանուր իրաւունքներն ու շահերը: Դաշնագրի սրտումների փոփոխութեան իրաւունքը պատկանում է այն տէրութիւնների գումարին, որոնք ստորագրել են այդ դաշնագրին ընդհանուր համաձայնութեամբ: Բերենք փաստեր: 1856 թ. Փարիզեան դաշնագրով Ռուսաստանն իրաւունք չունէր Սև ծովում նաւատորմ պահելու և բերդեր կառուցանելու: Տարիներ յետոյ այդ բանն արդէն անհամապատասխան էր նրա շահերին, ուստի և 1871 թ. Լոնդոնում կայացած միջազգային համաձայնութեամբ Փարիզեան դաշնագրի այդ խնդրին փերաբերեալ սրտումները փոփո-

խութեան ենթարկւեցին, որի հիման վրա Ռուսաստանն այսօր իր Սև ծովեան զօրեղ նաւատորմիդն ունի ու ծովային ամրութիւնների մի շարք:

Լօնդօնեան համաձայնութիւնը մի յատուկ յօդւած մտցրեց միջազգային պարտաւորութիւնների մասին՝ դաշնագիրների խախտելու նկատմամբ. այնտեղ ասւած է. «Հիւսիսային Գերմանեայի, Էւստրօ-Վենգրեայի, Մեծ Բրիտանեայի, Իսպանեայի, Ռուսաստանի և Թուրքիայի ներկայացուցիչները ժողովելով Լօնդօնի համախորհրդին, ընդունում են միջազգային իրաւունքի հիմնական սկզբունք, որ ոչ մի տէրութիւն չի կարող իրեն ազատ կացնել դաշնագրի պարտաւորութիւններից, և փոփոխել նրա որոշումները ոչ այլ կերպ, քան պայմանագրին մասնակցող կողմերի համաձայնութեամբ, որ ձեռք է բերւած բարեկամական համաձայնութիւնով:

բ. Երբ մի տէրութիւն ուզում է միւս տէրութիւնների վրա համաշխարային տիրապետութիւն սահմանել. ինչպէս օրինակ նապօլէօն Լ-ի օրով Փրանսիական կայսրութիւնը: դ. Առանց նախապէս յայտարարելու և առանց բաւականաչափ առիթների պատերազմի ձեռնարկելը՝ յարձակումի միջոցով: դ. Միջազգային հաղորդակցութեան ճանապարհների վրչացնելը,

որոնք անձեռնմխելի պիտի մնան (Կ. Պօլսի համաժողովի որոշումներ), և Քաղաքական ներկայացուցիչների իրաւունքների խախտումը. ըստ այդմ երբ նոյն իսկ վերաւորանք է հասցնում նրանց, այդ բանը դժգոհութիւն և բողոք է առաջ բերում բոլոր ազգերի ներկայացուցիչների կողմից:

Երբ խախտում են տէրութիւնների առաջ բերած իրաւունքներն ու շահերը, ու ձեռք առած միջոցներից և ոչ մէկը արգիւնաւորելը չի ունենում, այն ժամանակ զրկւած կողմը գիտում է պատերազմին, [ժողնելով որ նա որոշէ իր իրաւունքները:

Պատերազմը պաշտօնապէս չի յայտարարւում սովորաբար, բայց պահանջւում է, հարակօրէն, քաղաքական ներկայացուցչի միջոցով, տեղեկացնել պատերազմ սկսելու մտադրութեան մասին և ոչ թէ յանկարծակի յարձակուիլ: Պատերազմ յայտնելու միտքն ունի նաև երկու ընդհարման մէջ գտնուող տէրութիւններից մէկի վերջնապիւրը (ուլտիմատում):

Որպէս զի մի պատերազմ լինի օրինաւոր թէ իրեն առաջ բերող պատճառների կողմից և թէ պատերազմը վարելու եղանակի նկատմամբ, նա պիտի պարտաւորուի ինչպէս համապատասխանի միջազգային իրաւունքի հիմունքներին:

Միջազգային վէճերի առիթները մեզ պարզ կերպով ցոյց են տալիս, որ պատերազմն օրինաւոր է, եթէ վարոււմ է տէրութեան հիմնական իրաւունքների պաշտպանութեան համար: Նա օրինաւոր է նաև այն դէպքերում 1) երբ պատարար նպատակներ ունի, ինչպէս Արևելեան թրիստանեանների ազատութեան համար Ռուսաստանի պատերազմները Թուրքեայի հետ. 2) երբ մի ժողովուրդ իր ազգային անկախութիւնն է պաշտպանում. 3) երբ մի տէրութեան աշխարհակալական ձգտումների դէմ է ուղղւած և այլն: Այդպիսի արդար և օրինական պատերազմների շարքումն են շիւսիսային Ամերիկայի, Կուբայի, Բրազիլեայի, Յունաստանի, Սերբիայի, Բուլղարեայի և այլն ազատամբութիւնները:

Ազգերի քաղաքական կեանքը առաջ է բերել տէրութիւնների շահերի ընդհարման նաև այլ ասպարէզներ: Հակադիր այդ շահերը կամ դուռ քաղաքական են և կամ քաղաքակրթական-տնտեսական: Առաջին դէպքում տէրութիւններն աշխատում են միջազգային բարդ խնդիրների մէջ քաղաքական դերակշռող պղծութիւն ձեռք բերել, ու այդ խնդիրների լուծումն իրենց շահերի տեսակէտից անել տալ: Այդպիսի կեճուտ միջազգային խնդիրներից են հեռուսր և Մերձաւոր Արևելքի խնդիրները, և

դադրածականութիւններ ձեռք բերելու և այդ առթիւ իրար հետ մրցելու քաղաքականութիւնը:

Կուլտուրական-տնտեսական մրցման մէջ, առաջինը արդիւնաբերութեան սպառելու, շուկայի խնդիրն է, որին կից է նաև քաղաքակրթական միջոցների տարածումը: Տէրութիւնների հակադիր շահերի մէջ քանի զնում աւելի ու աւելի է առաջ մղում տնտեսական շահերի համար մրցումը:

Ինչ պատճառներից էլ ծագած լինի պատերազմը, նրան դրդող հանգամանքները որքան էլ արդարացի լինին, իրաւունքի տեսակէտից, այնուամենայնիւ պատերազմը կայ և կմնայ իբր շարիք և թիւրիմացութիւնները լուծելու մի անմարդասէր միջոց: Ուստի և միջազգային կեանքում գլխաւորապէս 19-րդ դարում, մշակել են պատերազմից առաջացած սարսափները և անարդարութիւնները մեղմացնելու և վերջացնելու մասին միջոցներ: Այդ մտքով առաջին քայլն եղիլ է 1780 թ. Եկատերինա II-ի նախաձեռնութեամբ Եւրոպական շեղոք տէրութիւնների մէջ կայացած համաձայնութիւնը, որ կոչւում է «Ջինւած շեղոքութիւն»: Այդ համաձայնութիւնը հետեւալ որոշումներն է կայացրել 1) նաւազնացութեան ազատութիւն դէպի պատերազմող կողմերի նաւահանդիստներն շեղոք տէրութիւնների նա-

ւերի և ապրանքների համար. 2) պատերազմայի սեփականութիւնը շեղօք տէրութեան նաւերի վրա անձեռնմխելի է, բացի պատերազմական միջերեզնիք. 3) արգելւած ապրանք կարող է կոչուել զէնքը, և պատերազմական պէտքերի համար առարկաները. 4) այն նաւահանգիստն է արտաքին հաղորդակցութիւնից կտրւած հաշուում, որը իրապէս շրջապատւած է թշնամու պատերազմական նաւերով: Փարիզեան 1856 թ. համաձայնութեամբ սահմանուում է ծովային պատերազմների ձևերը, 1864 թ. Ժնևիական համաձայնութիւնը վերաբերում է վիրաւորւածներին ցոյց տալիք խնամքին: Այդ որոշմամբ, որին միացած են բոլոր տէրութիւնները (ձապոնեան 1886 թ. սկսած) պատերազմող երկու կողմերն էլ հաւաստաբար պէս պարտաւոր են խնամք տանել վիրաւորւածներին: Այն տեղերն, ուր վիրաւորւածները բժիշկներն ու բոլոր ծառայայները են, չեն կարող ենթարկել սրիէ թշնամական դործողութեան: Առողջացած, բայց պատերազմի անընդունակ թշնամի զինւորականները պէտք է վերադարձնելին հայրենիք, իսկ պատերազմի ընդունակները պիտի մնան իբր պատերազմական զօրի: Վիրաւորւածների նշանը Խաչն է լինելու սպիտակ կտորի վրա:

1868 թ. Պետերբուրգեան համաձայնու-

Թիւնով արգելեց գործ դնել պայթուցիկ նիւթեր մի ֆունտից պակաս ծանրութեամբ:

1874 թ. կայացաւ Բրիւսսելեան միջազգային համաժողովը Ալէքսանդր Ա կայսրի նախաձեռնութեամբ. որով պատերազմոյ տէրութեան բնակիչները երկու մասի կարելի է բաժանել 1) պատերազմին մասնակցող կամ օժանդակող և կամ զօրքի մէջ զտնւոյ՝ սակայն գործունեայ դեր չկատարող անձեր, որոնք գերի ընկնելիս, 'ի նկատ պիտի առնւին իբր պատերազմական գերիներ և 2) պատերազմին ոչ մի մասնակցութիւն ցոյց չտուող խաղաղ ազգաբնակիւթիւն, որոց իրաւունքներն անձեռնմխելի են: Երկրորդ գլխաւոր որոշումը վերաբերում է գրաւած երկրի կայքին, որտեղ մասնաւոր սեփականութեան իրաւունքն անձեռնմխելի է իսկ գրաւած տէրութեան ամբողջ կայքն անձնուժ է գրաւողի կառավարութեան տակ մինչի գրաւման վերջը: Մի քաղաք ունակո՞ծելիս, նրան պիտի ենթարկւին միայն ամբողջները: Գրաւած քաղաքը աւարի չպիտի մատուլի. և այլն:

Պատերազմական գերիներ. Պատերազմի ժամանակ զինաթափ արւած և գերի վերցւած զինւորները կոչուում են պատերազմական գերիներ: Պատերազմական գերիները հին ժամանակներում ենթակայ էին շատ խստութիւն-

ների: Նորա և սպանուում էին և մշտական
զերի էին մնում և վաճառուում էին, և որոշ
փրկանք ստանալով յետ էին վերադարձնում:
Նորագոյն ժամանակների գործ է պատերազ-
մական գերիներին ցոյց տալ մարդասէր վերա-
բերմունք, ու պատերազմից յետոյ վերադար-
ձնել հայրենիք: Գերութեան ամբողջ ընթաց-
քում նորա պիտի ստանան ապրուստի ամենա-
տեսակ միջոց, ՚ի հաշիւ պատերազմական տու-
զանքի: Գերի վերցւած այն անձինք սրանք
լրտեսներ, աւարառուներ և փախուստ տւած
զինուորներ են, պատերազմական գերիների
շարքին շեն պատկանում: Ամենախիստ վերա-
բերմունք ցոյց է տրւում դէպի լրտեսը, որին
ենթարկում են պատերազմական ժամանակի
դաշտային կոչւած դատարանին: Պատերազմույ
կողմերից և ոչ մէկը չպիտի գործ ածէ թըշ-
նամու գէմ այնպիսի միջոցներ, ինչպէս են
ջրհորների թունաւորումն, գաւաճանական վե-
րաբերմունք դէպի թշնամին և անպաշտպան
կամ արվէն յանձնատուր եղող թշնամու սպա-
նումը, բանակցութեան կամ յանձնատուր լի-
նելու համար յատկացրած, ինչպէս և Կարմիր
Խաչի դրօշակի ի շարը գործ դնելը և այլն:

Փոխադարձ համաձայնութեամբ պատե-
րազմական գործողութիւնների դադարած ժա-
մանակ, երկու կողմից էլ այդ ժամանակաւոր

խաղաղութիւնը չպիտի խախտուի, այդ ժամանակի ամբողջ ընթացքում:

Պատերազմի ժամանակ զրաւած երկրի վրա զրաւոյի իրաւունքի մասին կասնէք հետեւալը: Միջազգային կեանքի մէջ զրաւոյ տէրութիւնը զրաւած երկրի նկատմամբ այդ երկրի ինքնիշխանութեան օրէնքները չի ոչնչացնում, չի վերացնում, որովհետեւ զրաւումը ժամանակաւոր գործողութիւն է: Գրաւած երկրի նկատմամբ զրաւոյի իրաւունքները դատաստանական-վարչական բնաւորութիւն ունին: Խաղաղ բակիչների կայքն ու ստացւածքը զրաւոյը անձեռնմխելի պիտի թողնէ, նրանց մասնաւոր իրաւունքներին չպիտի դիպչի, այլ ընդհակառակը պիտի ցոյց տայ հարկաւոր սլաշտպանութիւն զրաւման բոլոր ժամանակի ընթացքում: Այն քաղաքական կազմակերպութիւնը և քաղաքացիական իրաւունքները որ ունենին զրաւած երկրի ազգաբնակչութիւնը, անձեռնմխելի պիտի լինին զրաւոյ տէրութեան կողմից որոշ սահմանափակումներով, որոնք աւելի մասնաւոր բնաւորութիւն ունին և վերաբերում են զրաւման ամբողջ ժամանակին: Այսպէս, զրաւողն իրաւունք ունի արգիլել որ քաղաքական խմբակցութիւններ և ժողովներ կազմւին, տպագրական խօսքի ազատութիւնը կարող է սահմափակել և այլն:

Թէև իւրաքանչիւր գրաւող հարկն ստիպած ժամանակ կարող է գրաւած երկրում իր դատաստանական կարգերն ու օրէնքները գործադրել, սակայն ընդհանուր երկրի համար միջազգային սովորութեամբ, գրաւած տէրութիւնների քաղաքացիական դատարանները գործում են երկրի պետական օրէնքներով այնպէս, ինչպէս և առաջ. իսկ ինչ վերաբերում է գրաւած տէրութեան ստացւածքին — զէնքեր, մթերանոցներ, գրամազուխներ, հարկեր և այլն գորա բոլորն անցնում են գրաւող տէրութեանը: Անշարժ կալւածքները և հասարակական հիմնարկութիւնները և եկամուտի այլ և այլ ազրիւրները — երկաթուղիներ, հանքեր, գործարաններ և այլն անցնում են գրաւողին՝ ժամանակաւորապէս օգտուելու իրաւունքով, առանց դիպչելու նրանց գոյութեանը:

Ծովային պատերազմ. — Մինչի այժմ մենք խօսեցինք ընհանրապէս պատերազմի մասին և ցամաքային պատերազմի ժամանակ պատերազմող կողմերի և գրաւողի մասին: Այժմ անցնենք ծովային պատերազմին: Ծովային պատերազմը նոյնպէս ծայրահեղ բռնի միջոց է, միջազգային վէճերը լուծելու և խախտւած իրաւունքները վերականգնելու համար. տարբերութիւնը նրանումն է որ սա լինում է ծովի վրա: Ծովային պատերազմի ժամանակ պատե-

բազմոց կողմերն իրաւունք ունին գրաւելու իրար նաւեր, իրար մասնաւոր սեփականութիւններ և իւրացնել: Հակառակ տէրութեան մասնաւոր սեփականութեան գրաւումն անթոյլատրելի է պատերազմական գործողութիւններն ու զիպլոմատիական յարաբերութիւնները կտրելուց առաջ: Հակառակ կողմերն իրաւունք ունին գրաւելու այն բոլոր նաւերը, որ նաւում են թշնամի տէրութեան գրօշակի տակ և նրա անցազրոյ: Գրաւման ենթարկւած նաւերն ենթարկուում են յատկապէս այդ նպատակի համար սահմանւած, ժամանակաւոր դատարանների, որոնց իրաւասութեան տակ են պրւած գրաւման կանոնաւոր լինելու վճիռները: Պատերազմի ժամանակ պատերազմոց կողմերի պատերազմական նաւերն իրաւունք ունին բաց ծովի վրա կանգնեցնել ամեն մի նաւ, խուզարկել նաւի թղթերը և եթէ կտակածի են գնում, թէ նաւը պատկանում է թշնամի տէրութեան, բանդարկում են և տանում իրենց նաւահանգիստներից մէկը: Եթէ բաց ծովի վրա սրկէ նաւ հակառակ տրւած նշանին կանգ չառնի, պատերազմական նաւն իրաւունք ունի բռնի միջոցներ գործ գնել նրա գէմ:

Չեզոքութիւն. — Պատերազմի գէպրում չեզոք է կոչուում այն տէրութիւնը, որ չեզոք է պահում իրեն գէպի պատերազմոց կողմերը,

այսինքն ոչ մի նպատաւոր միջամտութիւն պատերազմոյ այս կամ այն կողմին չի ցոյց տալիս: Չեզոքութիւնը լինում է կամաւոր կամ բնական, երբ տէրութիւնները կամովին իրենց չեզոք են հրատարակում երկու կամ աւելի տէրութիւնների մէջ պատերազմ ծագելուց յետոյ: Եյզ չեզոքութիւնը լինում է դաշնապրական, երբ տէրութիւններն իրար հետ որոշ փոխադարձ պարտաւորութիւններով չեզոքութեան դաշնադիր են կնքում, որի հիման վրա պատերազմի ժամանակ պատերազմողի դաշնակիցը սրտ չպայմանների դօրութեամբ չեզոք է մնալու և չի միջամտելու պատերազմին: Չեզոքութեան այդպիսի դաշնադրներն երբեմն տրամադրում են միջամտութիւն այն դէպքում, երբ պատերազմին կմիջամտի մի երրորդ պետութիւն ՚ի մնաս իր դաշնակցի: Չեզոք տէրութիւնները պարտաւոր են պահպանել բոլոր այն պայմանները, որ միջազգային յարաբերութիւնների մէջ բղխում է չեզոքութիւնից. այն է. 1) չեզոք տէրութիւնը ոչ փող, ոչ զէնք, ոչ պատերազմական միջոցներ, ոչ նաւեր և ոչ սրէ պատերազմական գործողութիւնների պէտքական նիւթեղէն և առարկաներ իրաւունք չունի հասցնել պատերազմոյ կողմերից մէկին: 2) Եթէ մի տէրութեան հպատակներից պատերազմոյ կողմերից մէկը փոխառութիւն

է անուամ, այդպիսի մի դրամական փոխառութիւն շալտի արգելիւի և հակառակ կողմի համար 3) Եթէ իր երկրի մէջ մի տէրութեան համար կամաւորներ են գրուամ, արգելք շալտի լինի հակառակ պատերազմոյ կողմի համար էլ նոյնն անկու, սակայն այդպիսի կամաւորների թիւը շատ մեծ խմբերով անթոյլատրելի է, 4) Իւրաքանչիւր շեղոք տէրութիւն առ հասարակ անաշառ վերաբերմունք պիտի ունենայ պատերազմոյ երկու կողմերի նկատմամբ:

Եթէ մի շեղոք տէրութիւն որևէ կերպ խախտի իր շեղոքութեան պարտաւորութիւններից մէկն ու մէկը, այն գէպքում պատերազմոյ այն կողմը, ՚ի վնաս որի է նրա արդ քայլը, իրաւունք ունի յայտարարել, որ շեղոքութիւնը խախտող այդ տէրութեան շեղոքութիւնն իր համար պարտաւորական չէ, և իրեն է վերապահում ցոյց տալ այնպիսի վերաբերմունք գէպի այդ տէրութիւնը, ինչպէս իր շահերը կը թելադրեն:

Պատերազմոյ կողմերի պարտաւորութիւնն է շխախտել շեղոք տէրութիւնների շեղոքութիւնը, շօղտել նրա երկրով պատերազմական գործողութիւնների համար առհասարակ շրջիպչել նրանց շահերին: Այն գէպքում, երբ պատերազմոյ կողմերից մէկի զինւորները կամ խմբովին և կամ առանձին առանձին շեղոք

տէրութեան սահմանը կանցնին, կամ կամօլի և կամ ստիպուած, այդ դէպքում շեզօք տէրութիւնը ձերբակալում է նրանց, զինաթափ անում և հեռացնում է սահմանագլխից՝ իր երկրի աւելի ներքին նահանգները:

Պատերազմոյ կողմերի նաւերը կարող են օգտուել շեզօք տէրութիւնների նաւահանգստներով միայն քարածուխ, սւտելու պաշար վերցնելու և նաւերի մնասւածքները կարկատելու համար, իսկ ռազմամթերք վերցնելու իրաւունք չունին, այդպիսի մի դործողութիւն կնկատուի իրր շեզօքութիւնը խախտելու մի հանգամանք: Չեզօք նաւահանգստներում սրէէ բռնի դործողութիւն կամ պատերազմոյ կողմերի ընդհարումն անթոյլատրելի է, ուստի և, եթէ միաժամանակ սրէէ շեզօք տէրութեան նաւահանգստում երկու պատերազմոյ կողմերի պատերազմական նաւեր գտնուին, նոքա միաժամանակ չեն կարող գուրս թողնուել նաւահանգստից, այլ միմիանցից 24 ժամ առնուազն ուշ: Չեզօք տէրութեան ջրերում պատերազմոյ կողմերը թէև կարող են նաւել, սակայն այդ սահմաններում հակառակորդի նաւերը վերաւել չեն կարող, դա պէմ կլինէր շեզօք տէրութեան շեզօքութիւնը յարգելու պարտաւորութեանը: Եթէ սրէէ շեզօք տէրութիւն թոյլ է տալիս մի տէրութեան օգտուել իր նաւա-

հանգստներով վերոյիշեալ նպատակների համար, նոյն շեղոք տէրութիւնը պարտաւոր է նոյն բանը թոյլ տալ և նրա հակառակօրոյին:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ առանձին նշանակութիւն ունի պատերազմի ժամանակ առևտրի շեղոքութեան վերաբերեալ պարտաւորութիւններն ու սկզբունքները, թէ պատերազմոյ կողմերի և թէ շեղոք տէրութիւնների համար:

Պարտաւորութիւններ ևւ իրատունքներ առևտրի մասին պատերազմի ժամանակ.— Սկզբունքով պատերազմի ժամանակ առևտուրը ազատ պիտի լինի, սակայն նայելով թէ առևտրի նիւթերն ինչ տեսակի ապրանքներ են, ըստ այնմ էլ պատերազմոյ կողմերը վարում են ծովի վրա այդ ապրանքների և նրանց տեղափոխոյ նաւերի հետ. Արդէն ասել ենք, որ շեղոք տէրութիւնը միջազգային օրէնքներով չի կարող որև նիւթեղէն կամ ապրանք հայթայթել պատերազմոյ կողմերից մէկին: Չնայելով դրան, իւրաքանչիւր տէրութիւն թոյլ է տալիս իր հպատակներին պատերազմոյ երկու կողմերին էլ հաւասարադէս ամենատեսակ մթերքներ հասցնել: Այս դէպքում որևէ տէրութիւն շեղոքութեան պարտաւորութիւնները այն ժամանակ խախտած կլինի, երբ թոյլ

տայ միայն պատերազմոյ մի կողմին հասցնել մթերքներ, իսկ միւս կողմին ոչ:

Պատերազմի ժամանակ ծովային տուտրի այն ապրանքները, որ ուղղւած են դէպի պատերազմոյ կողմերի նաւահանգստները, բաժանուած են երկու տեսակի: Թոյլատրելի. 1) Թոյլատրելի են հաշոււմ այն ապրանքները, որ պէտք չեն պատերազմական անմիջական գործադրութեան և ոչ էլ ներկայացնում են այնպիսի հում նիւթ, որից պատերազմական դէպքերի հաճար առարկաներ պատրաստուին, և առհասարակ պէտք դան իրենց մշակւած ձևով: 2) Ընթոյլատրելի ապրանքներ՝ որոնց պատերազմոյ կողմի հասցնելը եթէ այսպէս կարելի է ասել, մաքսանեֆզութուն է հաշոււմ: Այդպիսի ապրանքների շարքին են պատկանում, գէնքերը, պատերազմական ամեն տեսակի մթերքներ, ռումբեր, պայթուցիկ նիւթեր, փոխադրութեան միջոցներ, գորքի հալուստեղէն և սարք ու կարգ: Այդ ապրանքների տեսակին են վերաբերում նաև կողմնակի կերպով այն ապրանքները, որ կարող են պատերազմական գործողութիւններին պէտք գալ, այսպէս հում երկաթ, շինութեան փայտեղէն, առաջատների, ձիեր և այլն. նաև այնպիսի առարկաներ որ որոշ մշակութեան ենթարկելուց յետոյ միայն կարող են պէտքական լինել պատերազ-

մական գործողութիւնների ժամանակ:

Ամեն վաճառական այդ գէպրում ինքն է միայն պատասխանատու. և եթէ պատերազմոյ կողմերից մէկը գրաւի նրա այդ ապրանքներն ու փոխադրոյ նաւերը, տէրութիւնը ոչ մի կերպ չի միջամտի պաշտպանելու իր հրպատակի շահերը:

Իւրաքանչիւր պատերազմոյ կողմ իրաւունք ունի շփոյլ տալ, որ իր հակառակորդին որեւէ մէկը մթերքներ հասցնէ. այդ նպատակով, առաջ բերած մարտանենդութեան ապրանքներով բեռնատուրած բոլոր նաւերն իրենց ապրանքներով գրաւում են անպայման կերպով:

Գլուխ ութերորդ. — Խախտւած իրաւունքների լուծելու այլ միջոցներ. — Բաղաբազիտական միջոցներ. — Անմիջական բանակցութիւններ. բարի ծառայութիւն. միջնորդութիւն. Իրաւագիտական միջոցներ կամ միջնորդ դատարան. — Գատավարութեան եղանակը. գաշնադրեր:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ թիւրիմացութիւնների նախքան թէ բռնի ուժով լուծելը, կան և գարծ են գրւում մի շարք

քաղաքագիտական միջոցներ, որոնցով շատ անգամ հնարաւոր է լինում խոստովել, զէնքի ուժով խախտւած իրաւունքները վերականգնելու գիմնելուց:

1, Անմիջական ըանակցութիւններ.— Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ տէրութիւնների քաղաքական ներկայացուցիչների գլխաւոր աշխատանքն այն պիտի լինի, որ մի կողմից շտոպանալով իրենց երկրի շահերը, միւս կողմից աշխատին նախ լաւ յարաբերութիւններ պահպանել թոյր տէրութիւնների հետ. երկրորդ ամեն կերպ առաջ գալիք թիւրիմացութիւնների առաջն առնին և երրորդ, երբ արդէն անհամաձայնութիւնը ծագել է, ջանք դործ դնին հեռացնել թիւրեմացութիւն առաջ բերող պատճառները: Սորա արդէն բաւական են հասկանալու համար, թէ որպիսի ծանր և պատասխանատու պարտաւորութիւններ են գրւում քաղաքական ներկայացուցիչների վրա և որքան պատրաստութիւն, հմտութիւն և սառնարիւնութիւն է պէտք, որ կարողանան տանել իրենց վրա գրած այդ էական պարտաւորութիւնները: Անհամաձայնութիւն ծագած դէպքերում նորա պարտաւոր են պարզել նոցա պատճառները, բանակցութիւնների մէջ մտնել, անձամբ, գրաւոր կամ յանձնաժողովների միջոցով, նայելով թէ, զէպքն ինչ ձևի

անմիջական բանակցութիւն է պահանջում: Այդ
և առհասարակ քաղաքական բանակցութիւն-
ների ժամանակ երկու բանակցող կողմերն էլ
պարտաւոր են խաղաղասիրութիւն և ազնու-
թիւն ցոյց տալ:

Խաղաղ վախճան ունեցող բանակցու-
թիւնները վիճելի առարկայի նկատմամբ վեր-
ջանում են կամ փոխտպարձ պիջողութիւննե-
րով և կամ, վիճող կողմերից մէկը յօգուտ
միւսի իր պահանջներից հրաժարելով:

2. *Բարի ծառայութիւններ.* — Միջազ-
գային յարաբերութիւնների մէջ ընդունւած է,
թէ և ոչ իբրև պարտադիր օրէնք, դիմել պա-
տերազմող կողմերին, բարի ծառայութիւններ
առաջարկելով: Այդ բռնը պատերազմող կող-
մերը կարող են ընդունել և շնորհնել: Բացի
դրանից այդպիսի միջամտութիւն կարող են
լանդրել և իրենք, պատերազմող կողմերը սրև
բարեկամ տէրութիւնից:

Միջազգային յարաբերութիւնների վեր-
ջին յիսնամեակի պատմութիւնը ցոյց է տալիս,
որ եղել են դէպքեր, երբ առաջարկւած բա-
րեկամ ծառայութիւնների ընդունուելու պատ-
ճառով հնարաւոր է եղել արխանհեղութիւնների
առաջն աւնել: Ինչպէս 1869 թ. Փարիզի ան
վհատուողութիւն վերջ դրեց Կրետէ կղզու ապս-
տամբութեան պատճառով Թուրքիայի և Յու-

Նաստանի մէջ պատրաստուող պատերազմական
գործողութիւններին. Մինչ զիս այդպիսի մի
միջամտութիւն մերժելու համար 1861—65 թ.
Հիւսիսային և հարաւային Նահանգների (Միա-
ցեալ Նահանգներում) արիւնահեղ կռիւը տեղի
ունեցաւ. իսկ 1870 թ. Փրանս-Պրուսական
սոսկայի պատերազմը: Առաջին դէպքում մերժ-
ել էր Ռուսաստանի բարի ծառայութիւնները,
իսկ երկրորդ դէպքում Անգլիայի բարի ծա-
ռայութիւնները՝ յատկապէս Փրանսեայի կողմից:
Տէրութիւնների բարի ծառայութիւններին
դիմելու մասին յիշատակութիւն կայ Բերլինի
1885 թ. համաձայնութեան մէջ և ընդունել
է հասոյցայի խաղաղութեան համաժողովում
իրբ ոչ պարտադիր մի միջոց:

3. *Միջնորդութիւնը* միջազգային այն
գործողութիւնն է, երբ երկու պատերազմոյ
կողմերի մէջ, մի, կամ միքանի տէրութիւններ,
ինքնարեւարար կամ պատերազմողների ցան-
կութեամբ, աշխատում են հաշտութիւն կայա-
ցնել՝ մէջը կամ պատերազմը վերջացնելու հա-
մար. Միջնորդ տէրութիւնը իր գործողութիւն-
ների մէջ պիտի լինի վերին աստիճանի անա-
շառ, անկեղծ, ոչ մի կասկած չպիտի տայ,
թէ ինքը թէրւած է այս կամ այն կողմը,
յօդուտ սրա կամ նրա վերջացնելու վիճակի
գործը՝ շփեկաւարելով արդարութեան սկզբ-

բունքներով: Միջնորդի միջամտութիւնը գէն-
քով շարտի լինի, որովհետև այդպիսի միջա-
մտութիւնն արդէն շեղութեան խախտումն է,
'ի վնաս կողմերից մէկի: Միջնորդը պիտի մաս-
նակցէ կողմերի բոլոր բանակցութիւններին և
նրան յայտնի պիտի լինին երկու կողմերի բո-
լոր պրութիւնները ու պահանջները վիճելի
խնդրի առթիւ: Չնայելով այս բոլորին, նրա
բոլոր տւած վճիռները պատերազմի պատճառ
կողմ վէճի նկատմամբ կարող են վիճող կող-
մերից ընդունելի և չընդունելի միջնորդի որո-
շումները պարտադիր շեն վիճող կողմերի հա-
մար, ուստի և միջնորդն աւելի հաշտեցնող է,
Միջնորդութեան տարբերութիւնը բարի ծա-
ռայութիւններ առաջարկելու միջոցից այն է,
որ վերջին գէպում, բարի ծառայութիւններ
առաջարկող տէրութիւնները միայն աշխատում
են երկու վիճող կամ պատերազմող կողմերի
մէջ բանակցութիւնների սկիզբը գնել, առանց
լինելիք բանակցութիւնների մէջ զործնական
ղեր, կամ մասնակցութիւն ունենալու ու որո-
շում ներկայացնելու:

Այժմ հետաքրքրութեան համար անցնենք
տեսնելու, թէ միջազգային յարաբերութիւն-
ների մէջ միջնորդութիւնն ինչպիսի բնորոշիչ
օրինակներ են տեղի ունեցել և ի՞նչ վախճա-
նով: Բայց նախքան այդ, առաջ բերենք Փա-

րիզեան (1856 թ.) և Բերլինեան (1878 թ.) վեհաժողովների որոշումներից երկու յօդած միջնորդութեան մասին: Փարիզեան ժողով. յօդած 8. «Եթէ Բ. Գռան և դաշնագրով կապուած տէրութիւններից մէկի կամ միքանիսի մէջ անհամաձայնութիւն առաջ գայ, որ յարաբերութիւնների խզումն սպառնայ, Բ. Գռուր և այդ տէրութիւններից իւրաքանչիւրը նախքան ուժ զործադրելու դիմելը, պարտաւոր են թոյլ տալ դաշնագրին միացած տէրութիւններին՝ միջնորդութեամբ այդ ծայրահեղութեան առաջն առնելու»: Բերլինեան վեհաժողով, յօդած 12. «Եյն գէպբում, եթէ այս թուղթն ստորագրողների մէջ առաջ գան լուրջ անհամաձայնութիւններ երկրի սահմանի վերաբերմամբ, կամ սահմանի վրա... այդ տէրութիւնները պարտաւոր են նախքան ղէնրի ուժին դիմելը, խնդրել մէկ կամ միքանի բարեկամ տէրութիւնների միջնորդութիւնը»:

Միջնորդութեան օրինակներ. — Ռուսաստանը երկար ժամանակ բարի և արդիւնաւոր միջնորդի դեր է կատարել Պրուսեայի և Աւստրեայի մէջ: 1812 թ. նա իր միջնորդութիւնն առաջարկեց Անգլիային և Միացեալ Նահանգներին, որոնցից առաջնի մերժելու պատճառով պատերազմ տեղի ունեցաւ և տևեց մինչի 1814 թ. ու վերջացաւ Գննտեան համա-

ձայնութեամբ: 1866 թ. Ընտրո-Պրուսական պատերազմի ժամանակ նապալէօն III-ը միջնորդութիւն արաւ այդ երկու կողմերի մէջ, որ նիկոլարուրգիան խաղաղութեամբ վերջացաւ: 1882 թ. Միացեալ Նահանգներն առաջարկեցին իրենց միջնորդութիւնը Չեյթի և Պերուի ու Բոլիվիայի մէջ ծագած պատերազմի ժամանակ. միջնորդութիւնն բնգունուեց, ինչպէս և միջնորդի կայացրած սրտումները:

Երբ Իսպանեայի և Գերմանեայի մէջ վէճ ծագեց Կարօլինեան կղզիների առթիւ, որ վերջինս ուժով յախշտակել էր ուզում, վէճը կարգադրելու և պատերազմի առաջն առնելու համար, Գերմանեան միջնորդ ընտրեց Հռոմի Պապին: Պապը խնդիրը լուծեց այսպէս, — կղզիները պատկանում են Իսպանեային, իսկ Գերմանեան այդ կղզիների նաւահանգստներում իր նաւերի համար կայիան ունենալու իրաւունք ունի:

Իսպանո-Ըմերիկեան պատերազմում միջնորդի դեր կատարեց Փրանսեան. Վենեցուէլլայի խնդրում՝ Միացեալ Նահանգները և այլն:

գ. Միջնորդ դատարան. Միջազգային յարաբերութեան մէջ թիւրիմացութիւնների խաղաղ ճանապարհներով լուծելու ցանկալի ձևը՝ վէճերը միջնորդ դատարանին յանձնելն է, որ բնահարման խնդիրները քննում է իրաւաբանական հիմունքներով և որի վճիռները պարտադիր են:

Վիճույ կողմերն եթէ ցանկանում են իրենց վէճը միջնորդ դատարանով վերջանայ, նորայդ մասին նախապէս գրաւոր համաձայնունութիւն են կայացնում, որով պարտաւորում են գիմել միջնորդ դատարանի և հնազանդել նրա արձակած վճիռներին: Այս սկզբնական պայմանադիրը սովորաբար նաև պարունակում է իր մէջ վիճելի խնդրի որոշումը, երկու կողմերի պահանջները, այն իրաւաբանական հիմունքները, որոնցով կարելի է խընդիրը լուծել. դատաւորի կամ դատաւորների անձնաւորութիւնները, դատարանի տեղը և ժամանակը:

Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ, ինչպէս միջազգային իրաւագէտ Դրէյֆուսը հաշուել է 1894—1891 թ. մօտ 100 տարւայ ընթացքում 58 անգամ աղգերն իրենց մէջ ծագած վէճերը լուծելու համար գիմել են միջնորդ դատարանի. իսկ մինչի այժմ այդ թիւը հասնում է 75-ի. Բերենք օրինակներ:

Ալաբաման վէճ. — Միացեալ Նահանգների 1861—65 թ. ներքին պատերազմներին Անգլիան յայտարարել էր իրեն շեղոր, բայց աւելի համակիր էր դէպի Հարաւային Նահանգները, թէև շեղորութիւնը սշնչով շխախտեց: Երբ Հարաւային Նահանգների ելքը դէպի բաց ծով փակւած էր Հիւսիսային Նահանգների պատերազմական նաւատորմով, Հարաւայինի գործա-

կալները Լիվերպուլում (Լնդլիա) պատրաստել էին տալիս ծովային աւազակութեան համար նաեւր և յարձակում Լին չիւսիտային նահանգների առետրական նաւերի վրա, բայց ծովում, թալանում էին ապրանքը, իսկ նաւերը այրում, որովհետեւ աւարը Հարաւային նահանգներին նաւահանգստները տանել անհետք էր: Այդ աւազակային նաւերից ամենանշանաւորը Ալաբամա նաւն էր, որի անուանով և վէճը կոչւեց Ալաբաման:

Պատերազմի ընթացքում չիւսիտային նահանգների ներկայացուցիչը քանիցս մատնացոյց արաւ Լիվերպուլում կատարուող այդ իրողութիւնների վրա, սակայն Լնդլիան միշտ զբտնում էր, որ ազացոյցները բաւականաչափ հիմնաւոր չեն և այլն:

Պատերազմից յետոյ Միւսպեալ նահանգները խիստ պահանջներ արին Լնդլիայից, բաւարարութիւն տալու ոչ միայն աւազակային նաւերի հասցրած վնասների համար, այլ և այն վնասների որ կողմնակի կերպով հասել էր պատերազմի երկար տեւելու պատճառով: Վէճը սուր կերպտրանք ստացաւ, բայց բարերախտարար 1869 թ. յունուարի 14-ին երկու կողմերը համաձայնութիւն կայացրին զսրժը միջնոր գառարանի յանձնելու: 1871 թ. նախկին համաձայնութիւնը զլուխ շղալու պատ-

ճառով, կայացաւ մի նոր համաձայնութիւն,
որի զօրութեամբ ընտրուեցին մի մի հազի Ան-
դլիայի և Միացեալ Նահանգների կողմից և մի
մի հազի էլ երեք շեղոր տէրութեան կողմից—
Իտալիայի, Զուիցերեայի և Բրազիլիայի կող-
մից: Գատարանն իր նիստերն սկսեց 1871 թ.
դեկտեմբերի 15-ին և տևեց մինչև 1872 թ.
սեպտեմբերի 14-ը: Ամերիկան իր թղթում
պահանջում էր ինչպէս ասացինք նաև պա-
տերազմի ձգձգելուց առաջացած կողմնակի
վեասները. մի հանգամանք, որ քիչ մնաց պիտի
արգելք դառնար գործի խաղաղ ճանապարհով
լուծուելուն, սակայն միջնորդ գատարանի ան-
գամների բռնած գիրքի և խոհեմութեան
շնորհիւ գործը խաղաղ ընթացք ստացաւ, որով
մերժուեց Ամերիկայի չտփազանց և տալաջու-
ցանելու կարօտ պահանջները: Այդ գործի առ-
թիւ Միջնորդ Գատարանի վճիռը նպատաւոր
չէր Անգլիայի համար, նա որոշել էր, որ Մի-
ացեալ Նահանգներին հասած վնասների վո-
խարէն, Անգլիան վճարէ նրան 15 միլիօն դոլ-
լար: Անգլիան անխօս հպատակեց այդ վճուին:
Ռուսաց կայսրները յաճախ եղել են միջ-
նորդ գատարան գանազան վիճոյ կողմերի մէջ:
Այսպէս. 1820 թ. Ալէքսանդր I-ին կայսրն
Անգլիայի և Միացեալ Նահանգներէ մէջ ծա-
ղած մի վիճելի խնդրի առթիւ ընտրուեց միջ-

նորդ գատաւոր, որի վճռին համաձայնեցին երկու տէրութիւններն էլ, Միջնորդ գատաւորութիւն է արել Ալէքսանդր II կայսրը Պերուի և Ճապոնիայի մի նաւի պատճառով ծագւած վէճի համար 1875 թիւն: Ալէքսանդր III կայսրը 1891 թ. միջնորդ գատաւորութիւն արաւ Փրանսիայի և Նորանդեայի Գոլիանայում սահմանների պատճառով ծագած վէճի համար: Եւ այլն:

Միջնորդ դատարանի էութիւնը.— Միջազգային միջնորդ գատարանի էութիւնը կազմւած է հետեւեալ երեք մասերից 1) Կազմակերպութիւն. 2) Իրաւասութեան շրջան և 3) Գատավարութիւն.

1) *Միջնորդ դատարանի կազմակերպութիւնը.*— Միջազգային միջնորդ գատարանի անդամները կարող են լինել թւով շատ և քիչ: Միջնորդ գատարանը կարող է կազմւած լինել նաև միայն մի անձից. բայց առհասարակ պերակշռող է այն հայեացքը, թէ միջնորդ գատարանը պիտի լինի մի կողմեղեալ (ընկերակցական) հիմնարկութիւն: Պրօֆ. Մարտէնսի կարծիքով, միջնորդ գատաւոր կարող է լինել իւրաքանչիւր իրաւաբանական մարմին, լինի նա մի անձն թէ մի հիմնարկութիւն:

Միջնորդ գատարանի պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ տեսակ գատաւորի գերբը

կատարել են Ռուսաց և Գերմանեայի կայսրները, Միացեալ Նահանգների Նախագահը և այլն, այսինքն առանձին առանձին անհատներ:

Միջազգային իրաւագէտ Բլիւնշլիի կարծիքով միջնորդ դատարանի համար պէտք է ընտրել իրաւաբանական ֆակուլտետներ և այնպիսի անձինք, որոնք ունենային այն բոլոր անհրաժեշտ պատրաստութիւնը, որ երաշխաւոր էր խնդրի կշռագատելը՝ հիմնաւոր և անաշու կերպով: Ամենից նպատակայարմարը մշտական միջնորդ դատարանի հիմնարկութիւնն է, որին կարողանային պարտաւորաբար յանձնել տէրութիւնների մէջ ծագած բոլոր վէճերը:

2) *Դատարտանի իրաւասութիւնը*—Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ վէճերի աւարկայ հղել են օտարահպատակների իրաւունքները, միասնների մասին ծագած վէճերը, դաշնագրերի բացատրելու հղանակի մասին ծագած վէճերը և այլն: Բեւոնի կարծիքով միջազգային վէճերը կարելի է բնորոշել հետևեալ կերպով, 1) իրաւաբանական խնդիրներ, որոնք հեշտութեամբ կարող են ենթարկւել իրաւաբանական քննութեան. 2) Քաղաքական խնդիրներ, որոնք այնքան էլ հեշտութեամբ չեն կարող իրաւաբանական քննութեան ենթարկւել և 3) խնդիրներ, երբ ազգային պա-

տիւնն է շոշափուում գործի մէջ: Բոլոր այս խնդիրները կարող են ենթարկուել միջնորդ գատարանի իրաւասութեանը:

3) *Գատավարութիւն*. — Թէ ի՞նչ ձևով պիտի լինի միջնորդ գատարանի գատավարութիւնը, միջազգային իրաւունքը դրա մասին որոշ պարտադիր կարգեր չէ սահմանել: Գատավարութեան համար օգտուում են պոյուժիւն ունեցող գատարանների գատավարութեան եզանակով և բացի գրանից իրենց-պատաւորներին է թողնուում գատավարութեան աւելի յարմարաւոր ձևն ընդունել: Միջազգային երկու յայտնի վէճերի մէջ — Ալարամեան և Բերլինգեան նեղուցի — գատավարութեան ժամանակ նրանց ընթացքն այսպէս է եղել 1) վիճուկ կողմերը ներկայացրել են իրենց պահանջները. 2) դրան հետևել է հակառակ կողմերի փոխապարձ պատասխանները և 3) կողմերի վերջնական հզրակացութիւնները, սրանցից յետոյ գատարանի վճիռը:

Գատավարութեան ժամանակ միջնորդ գատարանը գործերը քննութեան է առնում և որոշումներ կայացնում ՚ի նկատ ունենալով 1) միջազգային իրաւունքը, օրէնքներն ու գաշնադրերը. 2) գործին համապատասխանող միջազգային սովորութիւնները. 3) վճիռը տէ-

բութիւնների օրէնքները, 4) առհասարակ
գիտնականների կարծիքը և այլն:

Միջազգային միջնորդ գատարանի որո-
շումները վիճելի են 1) եթէ խախտուել է եր-
կու կողմից կայացրած սկզբնական համաձայ-
նութիւնը, 2) երբ խախտուել է քաղաքակր-
թւած ազգերի մէջ բնգունած դատաւարու-
թեան հիմնական կարգերը, օրինակ, եթէ վի-
ճող կողմերին չեն լսել, և 3) եթէ միջազգային
իրաւունքի օրէնքների կոպիտ խախտումն է
թոյլ արւել:

Միջնորդ գատարանի գաղափարն այնքան
է քաղաքացիութիւն գտել միջազգային յարա-
բերութիւնների մէջ, որ այժմ ձգտումներ են
լինում, նոյն իսկ վէճեր չեղած ժամանակին էլ
փոխադարձ համաձայնութիւններ կայացնել, ա-
պողային ծաղկիք վէճերը միջնորդ գատարա-
նի յանձնելու: Վերջին մի տարւայ բնթացքում
մի շարք տէրութիւններ համաձայնութիւններ
կայացրին իրենց մէջ ծաղկիք վէճերը միջ-
նորդ գատարանով լուծելու համար: Ինչպէս
Անգլիան, Փրանսիան, Իտալիան և այլն: Միջ-
նորդ գատարանով իբար մէջ վէճերը կարգա-
ւորելու համար Միացեալ Նահանգները 1890
թւին գաշնապիր կնքեց Ամերիկայի բոլոր տե-
րութիւնների հետ, որի հիման վրա բոլոր ծա-
ղած վէճերը գաշնազրի գոյութեան ամբողջ

ընթացքում պարտաւորապէս պիտի յանձնեն միջնորդ դատարանի: Այդ դաշնագիրը միայն մի գէպքի համար պարտագիր չէ, երբ խնդիրը վերաբերում է դաշնագիրը ստորագրող որևէ տէրութեան անկախութեանը: Այդպիսի գէպքերում միջնորդ դատարանի կարող է յանձնել զործը միայն կողմերի փոխազարձ համաձայնութեամբ:

Միացեալ Նահանգներն այդ դաշնագիրը կնքել են իբր փորձ քսան տարով. այդ դաշնագիրը պարունակում է մի կէտ, որի հիման վրա նրան կարող են միանալ նաև կողմնակի, ոչ Ամերիկայի տէրութիւններ: Վաշինգտոնի կառավարութիւնը Գաշնագրի այդ կէտի հիման վրա, նրա օրինակներն ուղարկեց Եւրոպոպական պետութիւններին՝ ի տեղեկութիւն:

Վերջաքան, Հաագայի խաղաղութեան միջազգային համաժողով.— 1898 թ. Ռուս. կայսերական կառավարութիւնը օգոստոսի 12-ի շրջաբերական և ապա նոյն տարւոյ գեկտեմբերի 30 ի բացատրական գրութիւններով դիմեց Պետերբուրգում գտնւած տէրութիւնների բոլոր ներկայացուցիչներին մի մարդասէր առաջարկութեամբ, որի հիմնական միտքն է ընդհանուր համաձայնութիւնով ձեռք առնել այնպիսի միջոցներ, որով հնարաւոր լինէր ազգերի վիճած ընդհարումների առաջն առնել նախ, և հրկրորդ ազատել նրանց այն ծանր և ճնշող լուծից, որ պրել են յարածուն պատերազմական ծախքերը:

Առաջարկութեանը յաջորդող բանակցութիւններն այն արգիւնքն ունեցան, որ 1899 թ. մայիսի 6-ին, (նոր տոմարով 18-ին), տէրութիւնների փոխադարձ համաձայնութեամբ Հսլանդիայի Հաագա քաղաքում, յատկապէս նրա Բուշ կոչւած պատմական դրեակում գումարեց Խաղաղութեան Արջազգային համաժողովը: Համաժողովին մասնակցել են 26 տէրութիւն, ՚ի միջի այլոց Ասիայից՝ Ճապոնեան, Չինաստանը, Պարսկաստանը և Թուրքեան: Ամերիկան ունէր միայն մի ներկայացուցիչ-Միացեալ Նահանգները:

ժողովի հէնց սկզբից բաժանել է երեք մասնաժողովի. որոց մէջն և կենդրոնանում է համարեալ թէ խաղաղութեան համաժողովի ամբողջ գործունէութիւնը: Առաջին յանձնաժողովն զբաղուել է «գինաթափութեան» խընդրով, որտեղ բննութիւն էին առնելու շորս զլիսաւոր կէտ Ռուսաստանի բացատրական յայտարարութիւններից այն է, 1) համաձայնութեան զալ դադարեցնելու ապազայի սպառազինութիւնը և պատերազմական ծախքերի շատացնելը. 2) արգելել նոր տեսակի հրազէնների և պայթուցիկ նիւթերի գործածումը. 3) գործ չածել աւերմունքներ առաջ բերող բաղադրութիւններ. չձգել ռումբեր օդապիւրիկի միջոցով և չգործածել բնդժովիայ ականանաւեր. 4) չշինել պատերազմական նաւեր և այլն:

Երկրորդ յանձնաժողովը պատերազմական օրէնքների յանձնաժողովն է: Այդ ժողովն 1) զբաղուելու էր Բրիտանի 1874 թ. ժողովի զբաղմունքների վերաբննութեամբ, որ վերաբերում էր պատերազմի օրէնքներին և սովորութիւններին: Հայեցողութեան էր առնելու ծովային պատերազմների ժամանակ ժենևեան համաձայնութեան որոշումների գործադրութեան եղանակները և ծովային պատերազմի ժամանակ խեղդողների ազատելու համար

չեղոր տէրութիւնների նշանակած նաւերի շեղորութիւնը ճանաչելը:

Երրորդ յանձնաժողովն գրադուր էր միջնորդութեան և միջնորդ գատարանի խնդիրներով:

Համաժողովի գործունէութիւնը ոչ մի արդիւնք չուեց ժողովի զբաղման նիւթ եզոյ զլխաւոր և ծանրակշիւ խնդիրների նկատմամբ: Չնդունուեցին ոչ սպառազինութիւնը գազարեցնելու, ոչ տէրութիւնների այդ մասին նախահաշիւները սրիէ սահմանի տակ դնելու առաջարկութիւնները:

Աւելորդ համարելով մի առ մի նկարագրել բանակցութիւնների և խնդիրների լուծման ընթացքի մանրամասնութիւնները, կանցնեմ անմիջապէս այն եզրակացութիւններին, որոնց յանգեց համաժողովը:

Համաժողովի ամենագործունեայ և իր հետեանքներով արդիւնաւոր յանձնաժողովը երրորդ յանձնաժողովն է: Այդ յանձնաժողովով ընդունուեց որ, տէրութիւնների մէջ ծագած վէճերի և թիւրիմացութիւնների դէպքում, կսովմնակի տէրութիւնները կարօզ են առաջարկիլ բարի ծառայութիւններ, անել միջնորդութիւն, և որ զլխաւորն է ընդունուեց միջազգային միջնորդ գատարանի հաստատութիւնը՝ թէ և ոչ պարտադիր, որ Անգլիայի

կողմից առաջարկած ծրրագրի գլխաւոր հիմն էր կազմում:

Երկրորդ յանձնաժողովի մշակած ծրագր- ներից ընդունւեցին նախ ծովային պատերազմի ժամանակ Փենսեան 1864 թ. համաձայնու- թեան որոշումների գործ դնելը և ցամաքային պատերազմների ժամանակ Բրիւսսելի 1874 թ. շընդունւած միջոցների որոշ կէտերի մասին համաձայնութեան գալը:

Բացի դրանից համաձայնութիւն է կայա- ցել նաև հետեւեալ երեք կէտերի նկատմամբ 1) օդապարիկով և այլ տեսակ նորահար միջոց- ներով պայթուցիկ նիւթեր չձգել թշնամու վրա. 2) չգործածել այնպիսի ուռմբեր, որոնք օդը թունաւորում են խեղդող գազերով և 3) չը- գործածել այն տեսակի զնգակներ, որոնք պայթե- լով մարմնի մէջ, աւերմունքներ առաջացնեն:

Համաժողովը չկարողանալով մի շարք խնդիրների նկատմամբ համաձայնութեան գալ, իր եզրակացութիւնների մէջ հինգ տեսակի ցանկութիւններ է յայտնել 1) որ զինւորական ծանր բեռի և ծախսերի լուծը թեթեա- ցնէր՝ մարդկութեան բարոյական և նիւթական շահերի տեսակէտից. 2) որ չեզոք տէրութիւն- ների խնդիրը՝ գառնայ յաջորդ համաժողովի զբաղմունքի առարկայ. 3) որ ծովային հրացան- ների և հրազէնների բերանի լայնութեան և

տեսակի խնդիրը տէրութիւնների փոխադարձ
բանակցութիւնների խնդիր լինէր, ապագայ
համաժողովին միատեսակ որոշման յանգելու
համար. 4) որ մօտիկ ապագայում դումարէր
մի ժողով՝ վերաքննելու ժենևեան համաձայ-
նութիւնը և 5) որ ապագայ համաժողովներին
յանձնէր քննելու ծովային պատերազմների
ժամանակ մասնաւոր սեփականութեան և թրշ-
նամու քաղաքների, զիւղերի, նաւահանգստ-
ների ռմբակոծութիւնը արդելելու կամ կա-
նոնաւորելու խնդիրները:

Ահա այն բոլորն, ինչ որ արել է Խաղա-
ղութեան Միջազգային Համաժողովն իր թէ
վերջնական որոշումներով և թէ յայտնած ցան-
կութիւններով՝ ապագայի մասին:

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Երես

1. Մի քանի խօսք 5

2. Գլուխ առաջին. — Միջազգային իրաւունքի առարկան: Տէրութիւն. — Նրա իրաւունքները ընտանեացութեան վրա Սահմանների: Ե՛րբ կարող է մի տէրութիւն միջազգային միութեան անդամ լինել: Նոր տէրութիւն. — Նրա կազմելը. Միջազգային միութեան վերաբերմունքը դէպի նա: Նոր տէրութիւն ճանաչելու եղանակը 7 — 18

3. Գլուխ երկրորդ. — Տէրութեան հիմնական իրաւունքները. — Անկախութեան կամ ինքնիշխանութեան իրաւունք. Զանազան ձևի քաղաքական կազմակերպութիւններ: Ինքնիշխանութեան դերը պետութեան ներքին կեանքում. ներկայացուցիչներ նշանակելը. պատերազմ յայտարարելու և հաշտութիւն կապելու իրաւունք 18 — 32

4. Գլուխ երրորդ — Ինքնապաշտպանութիւն. — դրա համար ձեռք առած միջոցներ. պաշտպանողական և յարձակողական դաշնագրեր: Յառաջադիմելու կամ ազատ զարգանալու իրաւունք. — Տնտեսական և արդիւնաբերական խնդիրներ. դազութներ ձեռք բերելու և երկրներ գրաւելու եղանակները: Հաւասարութեան իրաւունք. — Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ հաւասարութեան հիմնական սկզբունքը. Տէրութիւնների տարբերութիւնները 32 — 60

5. Գլուխ չորրորդ — Հաղորդակցութիւն կամ յարաբերութեան իրաւունք. — Ազգերի հաղորդակցութեան միջոցներ. կնքող է մի տէրութիւն կղզիանալ

իր մէջ, փակել իր սահմաններն օտարների առաջ,
խոյլ շտալ օգտուելու ճանապարհների հաղորդակցու-
թեամբ և այլն 61—72

6. Գլուխ հինգերորդ.— Պետութիւնների կրած
փոփոխութիւններից առաջ եկած հետեանքները.—
Փոփոխութիւնների կերպը. դրանից ծագած պարտա-
ւորութիւններ. պետութեան գոյութեան վերջանալը.
զրա հետեանքները ժառանգութեան խնդիր և պար-
տաւորութիւններ 73—184

7. Գլուխ վեցերորդ.— Միջազգային պարտաւո-
րութիւններ.— Միջազգային գետեր, լճեր, նեղուցներ,
ջրբանջքներ, ծովեր և ծովափնեայ մասեր. դրանց
դէրը Միջազգային յարաբերութիւնների մէջ. Սուէզի
և Պանամայի ջրանցքներ. Գարդանեի նեղուցը 84—92

8. Գլուխ եօթներորդ.— Միջազգային վէճեր և
խիւրիմացութիւններ վերացնելը.— կ'այ արդեօք միջ-
ազգային կազմակերպութիւն լուծելու այդ բարդու-
թիւնները: Խախտած իրաւունքներ և դրանց վերա-
կանգնելու եղանակները.— Բռնի միջոցներ. Պատե-
րազմ.— նրա իրաւունքը. Պատերազմ վարելու ձևը.
Գերիններ. Գրաւորի իրաւունքը: Ծովային պատերազմ.—
2եղորութիւն: Պարտաւորութիւններ և իրաւունքներ
պատերազմի ժամանակ առևտրի մասին 92—122

9. Գլուխ ութերորդ.— Խախտած իրաւունքների
լուծելը և այլ միջոցներ.— Անմիջական բանակցու-
թիւններ. Բարի ծառայութիւններ. Միջնորդութիւն.
Իրաւագիտական միջոցներ կամ միջնորդ դատարան.
Գրա էութիւնը, իրաւասութիւնը, դատավարութեան
եղանակը. Գաշնագրեր 122—136

Վերջաբան.— Հազգայի Խաղաղութեան միջազ-
գային համաժողով զրա հետեանքները 137—142

